

ચોગેશ્વર કૃષ્ણ
(ચતુર્થ વિભાગ)
[દ્વારિકેશ]

મૂલ્ય
રૂા. ૪-૮-૦

તા ૧૫-૫-૪૭

મત્ દક્ષ દેવાધીન

પ્રકાશક :

શ્રી રાયચુરા ગોવિંદન ન્યુબિલી પ્રિન્ટિંગ વર્ક્સ
રાવપુરા, વડોદરા

મુદ્રક
અને
મુદ્રણસ્થાન

ગોકુલદાસ દારકાદાસ રાયચુરા
શ્રી રાયચુરા ગોવિંદન ન્યુબિલી પ્રિન્ટિંગ વર્ક્સ-વડોદરા

અ પ્ ગુ

દ્વારામતીના સાગરતરંગને

કે જેના સ્વરે

યુગદ્વાપરની સંધ્યાએ બજ્યા'તા

કૃષ્ણ કલ્યાણ રાગ.

આ લેખકનાં પુસ્તકો

: અકટ :

- ૧ મેંદીનો રંગ
- ૨ રૂપલાલસા
- ૩ નિત્યપ્રિયા
- ૪ રામપ્રજ્ઞાભિનિષ્ક્રમણ ૧ (ડાહ્યનશૈલી)
- ૫ " " ૨ (ડાહ્યનશૈલી)
- ૬ મધુપ
- ૭ રાસરમણુમ્ (રાસ અને કાવ્યો)
- ૮ ગામડાની ગોરી (ડાહ્યનશૈલી)
- ૯ રાજવાસંતી (" ")
- ૧૦ માનસરના મોની (બે દ્વંદ્વી પાત્રો)
- ૧૧ યોગેશ્વર કૃષ્ણ ગોકુલેશ (ડાહ્યનશૈલી)
- ૧૨ " " રાસેશ (" ")
- ૧૩ " " મધુરેશ (" ")
- ૧૪ " " ક્ષારિકેશ (" ")
- ૧૫ " " ગીતેશ (" ")
- ૧૬ " " યોગેશ (" ")
- ૧૭ પ્રણય-રાસ-બંસરી

— અપ્રકટ —

- ૧૮ રોશનાઈ (દ્વંદ્વી પાત્રો)
- ૧૯ પ્રણય-ત્રેયા
- ૨૦ અને આવળી કાલે
- ૨૧ મારો એકરાત્ર-૧
- ૨૨ પ્રણય-એકરાત્ર-૨
- ૨૩ પ્રેમનો સાર
- ૨૪ પ્રેમયોગી (ડાહ્યનશૈલી)
- ૨૫ અમૃત-મંથન (" ")
- ૨૬ મંદાકિની
- ૨૭ અનામિકા
- ૨૮ દિગ્ધર
- ૨૯ મનસા

એક બોલ

પ્રાંચનાર ! ડાલનશૈલીમાં રામપ્રજાલિનિષ્ઠમણુના બે ભાગ કમે કમે
- બહાર પાડ્યા એને રામભક્તોએ ને રસત નિદાનોએ આશિષ્યા

પછી એનાથી પ્રેતસાહિત બનીને 'યોગેશ્વર કૃષ્ણ' ના છ ભાગ—
ગોકુલેશ, રાસેશ, મથુરેશ, દારિકેશ, ગીતેશ ને યોગેશ—બૃહદ્ ગુજરાત
સમક્ષ રજૂ કરું છું.

શ્રી કૃષ્ણજીવનની અનેકવિધ સંપત્તિએ સૈકાઓ લગી આર્પાવતીને
પ્રેરણા આપી છે ને હજીએ આપજો એ નિઃસંશય છે.

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।
अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥
परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् ।
धर्मस्तथापनार्याय संभवामि युगे युगे ॥

પ્રથમ ભાગ : યોગેશ્વર કૃષ્ણ—ગોકુલેશ : યુગ દ્વાપરની
અંધારરાત્રિ વિહારવા ને પૃથ્વીએથી પાપીઓનો ભાર ઉતારવા આવશ્યુ વદ
અષ્ટમીની મેઘલી રાતે એ મથુરાના કંસના કારાગૃહે જન્મ્યો : અને પિતા
વસુદેવ ને જન્મદાત્રી દેવકીને અંતરપ્રેરણા દઇ ગોકુલ-ગમન કર્યાં.

પછી તો એ આનંદસ્વરૂપ કનૈયાની બાળલીલાએ સારાપે ગોકુલ
ગામને ઉદ્દાસને હેત્રે યજ્ઞવ્યું.

મધુનાભના કાંઠે એ ગાયેના ગોવાળે ધેનુ ચરાતી, મહી-માખણ ખાધાં ને અનિષ્ટ તત્ત્વોથી ગોકુળિયાને ઉગ્રાયું.

પછી બ્રહ્માનંતનવાનાં મિત્રન થયાં. રાધિકાજી સખીઓ સંગે પાણીકાંએ પધારતી તે જાણે આજનો અંદ્ર ધરતીએ ચાલતો લાગતો ને સખીઓ તારાગણ શી રોજાતી.

રાધિકાજી ભાગવતમાં નથી, પણ દેવીભાગવતમાં, કૃષ્ણ ઉપનિષદમાં અને પદ્મપુરાણમાં છે, પણ વેદોમાં પણ રાધસ્ શબ્દ વપરાયો છે, રાધસ્ એટલે આરાધના.

અને એ કૃષ્ણ-આરાધિકા રાધિકાજીને મેં કૃષ્ણજીવનમાં શૃંગારે મૂંઝી છુપાવેલું આધ્યાત્મિક રહસ્ય દાખવવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. યોગિમિ-
ધર્માનગમ્યમ એવા યોગીઓના ધ્વજરત્ન—યોગેશ્વર તત્ત્વ—મેં આપીયે
કથામાં અધિદાન રાખી શૃંગારને સ્પર્શ કર્યો છે.

બીજો ભાગ : યોગેશ્વર કૃષ્ણ—રાસેશ : શુભદાતના રસિક કાવ્યમર્મજો ! કનૈયાના તૃદાવનના રાસ ભાગવતમાં રાસપંચાધ્યાયીમાં પ્રથમ વાંચનાં શૃંગારમય ભાસે છે, પણ વેદો ને ઉપનિષદોના અધ્યયન પછી આપણને જાણ થાય છે કે એ રૂપક છે. વેદ ઉપનિષદનાં ગૂઢ તત્ત્વો સમજવાની ઠાટીએ નહીં પડેાચનારને માટે ભકિતરસ દ્વારા જ્ઞાન મેળવવાનું શ્રીમદ્ભાગવત શ્રેષ્ઠ સાધન છે.

‘ યોગેશ્વર કૃષ્ણ : રાસેશ ’માં ‘ રાધાનો સ્વપ્નસંસાર ’, ‘ પ્રાણેશ્વરનાં પ્રકટ દર્શન ’, સોડહમ્ દયામ ને ‘ રાસપંચાધ્યાયી ’ એ પ્રકરણોમાં રાધા-તત્ત્વને મેં જુદી જ દૃષ્ટિએ આલેખવાનો પ્રયાસ કર્યો છે.

રાસ-રાસેશ્વરી રાધિકાની નેત્રપદ્મવતી કૃષ્ણ-રાધાનાં અદ્વૈતનું સાધન હતું. કનૈયો યમુનાકાંઠે વેણુ બ્રજવતો એ સુણી કંકણરણુકારે વ્રજગંગાઓ યમુનાકાંઠે જતી. પછી એક દિ' કૃષ્ણે મુરલી દ્વારા સામવેદનું સંગીત રેલવ્યું ને રાધિકાજીને સંગે વ્રજગંગા-રાસ રેલવ્યો ને ૭...૭...માસ આમે થંભાવ્યો ચંદ્રમાને.

સમાધિરથ કૃષ્ણ-ગોપીઓના રમણનો એ હતો અનંત રાસ. એ રાસની ઉચ્ચ કક્ષાએ વ્રજગંગાઓને ઉડાડ્યા પછી શ્રીકૃષ્ણ અવતરણનાં કાર્ય કરવા વૃંદાવન છોડતા હતા.

શ્રીકૃષ્ણ મથુરા ગયા પછી રાધિકાજીનું શું થયું ? એ વિષે કૃષ્ણોપનિષદ, પદ્મપુરાણ, દેવીભાગવત વગેરે મૌન સેવે છે. એ મૌન મને નથી રુચ્યું; અને તેથી સ્વયં રાધિકાજી વૃંદાની માળા કૃષ્ણકંઠે અર્પે ને પછી કૃષ્ણના મથુરાગમને રાસેશ્વરી રાધિકા રસો વૈ સઃ ના કંઠે અર્પેલી તુલસીની માળાએ સમાધિ મળ્ય, એ ભાવના મેં પોજી છે.

કૃષ્ણ વિનાના ગોકુળમાં કેમ રહી શકે રાધારાણી ! રાધિકાજી એટલે પરામૃતિ..... શુદ્ધ માયા પરમેશ સંગે જ હોય ને ?

ત્રીજો ભાગ : વોગેશ્વર કૃષ્ણ-મથુરેશ : અને રાસેશ્વરે વૃંદાવનનું રમતિયાળ જીવન તજી યુગદ્વાપરમાં પાપી માનસ ધરાવનારાઓના ભારે ડોલતી આર્યાવર્તની અમર સંસ્કૃતિને જીવંત રાખવા મથુરાગમન કર્યું. ત્યાં કંસવધ કરી ઉગ્રસેનનો રાજ્યાભિષેક કર્યો; પણ છતાંયે યાદવરાજ્યના સૂત્રધાર તો પોતે જ હતા અને ભારતને બૃહદ્ભારત પણ બનાવવાના હતા, એ તો યુગદ્વાપરની વિધાત્રીએ ભાખતી હતી.

હવે મથુરાનો પ્રદેશ સપાટ ને કુદરતી સંરક્ષણ મિલેલો હતા શ્રી-
કૃષ્ણને ભારતીય સંસ્કૃતિના નાશકર્તા બનેલ ગજવીઓની સામે મોરચા
માડનાના હતા એવે કાળવખતે મથુરાને ઘેરે ઘાત્યો યાનની સેનાના પ્રચંડ
ધસારા સામે યાદવોનું બળ ગૌણ હતું. એ પારખી શ્રીકૃષ્ણે યાદવો સગે
મથુરા તજ્યુ ને સૌરાષ્ટ્રના સાગરઆરે દારિકા નગરી વસાવી

ચોથો ભાગ યોગેશ્વર કૃષ્ણ—દારિકા પછી દારિકાએ વસી
શ્રીકૃષ્ણે ભારતવર્ષેથી પાપીઓના ભાર ઉતારવાની પીઠિકા રચવા માઠી
દારિકા બૃશિરમિદુ પર વસેતુ હતું, કેમકે સૌરાષ્ટ્રદીપને સાગરના જળની
કિલ્લેમધી હતી પછી એ સુરક્ષિતતાએ વસી દારિકેશ શ્રીકૃષ્ણે ભારતવર્ષના
રાજનીઓ સંગે સપક વધાયો મૈત્રીની ત્રયો બાધીને કે રાજવીઓની
ગજકુમારીઓને પરણીને, અને પછી મડલો દારિકેશનો ગૃહસ્થ સાર
યુગદાપરે પ્રવર્તેતી સસારની ગૂચ્છોને ઉકેલવા.

વાચનાગ ! એવે ભાગતના પાટનગર હસ્તિનાપુરે કૌરવો ને પાંડવો
વચ્ચે કકાસ મડાણા હતા સસારની તુનાએ સત્યનું છામકું પાડનપક્ષે
હતું, અને શ્રીકૃષ્ણે પાડવને સાથ દીધા.

પાંચમો ભાગ : યોગેશ્વર કૃષ્ણ—ગીતેશ પછી કુરક્ષેત્રની
મહાભારત-રોતજે જે દાવનના વેણુ-મજનૈયાએ યુગદાપરની સસારોત્તરજે
અનાયુધ રહી, પાર્થના સારથિ બની, શાત સમતોન ચિત્ત રાખી અગિયાર
અશૌરિણી સેના સામે સાત અશૌરિણીથી વિજય અપાવ્યો

એમા અર્જુન-વિષાદ વખતે એણે ગીનાના જે અનુપમ જ્ઞાન દીધા તે
વેદો ને ઉપનિષદોનું દોહન છે મર્વોપનિષદો ગાંધી દેશના મોપાલન્દન.

ભારતવર્ષે અવતરી યોગીઓના એ ઇશ્વરે અવતરણની સિદ્ધિ કરી. કુરુક્ષેત્રના સંહારયજ્ઞે પાપીઓના હવિ હોમી પૃથ્વીનો ભાર ઉતાર્યો.

અશ્વત્થામાના યજ્ઞાસ્ત્રના પ્રયોગ પછી ઉત્તરાની દૂષેથી મૃત બાળ પરીક્ષિત જીનરે છે ને યોગસિદ્ધિએ શ્રીકૃષ્ણ એને જીવનદાન આપે છે. ૧૫૪-મા પ્રકરણમાંની યોગસિદ્ધિની પરાકાષ્ઠા જ્ઞાનમાં સમગ્નવવાનો મેં પ્રયાસ કર્યો છે. યોગેશ્વર કૃષ્ણના છયે ભાગમાં ‘પાતંજલયોગદર્શન’ ના આધારે મારી છુદ્ધિ અનુસાર શ્રીકૃષ્ણના ચમત્કારોના ઉદ્દેશ શોધવા મેં પ્રયાસ કર્યો છે. એ કેટલે અંશે સફળ થયો છે તે તો આપ વાંચનારમાંના યોગાભ્યાસીઓ જ કહી શકશે.

મેં ઉચ્ચ કોટિના નહિ પણ હલકી કોટિના યોગના મનોબળના પ્રયોગો તો પ્રત્યક્ષ નીરખ્યા છે, અને મને. ખાતરી થઈ છે કે સાત્ત્વિક આહાર-વિહારે ને યોગ-અભ્યાસે યોગસિદ્ધિ દુબ્ધર નથી.

એક દૃશ્ય મેં મુંબઈમાં નજરે જોયું હતું. આપણા એક હિંદી મદ્રાસ રાજતું બજન ૨૩૦ પાઉંડ કાંટાએ જોખતાં મેં જોયું, પણ પછી રતંબન કપડું ત્યારે ૪૬૦ પાઉંડ થયું. હવે રામાયણકાળમાં અંગદનો પગ કોઈથી ન જીપડયો...કે કુરુક્ષેત્રમાં શ્રીકૃષ્ણ સંયમે પાર્યંત્ર એક તસુયે કણ્ડના બાણે પાછો ન હકતો, ને પછી અર્જુનના વધ્યા અદંકારે શ્રીકૃષ્ણે રતંબને વિદારી ભાર ઓછો કર્યો ને કણ્ડબાણે રથ દડા જેમ જીડયો, એ યોગ-પ્રક્રિયાની પ્રતીતિ દે છે.

હું પોતે જ.....પ્રેરો, ટોચરટોચ, રસ્કીન, ઇમર્સન, સ્વીડન-બોર્ગના અંથો વાંચી ગંચને કાઢ્યો. પછી રાજકવિ કલાપીનો ‘સ્વીડન-બોર્ગના ધર્મ-વિચાર’ અંચ વાંચ્યો. કલાપીએ હદ કરી છે.....અને

કદાચ એ જ કારણે ધર્મ-અભ્યાસી મણિરાકર નનજ ભટ્ટ ઉર્ફે કવિ કાન્તે કનાપીના આ લેખથી ખ્રિસ્તી ધર્મને અપૂર્ણ માની ફરી હિંદુ ધર્મ રીકાર્યો હશે

એ વિચારની ગડમથને હું હતો એવે અધશ્રદ્ધાળુ પોન બ્રટનનું 'The Search in Secret India' નામનું પુસ્તક મારે હાથ પડ્યું એ નિરીશ્વગ્વાદી પોન બ્રટન પ્રથમ આફ્રિકાના પિરામીડ તરફ ગયો. અને પછી મળતી મન પ્રેરણાએ રમણ મહર્ષિના આશ્રમે જાહનીને તીર વારાણસી ગયો. ત્યાં એને એક યોગી મળ્યો. એને પોતે બ્રટને એના મનો-મંથનની અને યોગ પ્રિયેની ગિજાસાથી કરેલ પરિભ્રમણની કથા કહી પછી એક ચક્રીને મારનાનું કહ્યું. પોલ બ્રટને તેને મારીને બરાબર તપાસ્યું કે 'એ જીવિહોણી છે !' પછી પેના યોગીએ એને જીવંત કરી !

આ કાળે જો વારાણસીનો યોગી ચક્રી જીવંત કરે તો ઉત્તરાપુત્ર પરીક્ષિતને કેમ ન જીવે તો કરે યોગીઓનોયે ઇશ્વર કૃષ્ણ ?

પશ્ચિમના વિજ્ઞાનની અસરે ઘેરાયેના આપણા માટે એકદમ યોગ પ્રિયે જાણવું બહુ દુષ્કર છે Science has studied external world and Yoga internal world. ગુરુઓ પણ અધૂરા પાત્રે તે એ શક્તિ નથી આપતા—એવી બીક કે એ એ શક્તિનો દુરુપયોગ કરે હજારો વર્ષ પૂર્વે ભારતની નાનદા યુનિવર્સિટીમાં ફક્ત ઉચ્ચતર માનસિક ભૂમિકાએ પહોંચેનાતે જ જ્ઞાન ઓળખા આવવાની પગાનગી મળતી એ તો ભારતીય સંસ્કૃતિની વિશિષ્ટતા છે

પરમયોગી રામકૃષ્ણ પરમહંસનો એક દાખલો છે કે 'અષ્ટાવક્ર સહિતા' એ ખાટનાના ઓશિકા નીચે સતાડી રાખતા ફક્ત સ્વામી વિવેકાનંદને જ એ વચાનના કે જેણે પૂર્વનાં ઉચ્ચ જ્ઞાન સહેલામાં સહેલી

રીતે પશ્ચિમમાં પીરસ્યાં. પૂર્વ ને પશ્ચિમની સંસ્કૃતિનો શો ભેદ છે, એ વિષે સ્વામી વિવેકાનંદે વિલાયતમાં એક પ્રશ્નકારને સંક્ષેપમાં કહ્યું હતું કે ' You live in time and we live in eternal ! ' એ જ વિશિષ્ટતા છે આર્થ સંસ્કૃતિની. અમર સંસ્કૃતિ છે આર્યાવર્તની. જર્મન કવિ ગેટેના એક દૃષ્ટાંતે આપ રોજશો. ગેટેએ સંસ્કૃતનો અભ્યાસ કરી મહાકવિ કાલિદાસનું ' શાકુંતલ ' વાંચ્યું, ને પછી સ્વદેશ જર્મની જઈ માથે ' શાકુંતલ ' મૂકીને એ નાચ્યો હતો !

“ ગાંડો.....ગાંડો.....ગાંડો.....! ” પણ શું ગાંડાનાં બરાબ ગાડાં ? અને ગેટેએ કહ્યું, “ પૂર્વે ઊગે સૂર્ય ને પશ્ચિમ એનાં તેજ ઝીલે છે. હજી તો ' શાકુંતલ ' વાંચ્યું છે મે; પણ એથી શ્રેષ્ઠ તો ' રામાયણ ' ને ' મહાભારત ' છે; અને એ વંચાશે ત્યાં લગી અમર છે આર્યાવર્તની સંસ્કૃતિ ! ”

ભાગ છટ્ટો : યોગેશ્વર કૃષ્ણ—યોગેશ : મે ' ગીતેશ ' પૃથ્વી કર્પા પછી ' યોગેશ્વર કૃષ્ણ—યોગેશ ' લખ્યું. મને એક મિત્રે પૂછ્યું કે ' ધીકૃષ્ણે કુરુક્ષેત્ર પછી પચીસ વર્ષ શું કર્યું ? ' અને મેં ઉત્તર આપ્યો કે ' બૂંસાતી સંસ્કૃતિને ફરી સજીવન કાગવવામાં પ્રોત્સાહન દીધું. '

મહાભારત, ભાગવત, શાંકરભાષ્ય વગેરે અનેક અમર સાહિત્યનાં ખીજ એ શાંતિનાં સમયે વચાણું છે.

અત્યારના જમાનામાં તો શાંતિ જ આપણે વિસારી છે. Leisure is the lost art of the modern world. કુદરત એ પરમ શાંતિના પાઠ શીખવે છે. પણ કેને પરવા છે એ ઝીણવાની ?

‘ઓમ્...ઓમ્...ઓમ્...’ એ છઠ્ઠકારની સાંત છાયા યોગેશમાં આશ્વેખવાનો મેં પ્રયાસ કરીધો છે. માંડૂક્ય અને છાદોગ્ય ઉપનિષદના સામવેદનો ઈંકાર સ્વર મેં એમાં ગૂંથ્યો કે જ્યારે સિદ્ધાંતમના યોગેન્દ્રે શ્રીકૃષ્ણને દર્શને દારિકા આવે છે.

યાદવાસ્યળીના શાપ પછી મેં ઉદ્ધવના જ્ઞાને મારાં ઉપનિષદોનાં અધ્યયન સંક્ષેપે ગૂંથવા પ્રયાસ કર્યો છે. -

પણ પછી ‘તુલસીસ્થામ’ની સ્થાપના.

વૈવતાચળ ગિરિવને (ગિરનારને છાંયે) તુલસીસ્થામ તીર્થધામ છે. એની સ્થાપના—ઉત્પત્તિ—ના ઇતિહાસનું તથ્ય જમે તે હોય; પણ મારી કલ્પનાએ તો શ્રીકૃષ્ણકે ઈર્ષ્યેલી જે તુલસીની માળાએ રાધિકાજી સમાણાં હતાં એ માળાનું ‘મહાસગમન’, ‘યાદવાસ્યળી’ ને ‘ત્રિચક્રવેધ’ પહેલાં શ્રીકૃષ્ણ ગિરિવને સ્થાપન કરે એ મને વધુ સુયોગ્ય લાગ્યું છે.

યોગેશ્વરે વૃંદાની માળા પધરાવીને ‘રાધા—તુલસી’ની ને ‘સ્થામ—ધનસ્થામ’ની ઉપાસનાના પવન વાતા રાખ્યા છે. જે સંસારીઓ એ ઝીમે એ જગ તરે !

ટેટકેટલાં આ ઝીવશે, કહેશો ?

‘વિશ્વનું’ જ્ઞાન સંસારીઓને પુઠારીને કહે છે કે ‘જગો ! જગો ! મેં હવે બરો લક્ષ્યે રાખ્યાં નેત્રે ! ને નેત્ર જીતો અનામીનું ! ત્યાગ છે પરમ સિદ્ધિ સંસારના સ્વરપ્રતિસ્વરની, જેના તારએકતાર મુક્તિલક્ષ્યે લાગ્યા..... લાગ્યા છે !

सर्वे खल्विदं ब्रह्म ॥

અનુક્રમ

(ગોકુલેશ)

૧ જન્મ	૧૩ અધાસુરવધ
૨ ગોકુલ-ગમન	૧૪ યમુનાતીરે
૩ ગોકુલેશ જન્મોત્સવ	૧૫ બ્રહ્મગોપ-ધેતુ-હરણ
૪ પૂતનાવધ	૧૬ બ્રહ્મ-સ્તુતિ
૫ શકટાસુરવધ	૧૭ યમુનાતીરે રાધિકા ને
૬ યશોદા-વિશ્વદર્શન	ધેતુકાસુરવધ
૭ કૃષ્ણદામજીવન	૧૮ કાલીયનાગહમન
૮ યમસાલુનમોક્ષ	૧૯ કાશ્યપનરંગ ને પ્રસન્નાસુર-
૯ રાધિકા-મિલન	વધ
૧૦ વત્સાસુરવધ	૨૦ ઋતુ ધીમ ને દાવાનગ-
૧૧ રાધિકા-માસા-મંથન	સાંત્વન
૧૨ બકાસુરવધ	૨૧ પ્રણયજંસરી

(રાસેશ)

૧૨ ગોપીવલ્લભરણ	૨૫ ગિરિવર-ધર-ધારિણી
૨૩ ઋષિપત્ની-અનુબદ્ધ	૨૬ રાધાનો સ્વપ્નસંસાર
૨૪ ગોવર્ધનોદરણમ	૨૭ પ્રાણેશ્વરોનાં પ્રકટ દર્શન

- ૨૧ દાણીના
 ૨૯ રાધિકાના તન મનના સમર્પણ
 ૩૦ સોઽહમ્ ઇયામ
 ૩૧ વરુણોદયી ન દરાયની
 વિમુક્તિ
 ૩૨ રાસ-પંચાધ્યાયી
 ૩૩ રાસ-પંચાધ્યાયી [ગસેથી
 શ્રીકૃષ્ણનું અદર્શન]
 ૩૪ રાસ-પંચાધ્યાયી [ગસ
 લીના]
 ૩૫ રાસ-પંચાધ્યાયી [જલ-ક્રોડ]
 ૩૬ રાસ-પંચાધ્યાયી [વન-ક્રોડ]
 ૩૭ અન્નગરેથી ન દરાયનિમુક્તિ
 ને શ ખચૂડ રથ
 ૩૮ યુગનગીત
 ૩૯ અરિયાસુરવવ
 ૪૦ અકૂર-આગમન
 ૪૧ ગોપીવિરહ
 ૪૨ મથુરાગમન ને દુનસીની
 માળામા રાધિકાજી સમાણા

(મથુરેશ)

- ૪૩ ગગારાનો વધ
 ૪૪ વનમાળી ને કૂનમાનણ
 ૪૫ રાત્રિઅમણ ને કુન્નમિનન
 ૪૬ ધનુર્ભંગ
 ૪૭ કસરધ
 ૪૮ કસમૃતદેહ-અગ્નિસરકાર
 ને રાણીએનો વિનાય
 ૪૯ દેવળી ને વસુદેવ સગે
 કુવર કનૈયે
 ૫૦ ઉમમેન-રાજ્યાભિરેક
 ૫૧ સાદીપનિ-આશ્રમે
 ૫૨ ગુરુદક્ષિણા
 ૫૩ પુન મથુરાગમન
 ૫૪ ઉદ્ધવનો શામસ દેશ
 [ન દગપ ને યશોરાણીના
 ગોકવિસર્જન]
 ૫૫ ઉદ્ધવસ દેશ-વ્રજમા પ્રભાત
 ૫૬ " " વ્રજમા મધ્યાહન
 ૫૭ " " વ્રજમા સધ્યા
 ૫૮ " " વ્રજમા રાત્રી
 ને રાધિકાજીના સ્વરૂપની
 આખી
 ૫૯ ગોવૃન્ધી મથુરામા ઉદ્ધવજી ને
 અકૂરનું હરિતનાપુરગમન
 ૬૦ ચંદનન દિતી
 ૬૧ હરિતનાપુરેથી અકૂર-આગ-

મન ને પાડવોના સમાચાર

નારા

૬૨ જરાસધનો ઘેરો

૬૪ અઢાગમી વારનો જગસધ-

૬૩ મુચકુદ્ધારા કાળયનનો

ઘેરો ને દારિકાગમન

(દારિકેશ)

૬૫ રુકિમણી-સદેશ

૮૨ એવતાચળ-મહોત્સવે સુમદ્રા

૬૬ વિદર્ભદેશ પ્રતિગમન

હરણ

૬૭ રુકિમણી-હરણ

૮૩ ઇન્દ્રપ્રસ્થ-ગમન

૬૮ દારિકાની વાટે રુકિમ પરાજય

૮૪ ખાડનનદાદ

૬૯ રુકિમણી-યજ્ઞ

૮૫ ઇન્દ્રપ્રસ્થે સભારચના

૭૦ જાણુનતી-યજ્ઞ

૮૬ નૃગોદ્ધાર

૭૧ જાણુનતીને ઉપનામે

૮૭ પોડૂકનધ

૭૨ સત્યભામા-જ્ઞાન

૮૮ કૌરવદષ્ટિએ પાડન પ્રતિ કૃષ્ણ

૭૩ પ્રહુમ્નજન્મ ને હસ્તિનાપુર-
ગમન

પક્ષપાત

૭૪ દ્રૌપદીરનય વરે પાડનમિતન

૮૯ સામયુક્તિ

૭૫ દ્રૌપદીયજ્ઞ-સમાગમ

૯૦ ચિત્રવેખાનુ અનિરુદ્ધદરણ

૭૬ પાડવો સગે હસ્તિનાપુર
ગમન

૯૧ અનિરુદ્ધનું કેદ થયું

૭૭ ઇન્દ્રપ્રસ્થે કાનિદી સગે લગન

૯૨ કૃષ્ણ-અત પુરમા નાગદંત્ર
અને અનિરુદ્ધ કેદ થયાની
જાણ

૭૮ રતિ સદ પ્રહુમ્ન-આગમન

૯૩ બાણાસુર-પનાજય અને

૭૯ અષ્ટ પટગણી

અનિરુદ્ધ-ઉપા-લગન

૮૦ ભદ્રાનુ લક્ષ્મણ સગે લગન

૯૪ જરાસધે કેદ કરેના ગાન-

૮૧ બીમાસુગ્રવધ ને પાગિજાત

એનું દૂતપ્રેરણ ને રાજ-

હરણ

મુચકુદ-આમ ત્રણ

- ૯૫ શ્રીકૃષ્ણની ઇન્દ્રપ્રસ્થે રાજ-
સૂયમંત્રણા ને જરાસંધનધ
૯૬ પાડન-ગજસૂયયસે શ્રીકૃષ્ણ
૯૭ શ્રીકૃષ્ણ-અર્ધપ્રદાન અને
શિશુપાળનધ.
૯૮ દુર્યોધનમાનભગ ને વેર-
ખીખરોપણ
૯૯ શાંદનનધ
૧૦૦ શ્રીદ્રામા-મિત્રન
૧૦૧ પાડવકૌરવ-ધૂત ને દ્રૌપદી-
ચીરપૂરણ
૧૦૨ પાડવનનાસ-સમાચાર
- ૧૦૩ કામ્યકવને પાડન-મિત્રન
૧૦૪ દારિદ્ર્યમે શ્રીકૃષ્ણ
૧૦૫ નિરાટનગરે છપા વેશે પાડવો
૧૦૬ નિરાટનગરે શ્રીકૃષ્ણ ને
ઉત્તરા-અભિમન્યુ-લક્ષ્મ
૧૦૭ પાડવોને માર્ગદર્શન અને
દારિકા-ગમન
૧૦૮ ગજગજેશ્વરી રુકિમણીના
મહેલે શ્રીકૃષ્ણ
૧૦૯ એક પક્ષે અનાયુધ કૃષ્ણ ને
બીજે પક્ષે યાદવસેના

(ગીતેશ)

- ૧૧૦ કૃષ્ણનિષ્ઠિ પદે
૧૧૧ કૃષ્ણ-કુંતી-મિત્રન
૧૧૨ કૃષ્ણ-કર્ણ-મિત્રન
૧૧૩ કુંતી-કર્ણ-મિત્રન
૧૧૪ ઉપદનવનગરે નિષ્ઠિ-સમાચાર
૧૧૫ સુદ-તૈયારી
૧૧૬ સુદની પૂર્વભૂમિકા
૧૧૭ ધૃતરાષ્ટ્ર-ગાધારી
૧૧૮ સંન્ય ને ધૃતરાષ્ટ્ર
૧૧૯ અર્જુનવિપાદ ને ગીનાજ્ઞાન
૧૨૦ સુદારભ-ભીષ્મ મેનાધિપતિ -
- ૧૨૧ બીજે દિવસ-ભીમપરાક્રમ
૧૨૨ ત્રીજે દિવસ
૧૨૩ ચોથો દિવસ
૧૨૪ પાંચમો દિવસ
૧૨૫ છઠો દિવસ
૧૨૬ સાતમો દિવસ
૧૨૭ આઠમો દિવસ
૧૨૮ બીષ્મ-પ્રતિજ્ઞા
૧૨૯ રાત્રિએ ભીષ્મશિગરે
દ્રૌપદીને સોભાગ્ય-આશિષ

- ૧૩૦ નવમા દિવસનુ દારણુ યુદ્ધ
ને ગીતેશે ચક્ર ધર્મ
- ૧૩૧ દશમા દિનું યુદ્ધ
- ૧૩૨ બાણુ-શમ્યા
- ૧૩૩ શિખિરે પાર્થવિષાદ ને
કૃષ્ણોપદેશ
- ૧૩૪ મહાભારત-સંગ્રામનો અગિ-
યારમો દિ'; અને દ્રોણનું
સેનાધિપતિત્વ
- ૧૩૫ અગિયારમો દિવસ
- ૧૩૬ બારમો દિ'; ભગદત્તવધ
- ૧૩૭ દ્રોણાચાર્યને અભિમન્યુનું
આંતર દર્શન
- ૧૩૮ અભિમન્યુવધ ને રાત્રિએ
પાર્થવ્રતિશા
- ૧૩૯ યૌદ્ધમો દિવસ, જ્યેષ્ઠવધ
- ૧૪૦ યૌદ્ધમા દિનું રાત્રિયુદ્ધ ને
ધટોત્કચવધ
- ૧૪૧ રાત્રિયુદ્ધવિરામ ને કૃષ્ણે
ભાષેલો પાંડવવિજય
- ૧૪૨ પંદરમો દિ'; દ્રોણવધ
- ૧૪૩ સોળમો દિવસ; કર્ણ
મેનાધિપતિપદે
- ૧૪૪ સત્તરમો દિ', કર્ણવધ
- ૧૪૫ અઠારમો દિવસ; શલ્યવધ
ને દુર્યોધન-પક્ષાપન
- ૧૪૬ સંધ્યાકાળે દુર્યોધનપતન
- ૧૪૭ પાંડવોની જાવણીએ હડહડ
ગળ્યો પાર્થવ
- ૧૪૮ જાવણી બહાર ધૃતરાષ્ટ્રને
શ્રીકૃષ્ણે આપેલું આશ્વાસન
- ૧૪૯ યુદ્ધાગ્નિશમન પછી વનચર
- ૧૫૦ નિશાયુદ્ધ ને મહાસંહાર-
પૂર્ણાદિતિ
- ૧૫૧ પાર્થને અશ્વત્થામાનાં શ્વસાશ્વ
- ૧૫૨ હસ્તિનાપુરે પ્રધિશ્ચિરનું
રાજ્યારોહણ
- ૧૫૩ બાણુજમ્યાએથી ભીષ્મોપદેશ
ને બીષ્મસ્વર્ગારોહણ
- ૧૫૪ અશ્વમેધવશ ને ઉત્તરાના
મતપુત્રનું સજીવનકરણ
- ૧૫૫ દ્વારિકાગમન

(યોગેશ)

- ૧૫૬ કૃષ્ણદર્શને સિદ્ધાશ્રમના યોગેન્દ્રો
- ૧૫૭ પિંડારકતીર્થધામે યાદવોને
શાપ

૧૫૮ દારિકાપ્રલય-આગાહી	રાધિકાશ્રનાં દર્શન
૧૫૯ યોગેશ્વર કૃષ્ણે ઉદ્ધવને આપેલું જ્ઞાન	૧૬૨ શંખોદ્ધાર ને પ્રભાસ-ગમન
૧૬૦ લુપ્તસીંધ્યામ-સ્થાપના	૧૬૩ યાદનાસ્થળી
૧૬૧ નણ્ણીઓને પરાપ્રકૃતિ	૧૬૪ ત્રિયમ્બકવેદ
	૧૬૫ જ્ઞાન્તાકારં ભુજગશયનમ્

योगेश्वर કૃષ્ણ

[દ્વારિકેશ]

(૬૫)

રુકિમણી-સંદેશ

દ્વારામતીના રાજમહાલયખંડમાં
બ્રૂએ બ્રૂલતો'તો ધીરા ધીરા.

૫૮૫

ને આજા ઝૂનણાના અનિયે
ઝૂનતાંતા સ્યામસુ દરના
વાકડિયાળા શોભતા કેશ

એ નિદાળાને જાણે
નૃત્ય કરતી નર્તિકાની ધૂમતી વેણી
ધ્રુવા સમેખરમરે પાકતી પ્રતિમિય,
સગીતની આલેખતી'તી સ્વરનિધિ

અને ઝીનીને
સાગિંદા વળનતાંતા સાજ
સ્વરરંગી સારંગીના તારે.

અને પડી
મૃદંગે પડી ચાપ,
ધનનનન ધૂધરી ધમધી,
નર્તિકાની પગની કમકે,
ને રેલાયા રસરસાગ
કોકિલકે રીને કહેયી ગાન

“ હુ તો ગઈતી વસતને જામ, હો રમખીના.
હુ તો જાઉં વસતને કામ, હો રમખીના
મારે અંગે જાણ્યા રમલાન, હો રમખીના
એવા કામ્યા અંગે અંગ કામ, હો રમખીના.

આ તે બાગની કે અંગની વસંત ?
 ' રૂ...ઉ...ક ' કોકિલા ટહુકી રમંત,
 હો રંગબીના.

આ તે મનની કે આત્માની વસંત ?
 આનંદના બાગમાં એ બોલી રમંત,
 હો રંગબીના.

મારા પાલવડાની કોર ઝાલીને કાઢ, હો રંગબીના.
 એવા સળેણે કીધાંતા મારા હાલ, હો રંગબીના.
 હું તો ગઈતી વસંતને બાગ, હો રંગબીના.
 હું તો બીંછ વસંતને ફાગ, હો રંગબીના."

ગીત અટક્યું ને
 સાન્નિદ્યનો થંબ્યા સાજરવર
 મૃદંગની હેઠની થાયે.
 ને બૂકો નર્તકી
 ઉરમારે કદિએ લયકંતી,
 સૌંદર્ય ને સંગીતકલાના મિશનનાં
 મોઢિરાં માગતી માન
 પછી થાળ વારી વસંતફૂલડાંના
 અંતરના અમકારે સંચરી.

અને.....!
 વસંત... વસંત... વસંત...

પહેર્યા હતા નત કોએ
 વસ તિયા વસંતસાળુ
 વધા વસંતગજ,
 " સૌ દર્શનંગીતધારિણી..."
 ' ઘુમર 'ના નૃત્યે
 ઘુમાવ તુજ સૌ દર્શન ! '

અને ઘુમર લીધો.
 વેળી ઝૂની ને ઝૂંચો ચલિયો.

એવે.....?

દૂર... દૂર... અરૂપકેથી
 દારિકેને નિદાળ્યું.....
 આભને આનિંગતું સાગરદિતિને
 ને મહી થી અણે
 મગધાર સાગર તરતું હોડતું
 કરતું હું કાઢવશની સફર.

મોત્તનાં જમક રૂપના
 કાંડવશના આવામે આનંદી
 વેરનાંતા રૂપનાનાં દાસ્ય.

એ દારથે... દારથે...
તરતી આવી હોડલી
ને માલમે સાધ્યા
કાંદાના સંપર્કે.

એ કમળનયના કૃષ્ણના
નયનદોર લાગ્યા-તૂટવા.
શું નર્તકીના નૃત્યને નિહાળી ?
પણ એવે... .. ?
સંગીત-ગાન મુશ્કતા કણે
પડ્યા ગદ્યાત્મક વાણીના પડ્યા.
સર્વા નારી પરિચારિકાની કંઠ-કવિતાએથી,
“ રાજન્ ! વિપ્ર વિદ્વલ્લેશી
આપ મહાનુભાવ દર્શનની
સેવે છે મહાધ્વજ ! ”
“ પ્રવેશાવો ! ”

એ કૃષ્ણવેણુમે
નર્તિકાનું ચંબુ નૃત્ય,
ને સાન્નિદાના ચંબ્યા સાજ
ધીરા ધીરા ઐક્ય સાધતા,
ને વીલીન થતા વાતાવરણે.

“ માદવગ્રેષ્ઠ ! આશિષ છે ! ”

અને એ વિપ્રવેણુએ,
ક્ષત્રિયકુળભૂષણ માદવગ્રેષ્ઠ કૃષ્ણે
આવકારી દીધાં આસન,
ને પ્રભુના આજ્ઞાકુળદીપને :
“ બ્રહ્મવર્ષ ! શી સેવા સાધું ? ”
“ રાજા ! સેવા તો સાધ્ય છે,
પણ લાભો છું સંદેશ.
આવકારી અપનાવશે તો
કર્મયોગીને લાભશે
કર્મયોગિની સંસાર-તારણ્યે.
કૃષ્ણુશ્ચ ! પાઠવ્યો છે સંદેશ
વિદર્ભદેશની રાજકુલારીએ ! ”

અને અપકાળ અટકીને
સુવર્ણવસ્ત્ર બદલાવેથી
કાઠી હરતત્ત કરી,
વિદર્ભરાજકુલારીની પત્રિકા
સંદેશવાહક બ્રહ્મવિદ્યવર્ષ.
“ મહારાજ ! ક્ષાત્રધર્મની રીતે
આજો અમ રાજકુલારી
ને સ્થાપો મહારાણીપદે

સોહંતી દારામતીના ! ”

અને પછી પત્રિકા વાંચી,
ને કમળનયનનાં નયણે વસી
કમળનયની રાજકુમારી.
“ બ્રહ્મવિહવર્ષ ! આપ અનુમહે
અવસ્થ સંચરીશું
કાલની ઊમંતી પ્રભાતે
દારુક સારથિના અધોને
યોગ્ય અંતરે લાગશે દ્વંદ્વ,
દૂર નહિ લાસે વિદર્ભદેશ,
કે શિશુપાલ કરે પાણિમહલ
મુજને મનથી વરી રુકિમણીનું । ”

પછી..... !
રાજ્યવિભાંતિગ્રહે વિચર્યા
વિદર્ભના બ્રહ્મવિહવર્ષ
પરોણામત માખવા દારામતીની

અને એ રાત્રિએ.....!

સાગરતરે સવારી કરી,
આવતીંતી દસ્યાવની લહર

રાજમહાનયના રાયનખડમા
હારિકેશને ડાનાવતી ત્રિપારતર જે

એને રમયાં રનેહ-સંભારણા
કંઠ તુલસીની માળાએ બિરાજી
વહુરાણી વૃષભાનદુવારીના

એ ગરુડુ ઝોકુવ,
એ વૃદ્ધાનની વનવનહારી વનરાજ,
એ કાઠનડો યમુનાનો,
ને શસત્રિયા શપિકા
એના અનેરા સયોગે
છ છ માસ થયે હવો
આવનોયે શરદશુભાર

ચન્દ્રચિત્ર શુદ્ધ
ભૂતકાળની રમરણા દેતુ,
વહુતું કાળના પ્રવાહે.
શુભગત જાણનારને જગત
મૂઝવેતું આજ ?
અને ગોમતી સરિત ના નીરપટેથી
વિકસિત કુમુદિનીને આસપરિભલ લાઇ
મદ મદ વાતાતા સમીર.

એવે થયો ચંદ્રોદય
 ને ભૂમિએ ઓઢી શીતળ ચાદર,
 પણ અશીતગતા હતી આજ
 શું ક્ષીરસાગરે શાંત પોઢતાના
 હૈયે ?

યુગયુગાંતરના ચક્રે,
 પરબ્રહ્મની સંસારસંચલનમહેઝાએ
 યુગ ત્રેતામાં સજોડલે અવતરણ ક્યાં
 ક્ષીરસાગરેથી ભુર્લોકે.
 આર્થાવર્તે અયોધ્યામાં,
 દશરથનંદન રામચંદ્રજી બનીને
 ને જનકકુલારી સીતા બનીને.
 પછી યુગ દ્વાપરમાં ?
 અટક્યા અવતારી વિચારશ્રેણીએથી
 અકેલા હસતા હાસ્ય,
 “ ઓ બ્રહ્મ ! પૂર્ણકલા કૃષ્ણાવતારે
 જગતે દેવાનાં છે મહાસાન
 આત્મા ને દેહ લિખતાનાં ! ”

અને યોગેશ્વરેશ્વર કૃષ્ણે
 એ ટાણે ભાખીને રેલાબ્યાં

અમર વાક્ય સંસાર વાતાવરણે

કે

“ ઓ સંસાર ! આત્મા ને દેહની પેખળે

સદૈવ ભિન્નતા સંસારે.

રાધિકા (વૃષભાનકુવારી)

હે મુજ આત્મઆરાધનનું

અમર પ્રતીક જંદાવન ઇતિહાસે

ને કર્મસંસારે મુજના

અમર રહેશે રાણી રુકિમણીનો રેહ.

ઓ સંસાર ! હું પરમ પુરુષના—

ક્ષીરસાગરશાધીના બે અંશ હે !

રાણી રુકિમણી અને રાધિકા.

માની પેખણે મળેનો રાસ

ને ઉચ્ચતર રાધિકાનાં રહસ્ય.

પણ ગૃહસ્થાશ્રમી કર્મપંથી

રુકિમણીનાં કરશે અર્ચન

મુજના પૂજન સંગે ! ”

અને યોગેશ્વર કૃપણે

પડદો પાડ્યો ને બહાર્યું દર્શન

ગૃહસ્થધર્મીના કર્મસંસારે.

ઓ પ્રજા ! શું હશે, કહેશો ?

રુકિમણીના લાવણ્યસાગરરમરણ્યે

શું તરણું વૃષ્ણહોડનું ?

(६६)

विहर्षदेश प्रति गमन

अने प्रभाते
भातविहाक्यो सूर्यरथ

હજી નહોતો પડ્યો આકાશપથે,
એવે દારુકહાકથો કૃષ્ણરથ
ધપતો'તો વિદ્મર્દેસનેમે.

રથે જોડ્યા હણહણતા અશ્વોએ
પુરુષનાં ધર્મા'તાં આમર
ને ડાખલે ધરતી ધણુધણાવતા
ફાટ ફાટ નસકોરાએ,
પવનવેગે ગ્રાણસામુદ્યે' દેડતા
કાપના'તા દડમગલ,
છલાંમ સાધતા અશ્વોના
ધવલ શીલુના ગોટમગોટ
ઊડતા'તા સાગરફીલુ સા.

અને પેલી વિદ્મર્દનગરીએ ?
એ મહેલ રાજકુમારીનો,
અલિપ્ત પુરુષયોગેથી,
અકૃતિમય હતો સૌંદર્યબર્યો.
સલનાઓની લાવણ્યપ્રભાવું
અતિ વિસ્તરણુ હતું પથરાયું જાણે.
કુમારિકાઓનાં સૌંદર્યમુખપ્રમિદની
વૃદ્ધિ પડતી'તી અથોક,

ને મહીં કેશકલાપ વાદ્યદશ્ય
અનોખાં સોલાવતાં હતાં
યૌવનનાં પ્રથમ મેવદશ્ય.

એ હતી સંધ્યા,
પશુ ખીલેલી સંધ્યા
રાજકુલારી રુકિમણીના સૌંદર્યની.
સપ્ત રંગ રમતા'તા -
સંધ્યાના અહંગાના રાસ,
પશુ છૂંધો'તો છાનો ચંદ્ર,
શું વિરહની વિચારવાદળીએ ઢાંક્યો ?

અને વહી એક સખી
સંબોધતી રાજકુલારીને :
“ રુકિમણીરાજે ! શા છવાયા છે
તમ ચંદ્રમુખડે
અમાવાસ્યાના ઢાંક્યા અધકાર ? ”
“ બહેની ! પાહ્યા સદેશ દારામતીએ
પશુ સદેશ રહ્યા અણુચિત્તર,
શા વિશ્વાસ ગોપિકાવલ્લભના ? ”

અને જિડા જિડા નિઃશ્વાસ

કુશ કદી પર ઉત્ત નિત બે
 ડમડમ...ડમડમ...ડોલ્યો
 મળે ડોલાવતો ધૌનના ડુંગર.
 કાવ્ય ચંભાવે એને, કહેશે ?

અને રજનીના વ્યાપતા પહોરે
 દારી આવી લઈને સંદેશઃ
 “ રાજકુમારી ! કદાવે છે પ્રહર્યય,
 કે પંપાયુ’ છે દારિકાસીંદવ’
 વરવા વિચ્છેદકુમારીને । ”

એ દારીવેણુએ
 આનંદવંધાઈ છવાઈ,
 ને વંધાઈ-વાળિંતરમાને
 રણુક્યાં રણુકારે કંકણુ
 રાજકુમારીના હૃદયરણુકારે.

એના સાળુ,
 આકાશકમલિની સા, સ્વચ્છ અંબર સા,
 દેતાંતા દર્યાદર્ય,
 ને વાળ્યા અંબોહલેથી

સરતીતી પ્રણયધાર;
 એવે આવી અંતરસખી.
 “ રાજકુલારી ! શાં મંતવ્યના સાગર મળધાર
 ફૂળ્યાં છો ફૂલકી દહને ? ”
 “ બહેની ! સંદેશડા આપ્યા
 ને કુંડિનપુરે પધાર્યા કૃષ્ણજી,
 હવે મિલનની આશ ? ”
 “ રાજકુલારી ! કાલની વહેલી પ્રભાતે
 સંચરશે ઉમા-મંદિર દર્શને,
 એવે યારો કરસ્પર્શન
 ને રથ જીડશે પ્રણયદેશે.
 લજ્જાશે તો નહીંને સાણ્યાં ? ”
 અને લજ્જાધને શરમામણ્યાં ખેલી
 અકેલી રાજકુલારી.
 એ નિહાળીને
 મીતડે ડોલી મલકતી સખી :

“ સંદેશડા દેતાં અધીર
 લજ્જામણી લજ્જાણી રે !
 લખતાં લખતાં પ્રણયધીર
 લજ્જામણી લજ્જાણી રે ! ”

સખી ગાતી ચંબી
 રેલી મલકામણ્યાંનાં વેણુ :
 “ રાજકુલારી ! સંદેશડા દેતાં ને લખતાં

લજ્જામણે લજ્જાણા હતાં,
પણ નિહાળ્યા આપ અંગે ઓઠણી । ”

અને ગાયું એણે લટકાથી :

“ નરગ ઓઠણી આઠી આઠી કંપતી
ઉછાળતી દેવાના ચોર
લજ્જામણી લજ્જાણી રે !
રગીવી ચોળીની લીધુડી દેરી,
તૂટી ઉરહેનતાં મદિર
લજ્જામણી લજ્જાણી રે । ”

એ સદિયર ગીતકા વેણુલે,
પ્રણયે પ્રકુદનતા પ્રેમ-ફલકાએ
ખંધન તોડ્યા કમખીના,
અને ભીડી સખી,
રાગદુસારીના ગોગ માલોએ લેતી ચૂમકી
“ રૂડિમણીરાજે.....

સાખી

આ તે લજ્જા કે દેવાના દેવા,
આ તો અંગના પ્રકુદનતા રેલા !
સદિયસ દેતાં અધીર,
લજ્જામણી લજ્જાણી રે । ”

અને પછી.....?

(૬૭)

રુકિમણીહરણ

હું ડિનપુરે હતાં અનેરાં શોભન
રાજકુમારીના સ્વયંવર ઉત્સવે,
નગર રમણાંએ ચડ્યું હતું,
ને ઉત્સાસનાં મોજાં
છીછળતાંતાં નગરવાસીમુખડે.

રાજમાર્ગે રંગીલા હાટણ
કલાત્મકતાની રસકલાએ
ચેરતાંતા હાસ્યનાં ફૂલડાં
કે વીણીવીણીને વધાવે
મનમન અંતરઆશિષે
રાજકન્યાનો ભાવિ સંસાર.

અને એવે.....
શિષ્ય-કલા ઉચ્ચતર રાજમહાલય
અનેક મિનારના કલામય શૃંગેથી
જાણે સૌન્દર્યનાં ઝરણાં

વહી વહી જન્મા સરિતા,
 ને સાત દોઢી રાજમહેલની વટાવી
 રાજમાર્ગે રેલી સૌંદર્ય-સરિતા,
 વચ્ચની દુકાનોએ ડમમગ્યા વ્યાપરી,
 ત્વરિત શણગારતા સુનેરી શેઢાંએ
 ને જરી થાને નિજની હાટ;
 સોનીડા ધડાટ અટક્યા ઘાટ,
 ને પ્રદર્શકપેટીએ શોભાભ્યાં દાંગી
 કે કણ, વપુર ને કુંદનચંદનહાર.

ને ઝવેરી કુંડિનપુરના
 સુદમ કાએ અમૂલ્ય હીરલાના
 ગાદી-નકિએ બેસી નિરીક્ષણ કરતા,
 મણિ, મોતી, હીરમ-હીરલાના હારનાં
 કરતા ભાર્યા દર્શન.

એવે આવ્યો એક જોવાળ:
 “ ઝવેરીય ! હીરલા નિહાળતાં ભૂલીને
 સૌંદર્ય-હીરલા નિહાળતા છે ? ”

એ જોવાળવેણુલે
 હસ્યો હીરા પારખનાર
 કરે લેતો નવલખ હાર.

" ગ્રામ્ય ગોવાળ ! હીરલો છું અમ રાજકુમારી
 સાધ્યો દુઃખસાગરના મંથનેથી.
 દેવ સમાન નિવૃત્તરાજન ભીષ્મક
 ને દૈત્યમાનસી રુક્મી સુવગ્નનાં
 હતાં સત્ય-અસત્ય મંથન.
 એવે રાજરાણીના દુઃખસાગરેથી પ્રગટ્યું
 રાજકુલારી રુક્મિણી-રત્ન
 ને વિદ્યાર્થી છે કુડિનપુરેથી
 કષ્ટ કોપલા શાં કાળાં,
 પણ એ લક્ષ્મીકુમારીને
 કે' દિ' મળશે શિરશેષશાથી ? "
 " ઝવેરીજી ! પ્રકૃતિનું નિર્માણ પુરુષ
 વ્યા ધ્વજના ધ્વજાડે છે,
 નરનાં નિર્માણ નારીસંભોગે
 નવાં નથી તે રહે શોષવાં
 સુગમગનાં મુગાંતરચક્રે ! "

એ ગોવાળવેણુલે
 નવલખ હાર કરેથી સર્પો,
 " ગોવાળ...ગોવાળ...ગ્રામ્ય ગોવાળ ! "
 એ ઝવેરીવેણુલાં...
 પુકારતા રહ્યા.
 પણ અણુ-ઉત્તર પોકારતા પછી

બળે સુખ્યા પ્રત્યુત્તર
 ગોવાળના અદર્શન પછી
 નૃપૂના ધૂધની-ઝમકારે
 સૌંદર્યના છંટકા છંટકાર
 મૃદગ, શાખ ને બેરીના
 સ્વરીલા સંગીતગાન મધ્યે.
 શરીલા ચોક્કાના સંરદારે સૂક્ષિન
 ઉમાદર્શને પધારતા હતાં
 રાજકુસારી કંકિમળી ને સદિયરવંદ.

એને વધાવતી હતી નમરખાલિકાએ
 સોનલાં ને રૂપલાં વેરો ફૂલડાં,
 ભવ્ય ભવનોના બૂલતા ઝરખડેથી,
 ઓવારણાં લખતલને પ્રીતે.
 ને એમ એમ.....
 મદિરના ચોખાનદારે જેવે
 સવાનેનું પ્રવેશું અમમંડળ,
 એવે પ્રશ્ન-એ એક એ ગોવાળિયાએ
 સમીપે જિભા વાટિકાના માળીને
 ગજરાનો ભરીને યાજ :
 " વાટિકાના રસસિંચનદાર !
 લગીર દેખો ગજરા એક,
 મૂલ્ય આપીશ એનાં પૂરાં ! "

એ વેણુલે મનકયો માળી,
કટાક્ષે વેરતો વેણુ :
“ આમ્ય ગમાર ! મજરાનાં દેશે મૂલ
મજકુમારીના સૌભાગ્યહાર,
જેને મરતકે હરી સોભતો
અણુમૂલો મણિમય મુગટ ! ”

અને પછી પછી

એ ગોવાળિયાએ
બળે કીધા મારગઝ
ઊભી હતી ન્યાં
રાજકુમારીના ગૌપૂજનને કાજ
ધનલી ગાય ને ગોવાળ

પછી એ ગોવાળને
સંજાએ બોલાવ્યો પાસ
ને બીડમાં બેળવ્યો ધકેલી.
પછી એ સુંદર ગોવાળે
એનાં લીધાં સ્થાન.
એવે મંદિરના પગથારેથી પડી હાકલ
ને ગોવાળે દોરી ગાય
રાજકુમારીના પૂજનને કાજ.

એ હતું અણુમૂલું દશ્ય.
સૌંદર્ય ઊલુટું પૂજવા
ભારતની ધેનુ-સમૃદ્ધિને.

એવે એક સખી
પૂજનના પ્રારંભ પહેલાં
રાજકુલારીને કામવતી વદી,
“ રુકિમણીરાજે ! શાં છે ધેનુનાં સૌંદર્ય ! ”

અને અવરોધીને વણો
ધેનુનો ધનસ્થામ ગોવાળ :
“ રાજકુલારી ! આ ઝોકુલ ગોવાનો વેબ્બ
મજબૂમના રસદેસેથી છે,
ચારતો હું નંદરાયજીની ધેનુ.
નહોતી લગીરેય મણી
ધમુનાના ધેનુચરંતા કાંકસડે,
વળી હતાં કૃષ્ણનાં સખ્ય ! ”

કૃષ્ણનામેલ્યારે
કણે ચમકયા કમળનયનીના,
ને નિહાળ્યો ગાયોના ગોવણ,
“ શા ચમત્કાર..... ! ”
દગ્યાણના લાગ્યા દોર,

એવાં તોડ્યાં ઢાંકીને પડળ
નિગ હેમાને પ્રત્ની રાજકુસારીએ,
ફિટકારીને કે
કેમ નમે છે કૃષ્ણપ્રીતિશ્રું દેવું
કૃષ્ણવિહોણા અન્યના દરમે !
એવે વણો પૂજારી

પણ આજ પૂજને બેધ્યાન બની
નિરીક્ષણ ખાળી પ્રત્ની વદી
વિદર્ભદેશની રાજકુસારી :
“ ગોવાળ ! શું ધેનુ ચરાવતા
યમુના-કાંઠે ગોપાળ ? ”
“ રાજકુસારી ! મુરલીધર બનીનેમે
વળવતા મધુરી વેણુ
ને રાધિકાજી બેતાં ધુમ્મર ! ”
“ રાધિકાજી..... .. ? ”
રાજકુસારીના સંશયપ્રશ્નવેણુજ્વાલા
મધુગ મર્મ ઝીલીઝીલીને
પછી વદી અંતરસખી :
“ ગોવાળ ! કાણુ હતાં ને
કેવાં હતાં રાધિકાજીના સૌંદર્ય ? ”

એ સખીવેણુલે,

મ ત્રોચાર કરતા પુરોહિત
મ ત્રએધ્યાન ગજદુનારોને નિહાળો
ધ્વજ થયા, પશુ
ધામા મ ત્રોચારે
રોષદ્વિષ્ટિએ નિહાળતા ઝોવાળ
પશુ એ ઝોવાળને ન હતી
લગીરે ગણના ન્યાં કર્મ કાઝની.

એ વઘી આમ્મખાને
"રાજદુલારીશ ! પિઠાણે નહિ વૃષભાનદુનાગેને,
પછી શા પ્રશ્ન પ્રશ્ન ?
અનેગ હતા સૌ દર્પ એના
તમથીએ અપર પારા
રાખશે જો સૌ દર્પનો અવકાશ,
નહિ લાધે તો પરમ સૌ દર્પ । "
અને એને અરોધી દોધી આરતી
ગજદુલાગેકરે બાહ્યે :
' આગતી ઉતારે, રાજદુનારીશ,
કર્પૂરગૌર કરુણાવતાર
સ સારસાર' મુજગેન્દ્રહારમ્ ।
સદા વસતં હૃદયારવિન્દે
મય મયાનીસદિતં નમામિ ॥ "
પશુ એ ધેનુની ઉતારતી આરતી

ઊતરતી હતી ગોપાલની શું ?

અને ગૌપૂજન પૂર્ણાહુતિએ
પ્રણમી રાજકુલારી ધેતુને,
ને ડગ દીધાં મંદિરસોપાને,
પણ ખાળ્યાં દગ્યાણ
અણચિંત્યાં લાખ્યાં ને
ગોવાળને દોઢા ગોપાળ.
શું સાનમાં હતી બધી
સમજણ ?

અને પછી.....
મંદિરમાં પ્રવેશી રાજકુલારી
ને માતાએ ચૂમી મસ્તકે,
વાતસલ્યે કલાં બકિતવેણુકાં:
“ બેટા ! પ્રાર્થા જૌરીમાને
કે સ્વયંવરે વરાવે જીવનસાથી
સંસાર તારી જગત તારે ! ”

અને શિવખોળે વિરાજ્યાં સતીને
પ્રણમી રાજકુમારી,
ને જટાધારીએ વહાલી જળાધારી
વારાણસીના ઘાટેથી ભર્યાં
ગંગાનાં નિર્મળાં નીરની.

પછી પુણ્યે ચકાવ્યાં ગૌરીને
 તે મંદિરે પ્રકટાવી દીપમાળ,
 પછી ઉતારી સો રાગ પૂરી
 દક્ષકુમારીનો વિદ્વર્ભ કુમારીએ આરતી
 ને પામ્યો આશિષઃ
 " માતાજી ! કેંક કુમારીઓના પૂર્વાં છે કોડ
 એમ પૂરજો છું જાણકીના.
 વરાવો તો કૃષ્ણને વરાવજો,
 નહિ તો કુંવાવા લેશ્યાવજો સં-વાસ ! "

અને ધંદારવ કરી શુંબજો
 માતા ને બહેનડીઓ સંજે
 મંદિરના પગથારે બિભી,
 કુંડિનપુરની સૌંદર્ય કુમારી.

એને મનડે
 અગાધ દતાં મનોમંથન,
 વાટ હતી વાલમતી,
 ' પણ વાટ નિરખાવણુદાર
 શું મોઝ મળતા હશે ? '
 અને નહીં મળે તો ?
 અને માતા સંજાથે

ધીરે ધીરે ઊતરી મંદિરસોપાન
આશ-નિરાશને ઝૂલણે ઝૂલતી.
નેત્રોએ સમાવતી આસપાસનું દરમ,
કે છે ક્યાંય કૃષ્ણ મુસારિ ?

એ ભવ્ય મંદિરના મહાઓઢે
હતો રુકિમણીનો સ્વંપનર,
હતા અનેક રાજરાજન,
ને રાજેશ્વર મનાવતો શિશુપાળ
રુકિમણીબ્રાત રુકમી સમર્થને
આંખળતો'તો મૂછના વળાક,
હૈયે ઉલ્લાસતો ઉલ્લાસતો
કે વરશે વિશ્વનુ' પ્રતિસો'દ્ય
ને બનીશ ત્રિશ્વેશ્વર.
' પણ કેટકેટલાનાં સોણલાં
સાર્યા પડ્યાં છે સંસારે ?'

અને ઊડી ડમરી
ને છવાઇ ગાઢ આંધી.
એવે દશ્યમાન થયો સુવર્ણરથ.
કોઇ કહે કે સૂર્યદેવ પધાર્યા
આભેથી ઊતરી અવનીએ
કુંડિનપુરની વરવા કન્યા.

(૬૮)

દારિકાની વાટે રુકિમ-પરાજય

અને.....?

કુંડિનપુરના કોટ બહાર

ધપતો'તો કૃષ્ણરથ.

એવે દૂર...દૂર... દીડી ડમરી

સારથિ દારુકે હાંકતાં રથ.

“ મદારાજ ! બાંસે છે મહાસૈન્ય કો' ! ”

“ દારુક ! ધપાવો રથ કળાએ.

મહાસૈન્ય શત્રુનું હરો તો,

બાણ સમા બાળી વીધીને

કાઠશું મારગમ મહીંથી ! ”

એવે રુકિમણીએ દીકું સૈન્ય

કોટદરવાજેથી પૂંઠે ધાતું.

“ કૃષ્ણરાજ ! નિહાળો પૂઠે

ઝૂજ પિયરના પરોણાને ! ”

“ દેવી ! એમનીયે કરશું પરોણાગત ! ”

અને એવે

કૃષ્ણરથના હણુહણુતા ઘોડા

કોઇ કહે એ રહ્યો માતૃસ સારથિ

પણ.. .... ?

હતો એ દારુક સારથિ,
 ને હતા ચનગનતા ધોડલા,
 રથે વિરાળ્યો હતો દ્વારિકેશ,
 ચક્ર હરણુ'ણું તેજઓજસનું.
 પછી રાજદુશારી રુકિમણીએ
 બર્થા' ડગ આવતા રમ ભણી
 ને રથે વિરાળ્યાએ દીધો હાથ.
 પછી સંકેતનિશ્ચિત થયું હંણુ,
 મન હરનારે હર્ષો દેહ !

અને પવનવેગે સર્થો રથ.

એને કોઇએ કહ્યો મનોવેગ,
 ને વાએ પ્રસરાળ્યા સમાચાર.
 આનંદે કોલી કુંડિનપુરી નગરી,
 પણ ડગમળ્યા રાગે
 શિશુપાલ વરાસધ ને અન્ય ગજન.
 પછી ફરી ત્વરિત મંત્રજ્ઞા,
 ખરી કવચ ને હાથિપાર
 ને સંચર્થો વારે કે
 પુત્રઃ આળે બાય ભીડીને
 બળે ગજકન્યાને !

(૬૮)

દારિકાની વાટે રુકિમ-પરાજય

અને.....?

કુંડિનપુરના કોટ ગદાર
 ધપતો'તો કૃષ્ણરથ.
 એવે દૂર...દૂર... દીડી કમરી
 સારથિ દારુકે હાંકતાં રથ.
 " મદારાજ ! બાસે છે મહાસૈન્ય કો' ! "
 " નારુક ! ધપાવો રથ કળાએ.
 મહાસૈન્ય રાત્રુનું હશે તો,
 બાણ સગા બની વીંધીને
 કાદશું મારગડા મહીંથી ! "

એવે રુકિમણીએ દીકું સૈન્ય
 કોટદરવાજેથી પૂંઠે ધાતું.
 " કૃષ્ણરાજ ! નિહાળો પૂંઠે
 મુજ પિયરના પરોણાને ! "
 " દેવી ! એમનીયે કરશું પરોણાગત ! "

અને એવે
 કૃષ્ણરથના હલુહલુતા ધોડતા

પૂઆ આવંતા સૈન્ય સમીપ,
ને કૃષ્ણે પારખ્યો મોખરે
આત બળરામનો રથ.

“ દેવી ! આતની વા'રે પધાર્યા છે આત ! ”

અને બળરામજીના રથ સમીપે
પૂઝ્યો કૃષ્ણરથ ને
પ્રભુમી છેડલો પાથરી રુકિમણી.
પછી બળરામજીએ દીધી આશિષ :
“ અલંકારોભાગ્યવતી મય, બેટા ! ”

અને પછી વણા :
“ કૃષ્ણ ! અકેલો તું વરરાગ નાડો
તે મે જોડી છે જાન,
હવે માડવિયા ને જાનેયા અમે
પ્રીતે બેટશું આપુધોએધી ! ”

કૃષ્ણને સંબોધીને બળરામજીએ
પછી દીધી સાગયિને આજ્ઞા :
“ દારુક ! વરરાગ ને વટુરાજીને
ગ્રજ સારથિનિઘાની દરનાએ
વેગે પુગાડ દારામની ! ”
“ આજ્ઞા પ્રભો ! ” અને દારુકે પછી

વેગે ધપાઓ રથ.
 અને પૂંઠે નિદ્રાળુ સુકિમણીએ,
 મચ્યું તુમુલ્લ પુલ્લ.
 “ કૃષ્ણરાજ ! બળિયો છે જરાસંધ ! ”
 “ દેવી ! બળિયાનાંયે રાગાય બળ,
 રેર પર હોય ને સ્વરાસર ! ”
 “ કૃષ્ણરાજ ! શિશુપાલનાં છે દોરવણાં
 ને અમાધ જરાસંધી સેના ! ”
 “ દેવી ! અમાધ સંખ્યા સંખની
 કે દોરવણાં આણુકશાલી નીનિનાતો
 મલંગ છે પુષ્પના પીંગળો.
 મરયમેય જયને નાનૃતમ.
 અસત્યની સદા છે દાર
 સત્ય સંગેના સંઘમે ! ”

રથ ધપતો દત્તો
 ને કાળું સંધિયાંના અંધો,
 બાગાલમ...બાગાલમ ધગી ધગુરજાલના
 “ રાજ ! આ વિંધ્યવન ત્રિવિ ! ”
 “ દેવી ! ભલી જાણે છે પદ્મ
 આપસની બૂતોગવિદ્યાનો ! ”
 “ રાજ ! ગદ્યે અત્યાં છીએ શિકાર
 વિંધ્યની ગીચ ઝાડીએ પટાવરના.

પાપ ભરી ભરી મરકાવ છે,
ને ણીજી પાસ આધ્યાત્મિક ચક્રાવ.
કેટકેટલાને ચડવા છે ? ”

અને દારુકહાંકરો રથ
ચડ્યો ચક્રાવ વિધવાચળાદતો.
” કૃષ્ણરાજ ! ચડ્યાંતાં જીવનચક્રાવ
સીયા-સીતા ને રામ ! ”

એ રુકિમણીવેણુલે
મલક અલકાજી હારિકેશ
” દેવી ! ભાસો છે. સેવતાં આદર્શ
મહાસતી સીતાના ! ”
” હા, મારા રામ ! ” એ વેણુલે પ્રસરી
પ્રતિભા અનેરી વિદર્ભકુમારીમુખડે,
એને ઝીલીઝીલીને
કટાક્ષે વધા કૃષ્ણજી:
” દેવી ! રામ કહી મને સંબોધ્યો,
પણ દેવાના છે ભારતવર્ષે મારે
રામચીયે અનેરા આદર્શ
સંસારની સનાતન જીવનકલાના ! ”

એ વેણુલે ચર્ચુ મનોમંથન

મનથી વરી દારિકાની મહારાણીને
 એવે ભિતર્યા હજુહજુતા રથ-ધોડના
 ખયોખ્ણી સરિતાના તપ્ત નીરે
 કાઢનડે હતા અમર સભારણા
 મનિ અમરસ્ય-આશ્રમના,
 ને ઊભા હતા વૃક્ષ રસાળ
 સતી લોપામુદ્રના નીરસી વ્યા

એ નિહાળીને પ્રસન્ન
 મલકામણું રકિમણીમુખડે
 " દેવી ! કેમ વેર્યા મનકામણાના કુનડા ? "
 " કૃષ્ણરાજ ! સ્મરણપદે ચડ્યો મુગ્ધને
 ઉત્તરરામચંદ્રિતનો અમર ઇતિહાસ
 સીયા-સીનાજીને દીધો'તો લોપામુદ્રાએ
 રામને નિહાળના અદર્શક અન્યગે
 એ ઓઢીને સીયાએ નિહાળ્યા'તા
 " ગીતે " " સીતે .. " " સીતે .. "નાં કરતા
 રટણ

સ્પર્શી સ્પર્શી સીતાનિહોણા અતરે ગમ
 ને સારીયે પચનગીએ કીધા'તા રુદન ! "
 " દેવી ! રામઅતારે રુદન કર્યા,
 પણ મારે દાખવતા છે
 જીવન-જ્ઞાનના અમર હિદમાસ ! "

■ રાજા ! અવશ્ય દાખવજો અમર ઉદ્ધાસ,
 જેવા દાખવ્યાંતા મગમાં
 રાધારાણી સંગે ખેલીને રાસ.
 હુએ કલાગરી રહીને
 સેવા કરીશ મુજ જ્યેષ્ઠ બહેનીની.
 દ્વારામતીએ ગિરાજે છેને મદારાણી રાધિકાજી ?"

રથ ધપતો હતો કાપતો પંથ
 પયોખણી (તાપી) નદીને પેલે તીર.
 ખરખરડો હતો એ મારગ.
 ગતિ ધીરી હતી રથની,
 ને સરવા કાન દારુકના સૂણીને
 નિજ હેવાને પ્રશ્નો રથા
 અઠઠધ્યાં કૃષ્ણ-જીવન-રહસ્ય.

એવે સુણાયો કૃષ્ણબોધ
 રુકિમણીપ્રશ્નના દેતો ઉત્તરઃ
 " દેવી ! રાધા નથી દ્વારામતીએ,
 પણ છે મુજ દેવે બેલી
 વન-વૃંદાનાં સંભારણાંની તુલસીમાળે.
 વળી નથી લેવાના હવે રાસ
 રથમાં એ જળકુંજ સમી
 ભારતવર્ષે એક જ હતી વ્રજભૂમિ

કે કીને વેણના નાદ
 ને રાધાના નૃપુર-ઝંકાર
 ૭ ૭ માસ આખે ચળ્યો તો
 શબ્દનો સોળકળાવળ શુભાગ ૧”
 “ રાજા ! આપણે ચણારણ્ય ચડ્યાને । ”
 વેણુ વહી પ્રિદર્શ કુમારો •
 ભયો જમો કેડલરી

એને કીધીને કરળધને
 મકિમથીરમણે સાધી દેયે
 મોખંતો તુનસીની માળાએ.

એ દશ્ય
 અભણ નિહાળ્ય મુખ ફેરતા
 ને કંઈક પ્રજ્ઞના સારથિ દારુકે
 એ ઝગક ઝગકયો,
 ને કરી સતાણુ ઘોડનાની રાસ
 ચાણુક પીઝી કરતા ધાર,
 પણુ ખાણીપણુ ઘોડલાને
 ન હોય ચાણુકના ધાર
 એમણે સાધી કૃપાચ,
 ને હાથે વેમતા પ્રદેશે રચ
 “ દેવી ! સાગથિ દારુકની અશ્વવિદ્યા

બાહુકથીયે જિતરતી નથી લગીર ! ”

“ રાજ ! નળરાજન હતા અમ વિદ્ધર્મજાત્ર,
દમપંતીના સૌભાગ્યહાર ! ”

“ દેવી ! તમેયે વૈદ્યની છો,
પણ નથી સેવવા મુગને વનવાસ
જનમાત્ર બની વિદ્ધર્મદેશના ! ”

“ રસવાસ સેવજો રાજ ! ”
ને રુકિમણીવેણુસાના સ્વર સંગે
સુસવાટા કરતું આવ્યું બાણ.

“ દારુક ! થંભાવો રથ,
પીઠિયી ફેંકે છે બાણ
કોક મુદ્ધધર્મઅશાની ! ”
સારથિએ થંભાવ્યો રથ
ને ધનુષ્ય ધયું ધનસ્યામે.
પછી ભાયેથી લીધું બાણ
ને એક બાણે ધરતીએ ઢાળ્યાં
સામનાએ આવતાં તણ બાણ
એવે સુણાયો બોલ

એક અટુલા રથેથી શત્રુનોઃ
“ કૃષ્ણ ! કાગ જેમ હરે બલિદાન
એમ કપટે હરી તે મુજ બહેની.
પુન રુકિમણી મેલીને છાંડ સામના,
નહીં તો પોલીશ ભૂમિએ

ને વરીશ ચિતાદેવીને
 લાગાડતા અગ્નિની સાથે ! ”
 રુકિમણીબાત રુકિમ વેણુલે
 રુકિમણીમુખડે મનકયા કૃષ્ણ
 ભાથેથી લેતા બાણ
 ને કણે ખેચી ધનુષ્યેથી ફેંકતા
 પહેલે બાણે તોડ્યું રુકિમધનુષ્ય,
 ને ખીજા ચાગ બાણે
 ધરતીએ ઢાળ્યા અખે અર,
 પંડી હણ્યો સારથિ.

એવે રથવિઢેણે રુકિમ
 તેમ ને ઢાન લાઇ ધખે
 જાણે અગ્નિએ ધાતો પત મ.
 એની એ ઢાલ-તલવારના
 રાધરાધના વેરાતા ઢાણા શા
 કૃષ્ણનાણે કર્યા કટકા

એ નિહાળતી'તી રુકિમણી કે
 શા પરિભવ કરે છે કૃષ્ણ,
 સૌ દર્શનમૂર્તિએ ભાસી ચરતા
 કમળનયનાએ રક્તરેખા ભાસી,
 શુ બે નેત્રોએ હતા

શિવના ત્રિલોચન ખુલ્યા શા કોપ ?

અને જેમ બાજ પંખી
 ઝાલે શરનો શિકાર,
 એમ કૃષ્ણે ઝાલ્યો રકિમ
 ઠેક દહ રથેથી ઝપાટે,
 જેમ પટાધર કૂદે એમ
 ધરીને દોધારી તલવાર,
 “ શું બ્રાતનો વધ ? ”

અને ત્રાસમસ્ત રકિમણીએ
 દીનભાવે પામ્યા કંથઃ
 “ રાજ ! ન નિહાળીએ નાનાના દોષ,
 ક્ષમા છે વીરનું બૂધણ ! ”

એ દશ્ય
 સિંહે ઝાલ્યા શિકાર શું હતું,
 પથ્ય હતું અવરોધણ
 દિલકંપતી બ્રાતની બહેનીનું.
 “ રાજ ! ક્ષમા કરો ! ”
 “ દેવી ! ક્ષમાપનના છે અધિકાર
 ભ્રમણાએ સત્ય બૂલતાને
 વળ્ય છે પાપીને ક્ષમા ! ”
 “ રાજ ! મુજ પ્રાર્થના ! ”

પછી એ વેણુસે
 ગ્રેરામ કે સ્વ-પ્રચ્છાએ
 જીવતદાન દીધાં કૃષ્ણે,
 પણ સીધા એના પુરુષત્વના નોક
 તક્ષવારે કાપી મસ્તકના
 ને મૂછના અણિયાળા વાળ.

એવે આબુ' રાત્રીપરાજ્ય કરી
 બળરામજીદેણું' યાદવસૈન્ય.
 " કૃષ્ણ ! હરી તે' વિદર્ભ'દુલારી,
 પણ જીવન હયાં તે' વિદર્ભ'પુવરાજ.
 ક્ષોભને નથી ચોભ.
 મારવો મનુષ્યદેહ,
 એના નથી લગીરેય પસ્તાવા;
 પણ ન સન્નિવવો આત્મા કો'દી ! "

અને પછી.....
 બળરામજી કહેતા વણા રુકિમણીને:
 " બેટા ! ક્ષોભ તજજો.
 સંસારે છે કર્મનાં નિર્માણ.
 યદ્વા સત્યં જગન્મિથ્યા
 જગતના ખેલ છે બેટા,
 કે તુજ આતને દીધી નામોશી

સંસારજીવનમાં તુજ પતિએ ! ”

એ બળરામજીવેણુએ
 શોકમરત પણ સાન્તવન મેળવી,
 પછી વહી વિદ્ધર્મકુમારી:
 “ ગુરુવર્મ ! સત્ય છે આપ વેણુમાં.
 અસત્ય સંસારનિદ્રા છે,
 પણ શુષ્ક જીવને રપર્ષતાં સોણુમાં
 ડગ-મગ...ડગ-મગ...ડગમગાવે છે ! ”
 “ બેટા ! પણ છે એ
 આત્માથી સનાતન અક્ષય ! ”
 એ આત્મરપર્ષીનાં વેણુમાંએ
 સાંતવન લાખ્યાં રુકિમણીને.
 પછી દારુકહાંકયો કૃષ્ણરથ
 માદવી સેનાનાં એકન ધીરાં પ્રવાણુ વટાવી
 ધામ્યો રુકિમણી-કૃષ્ણને લઈ,
 દ્વારિકાની નેમ ઢીમણો.

અને.....

ગિરિ વિંધ્યાચળે નર્મદામૂળ સમીપે
 પૂજ્યો દારુકહાંકયો કૃષ્ણ-રુકિમણીરથ
 “ દેવી ! આ નર્મદામૂળ છંકારેશ્વર
 પરમાનન્દ જી આકારે છે,
 ને વહે છે મહીથી નિર્મળી સરિતા.

ભારતવર્ષના જ્ઞાનમિતકોએ
દોષો એનાં નર્મનાં નામ
નહાણું એનાં નિર્મળાં નીરે ? ”

અને.....?

કૃષ્ણે થંભાખ્યો રથ
ઢાઢક-સારથિને કરી વેણુસંઘા.
પછી જિતધુ' યુગલ
સોહામણાં કરવાને રનાન.
એ નિર્મળા નર્મદા સરિતા હતી,
જાણે સંસારનો ક્ષીરસાગર;
ને મધ્યે હતી જાણે
શેવશ્યામ લક્ષ્મીનારાયણની.

એ હતી જલકીડ
કે અવનનો પરમ કીડ ?

અને...?

રથી યુગલની નીર
અથ-રથ-સળજ
“ મહારાજ ! બહુ
પાણી પંચા અથો
હૃદયકંઠ નયો

પ્રવેશ્યાં છીએ આનત દેશે આપણે ! ”

એ હતી ગુર્જર ભૂમિ
રસાળ વન-વૃક્ષ-સમૃદ્ધિએ;
ભૂમતાં ને ભૂમતાં
ક્રાંત્યાક્રાંત્યાં આત્રવૃક્ષ.
“ દેવી ! આ ભૃગુકંઠ.
પ્રવાસ હવે હશે આપણા
સૌરાષ્ટ્ર લગી સાગરકાંઠે ! ”
“ રસાળ ભૂમિ છે, રાજ ! ”
“ રસદેશ છે, દેવી ! ”

અને રુકિમણી-કૃષ્ણ-રથ
ભૃગુઆત્રમ સમીપેથી ધપતોતો.
“ દેવી ! આ ભૃગુ ઋષિ આત્રમ
પરશુરામે વાદ્યુર્ણું અહીં
પિતાઆરાએ માતાનું સિર ! ”
“ રાજ ! પિતા જમદગ્નિએ દીધી આરા
ને સિરઁછેદ કીધો માતાનો.
ભક્ષાં ચૂકવ્યાં પુત્રે
નવ માસ પોષ્યાનાં ઋષ્ય ! ”
“ દેવી ! જાને નિહાળો.
જમદગ્નિપત્ની રેણુકા

ભારતવર્ષના જ્ઞાનચિંતકોએ
હોધાં એનાં નર્મદાનાં નામ
નદાશું એનાં નિર્મળાં નીરે ? ”

અને.....!

કૃષ્ણે થંભાળ્યો રથ
ઘરુક-સારથિને કરી વેણુસંજ્ઞા,
પછી ઊતર્યું યુગલ
સોહામણી કરવાને સ્નાન.
એ નિર્મળી નર્મદા સરિતા હતી,
જાણે સંસારનો ક્ષીરસાગર;
તે મધ્યે હતી જાણે
શેષશ્યામ સદ્ગીનારાયણની.

એ હતી જલકીડા

૧ જીવનનો પરમ કીડા ?

અને...!

રથી યુગલની નીરખતો'તો વાદ
અશ્વ-રથ-સજ્જ સારથિ ઘરુક,
“ મહારાજ ! બહુયે કાપ્યો છે પંથ
પ્રણીપંથા અથો આપણાએ,
ભૃગુકંઠ નથી દૂર.

પ્રવેશ્યાં છીએ આનર્ત દેશે આપણે ! ”

એ હતી ગુર્જર ભૂમિ
રસાળ વન-વૃક્ષ-સમૃદ્ધિએ;
ભૂમતાં ને જૂમતાં તાં
કૂદ્યાંકૂદ્યાં આશ્રવૃક્ષ.
“ દેવી ! આ ભૃગુકન્ધ.
પ્રવાસ હવે હશે આપણા
સૌરાષ્ટ્ર લગી સાગરકાંઠે ! ”
“ રસાળ ભૂમિ છે, રાજ ! ”
“ રસદેશ છે, દેવી ! ”

અને રુકિમણી-કૃષ્ણ-રથ
ભૃગુઆશ્રમ સમીપેથી ધપતો'તો.
“ દેવી ! આ ભૃગુ ઋષિ આશ્રમ
પરશુરામે વાઢ્યું'તું અહીં
પિતાઆશ્રમે માતાનું શિર ! ”
“ રાજ ! પિતા જમદગ્નિએ દીધી આશા
ને શિરચ્છેદ કરીધો માતાને,
ભાસાં ચૂકવ્યાં પુત્રે
નવ માસ પોષવાનાં ઋષ્ટ ! ”
“ દેવી ! શાને નિહાળો.
જમદગ્નિપત્ની રેણુકા

પાણીમાં પધારી'તી સરિતાધારે.
 એવે થંભી નિહાળી જળકીડ
 સદસાલ્યું નની ગળ્લોઓ સંગાથે;
 ગૃહકાર્પના નારીધર્મને
 વિદ્યાસનિરોક્ષણે પિસાયા.
 એ પારખ્યું જમદગિએ ખ્યાને
 કે રેલુકાના મનોવિકાર
 જીવને માટે છે શુદ્ધિ ! ”
 એ વેણે મલકી રુકિમણી:
 “ રાજ ! બસી કરો પુત્રે શુદ્ધિ ! ”
 “ દેવી ! પાંચ પુત્રોએ ન પાળી, એ
 આશા પાળી પરશુરામજીએ,
 કરસીએ વધેયું માતાનું શિર,
 ને પિતાએ પછી દીધું વરદાન.
 અને એ વરદાને
 પુત્રઃ માગ્યા માતાના પ્રાણ.
 છે ને ઉજ્જવળ અમરતા
 જીવનના ઉચ્ચતમ શાનની ! ”

અને પંચ કપતાં રચયકો
 નવવધૂના પ્રણયયક સંગે
 મિલાવતો તો યાનયસ્વર,
 સૌરાષ્ટ્રની નેમે સંચરતાં.

(૬૬)

રુકિમણીલગ્ન

યદુપુરીના દીરખા ધુમ્મટ
 ને હણ્ણપયા રથથોડલા,
 એવે વઘો ફરીને દારુકઃ
 " રાજન ! દારામતી આવી ! "
 " દારુક ! તુજ કુશળ સારથિવિદ્યાએ
 મોડીયે વહેલી વહેલી આવી ! "

એ કૃષ્ણવેણુશે

એ મહાત્મ્યખંડમાં
અંબર ને કરતૂરી સુવાસ
મૂંઝવણી બાસી એતે,
કંધી એનો કાયા,
ને ભીંગણી પ્રસ્વેદથી દેહાવધી.
પરપરા બાસી આજ નવવયા
ને નમનકમલ મીચી સંચરી
ડગ ભરતી અવગાસિકાએ.

એવે આત્મા કંથ
ને કંઠે સાગ્યા આલિંગન.
ઊરસરોવરિયે વિકર્યા કુચુદ.
ઉચ્છ્વાસિત થયું દેહ,
ને ઊધડ્યાં નયનાં રસાળ
પ્રાર્થતા આબના ચંદ્રને
કે ન સજ્જનવે તેજલ ધારે.

અને એ પ્રાર્થના ચણી
રજનીના શૃંગારે પહોં
સંકેતે બોલાવી આબે વાહણી;
લીધા પહોં એના આડ
કે પ્રથમ રાત્રિએ નવવધૂની સજ્જન
ન સાગે સજ્જનમણ્ડાએ

(૭૦)

જાંબુવંતીલગ્ન

અને માસો વીત્યે એક દિ'
રાણી રુકિમણી સંજે ખેલતાંતા
દારિકેશ પાસાના ખેલ.
" રાજ ! અત્યંત માસો છે ! "
" દેવી ! કળાએ ખેલે એના સંસારે
સદાય પડે પોખાર,
હજી તો ખેલવી છે મારે
ભારતવર્ષના ચોપાદને પડે
યુગ દાખરની બાહુ. "
" રાજ ! સોગદાં મંડાણાં છે ? "

એ પ્રશ્ન રહ્યો અણકિતર,
ને પ્રવેશ્યો પરિજન.
" મહારાજ ! તેજાંબરે આજી સારુયે નગર
સૂર્યદેવ યાચે છે આપ દર્શન. "
" શું આમ બિનચુક પૃથ્વીએ ? "

અને હસ્તા કૃપ્યુ
ચંદ્રમુખી રાણીને મુખડે.
" રાજ ! ચન્દ્ર ને સૂર્યેય પધારે

આપનાં ઓજસ ઝીલવા ! ”

અને વદ્ધા કૃષ્ણ મલકાતા:

“ પરિજન ! પ્રવેશાવો. ”

અને પ્રવેશ્યો પ્રભુમતો સત્રાગિત યાદવ
ક ઠે પહેરીને મહામણિ.

“ સત્રાગિત ! મહારોલા છે મણિની ! ”

“ મહારાજ ! આઠ ભાર સુવર્ણ દિ'નું તેજ
મકટાવે છે આપ મહાનુભાવની આશિષે. ”

એમ...એમ...

વાર્તાસ્રાપ પછી સિધાબ્યો સત્રાગિત,

ને વાયુવેગે પ્રસરી વાત

સારીધે દ્વારામતી નગરીએ.

એ સૂણી ઉમસેન રાજને

ને મંગાવ્યો કૃષ્ણ દ્વારા મણિ

શ્રોભંતો નિહાળવાને કાજ.

પણ.....

ધનલોહુપ સત્રાગિત યાદવે

અસ્વીકારી માગણીને.

અને એને

પીત્યા દહાડા ચાર.
 સત્રાજિત વાદન હતો ગૃહ્યહાર
 ને નિઝ બ્રાત પ્રસેને
 સોહાબ્યો મણિ ક'ઠે,
 ને અર્થ આરઠી સચર્યો મૃગયાને કાજ.
 અને મૃગયા શિકારે
 અનાયાસે ઝપટ્યો ગીચ આડીમાં
 ને બન્યો સિંહનો શિકાર.

અને તહાં દ્વારામતીએ
 સત્રાજિત આચ્યો ગૃહે
 ને અદસ્ય પેખ્યો બ્રાત પ્રસેન.
 નિશ્ચિત ભાસ્તુ એને કે
 બ્રાત હપ્યો કૃષ્ણે અવસ્ય
 મણિની લોહપતાએ.

પ્રસરી વાર્તા આ
 સારીયે દ્વાનિકા નમરીએ
 ને સૂણો કૃષ્ણગજ
 કે આક્ષેપના ઓદાગતાંતા દમ.

અને એમણે
 વનના લીધા મારગડા.

દર...દર...રેવતાચળ તળેડીએ,
 ગિરિની ગાઢ ગીચ ઝડીએ,
 કૃષ્ણે દીઠો મૃત અશ્વ,
 ને દીઠો આત્મચિહ્નોનો અસ્વાર પ્રસેન.
 પછી દીઠા જરકડપકડના ખેલ
 ખેલાતા સિંહ ને ગેજન.
 એવે બગવંતા રીંછે
 હજયો કેસરી સિંહ
 ને ઝમકે પહોં ઝમકતો પશુ મઢી
 સંયયો...અદૃશ્ય થયો.
 ધોર અધેકાર બ્યાપ્ત
 પહાડ મેતરી લખંકર ઝુકાયો
 ઠહિત હતાં જોનાં ઉતરાણુ.

એમાં વિતર્કા કૃષ્ણસાજ
 રક્ષમળ ઝાલીઝાલીને
 અધેકારે હેરવતા હા,
 જાણે પાતાળના નાગ લેવા
 હિતરતું પૃથ્વીનું જ્ઞાન.

અને પછી...પછી...
 કસાયેલ દડ દેહધોરી,
 યુગપુરુષ બિતર્યો ઉતરાણુ,

ને દીકુ તેજબર તેજનુ .

એ હતો વિશાળ ગુફામહેલ
ગુબજઢાકયો ગિરિ દેવતાચળનો.
મહી પ્રવેશદ્વાર સમીપ
ફૂનડાએ ખીલેન રસ-રંગીયુ
એક હતુ નાનેરુ ઉઘાન

એમા ધૂમણુ 'તુ એક
સૌ દર્શ અનુપમ નારીપુષ્પ

એ હતી રીહરાજકુસારી
જેન તી મણિ સોહતાએ.
એણે દીકો માનન અણુમણ્યુ
ને બપમરતતાના બારે બારે
ચીસસીતકાર કોધો કરુણુ

એ સૂણીને
પરખી પુત્રીની રીક,
રીહરાજ જાંબુજાન ધાખા

એ જદ માનનદેહે
રીહયમનો હતો પહેરવેશ.
મોએ હતી કરચળીની રેખા

હાખવતી વર્ષોનાં જીવન
પણ પૂર્ણ મક્કમતા ને શૌર્યના
કોળાકરચલીએ હતા ઇતિહાસ.

અને એણે
ગુફામહેલે પ્રવેશ્યો માનવી નિહાળી
દીધી છલાંગ.
કેધ-પારાશીશીએ કાપાગિનિ પ્રસર્યો.
'મારું...કે...ખાળું...
કે પાતાળનાં પડળ વીંધી
દેનાયું રસાતાળે ?

અને વલુચિંતઓ જીવલેણ હુમલો
પુઠ્ઠદક્ષ કૃષ્ણે ખાખ્યો,
ને પછી લીધા ને લીધા દાવ
દંડપુદ્ગે બે બળિયાએ.
મુદિત્રાના વજ્ર શા પ્રહાર
અન્યોન્ય સહતા'ના કેસાયેશ કેહ.

પણ જદ્દ દેહ રીંછરાજનો
ચીત્યા કાળના ધસારે
ભાસતો'તો ક્ષીણ આજ,
અને પડ્યો—

પડાડ પડ્યો જાણે—

એમ પડ્યો રીંછરાજ જાંબુવાન

અંગે રેઅંગેળ પ્રસ્વેદ.

“ માનવ ! કયો યુગ પ્રવર્તે છે ? ”

શ્વાસની હાંફતાં હાંફે

ગુફાની છાંયે પડ્યો વધ્યો.

“ રીંછરાજ ! દ્વાપરની સંખ્યા છે,

અને તુજ જીવનનીય

આજ છે આયમતી સંખ્યા.

ભાવિ જીવનના સોલજ્યાની

છે કંઈ સેવી અભિલાષા ? ”

અને ધરતીએ ઢળ્યો વઘો

અણનમ યુગ ત્રેતાનો સિદ્ધ સૈનિક

અદૃ...અદૃહાસ્ય કરીને

આશ્ચર્યના ઉદ્ગારે ઉદ્ગારે:

“ સું કૃષ્ણાવતાર થયો ? ”

અને મલકામણે મલક્યા કૃષ્ણ:

“ રીંછરાજ ! કયા ભવિષ્યે પેળો છો ? ”

અને ઉચ્છ્વાસ સમાવતા

વદા રીંછરાજ જાંબુવાનજી:

“ યુગપુરુષ ભાસો છો,
કહે છે મુજનો પરિચિત કાળ.
સમાવતારે યુગ ત્રેતામાં,
વજ્ર દેહે લડ્યો તો હું
સીતા-અપહરણની કરતો વહાર. ”
“ હજી ! એ જ દેહ ? ”

એ પ્રશ્નનો ઉત્તર દીધો
મહાકામણે નીછરાગેઃ
“ યુગપુરુષ ! દેહના છે અમરત્વ
સ્તંભને પ્રાણવાયુના.
સમાધિસ્થ સેવું છું સંસાર
મુજ પુત્રીના ઉછેરને કાળ,
પણ પેણું છું
પ્રાણ, હૃદયગળ, ઇન્દ્રિયગળ ને દેહગળ.
આપ મહાતુભાવે આજ
શું અવતર્ણા છે મારા સમ
આજ યુગ દાપરને તારવા ? ”

અને મહાકામણે મહાકામ અવતારીઃ
“ જાણુવાનજી ! અવતરણનાં રહસ્ય
સામ્રોક્ત સંસારે છે.
જાણે એ તરે જમ.

પણ જાણે કે અણજાણે,
મુજ શિરે આવ્યો છે મિથ્યા આક્ષેપ
મણિના અપહરણનો
એ છે આપ પુત્રીની પાસ । ”

એ વેણુવા સૂણો
મનક મનકયા રી છરાજ જાણુનાનજી
“ રાજ । મણિસ ગે અપનાવે
મુજ પુત્રીના સદા સૌભાગ્ય । ”

અને ?

“ બેટા, જાણુનતી, આન સમીપ । ”
અને સુદરી આની પરમ સૌંદર્ય સમીપે
વિકસિત એ વનકૂનડાના દેહે
આછા આછા હતા કંપ,
પોપણા શા ફરતાંતા ઓછ,
ને ઉરકૂનડાની પાદડીએ પાદડીએ,
મુજારી હતી પુરુષમિનનની.
“ બેગ । વને વસીને બેવી ખિયેણા,
પખીડા સ ગે ગાયા ગીત,
વેવીદક્ષને વિકસાવ્યા રસાળ.
હવે સ સારના ઉઘાનમા
કૃષ્ણદક્ષની જનીને વેવી,

બેટા, વિકસાવજે ગૃહસંસાર ! "

પછી યોગેશ્વર કૃષ્ણ સંગે
જા'ણવંતીનો થયો હસ્તમેળાપ.

એવે ગુફાદારથી જાણે
રેલાયો રીંછપ્રવાહ.
હજપ્રુષ્ટ કસાયક દેહી
હતા એ વનવસંતા માનવ
દેહે ધરતા રીંછચર્મ ખખ્તર;
સૂણી ધાયા હતા નિજ રાજનની વહારે
રીંછનખનાં પહેરી આયુધ
કે હૃદય ચીરે તીવ્ર નખઆયુધે.

એ નિહાળી વઘા મલકામણે
રીંછરાજન જા'ણવાનજી:
" વહાલા રીંછજનો ! ધૈર્ય ધરો
ને શમાવો વૈરના ભાવ ! "

અને વિશાળ એ ગુફામાં
હાર કરી ઊભા વનજનો
નિહાળતા ઊભી ત્રિપુટીને,
મધ્યે હતો જુદો યોદ્ધો.
કાળ કહેતો હતો

એના શૌરીલા પ્રતિહાસ.
 દક્ષિણ બાહુ હોના જામાવ
 ને ડાબી પે હતી પુત્રી.
 યુગલ શોભતું હતું
 રૂપ રંગ ને યૌવન ભર્યું.
 એનાં એ મસ્તકે પછી
 આશિષના મેલીને એ દાઢ
 વઘા વૃદ્ધ જાંબુવાનજી:
 " વનજનો ! આનંદો આનંદો આજ
 ને આનંદવર્તમાન હો
 દેવતાચળના સ્વારાયે ગિરિને.
 વૃક્ષને કહેજો આનંદે ડાકે
 ને કહેજો પંખીડાંને કે
 ગાય આનંદનાં ગીત.
 તમ વનકુમારી આજ
 ઘરે છે નગરકુમારને ! "

એવે વઘો એક
 વનજનોએ ભાસતો અમણી:
 " જાંબુવાનજી ! અમે તો જાણ્યું કે
 દેવતાચળનો સુંબજ ચીરી
 ભિતર્યો છે આલનો કોપ.
 આલ દશે તો આલને પીંખ્યું "

રીંછ-નખ-આયુધગળે. "

અને લગીર ચટકી
નિહાળી અન્ય સાથીલાઓને
વઘો એ ક્રોધીલાં વેણુઃ
" જાણુવાનજી ! પરાજય પામીને જો
વનદેવીને વરાવતા હો તો
રીંછ-નખ આયુધ અમારાં
લગ્નગળને ઊતરશે રસાતળે ! "

એ વેણુલાં સૂણી
કૃષ્ણ-જામાનના મુખડે મલકી
હસ્યા રીંછરાજ જાણુવાનજીઃ
" શૌરીલા વનજનો !
નથી હરાવ્યો કો' નગરજને
પણ દીધા છે મુજને પરાજય
સ્વયં પરથલે પધારી,
યુગ ત્રેતાના રામાવતારે.
વૃદ્ધ વયેયે ખેલ્યો'તો
લકારાજન સંગે જંગ,
વીર હનુમંત ને સુગ્રીવજી
મુજ સમીપે હતા બાળ.
વનજનો ! એ કાળે મારા રામે
વણુમાઝ્યાં દીધાં'તાં વરદાન

કે મુગ દાપરની સંધ્યાએ
મુજ દેખે ઉગાડશે
કુશ્મન્ધ્ર ચાંદનીનાં તેજ.
ક્યાં અનેક ચક્ર
તમ ફલની કુંજોમાં,
પણ ગુરુ વસિષ્ઠ શીખવ્યા
પ્રાણાયામ યોગે પ્રાણના રતંબને
હજી સગી સેવ્યો છે સંસાર.
પણ આજ.....? ”

અને વેણ રહ્યાં અધૂરાં
ભક્તના વાતસલ્યભાવે
કે જામાત્ર બની પધાર્યાં છે આજ
મુગ ત્રેતાના તારણદાર
મું દાપરેયે ભાગતને તારવા ?

અને...^૧
શુભા બહાર સગી ને
રેવતાચળ ગિરિદેવી દૂર દૂર સગી
બળાવ્યાં પુત્રી ને જામાત્ર
જદ્દ જાણવાનજીએ પ્રીતે.
પછી અકેલાં ભર્યાં રંગ
મુગદે ઝોડાંત પ્રવાસે.

એ રેનતાયળની ગીમ ઝાડી પછી

હતો સપાટ પ્રદેશ
ધાન્ય ઉગાડ તો ધગતીએ રસાળ.
એને ઉથ-નાવતા દળે ખેડી
સૌરાષ્ટ્રના શ્રમજીવી
ઝાલુ વર્ષાની નિહાળતા વાટ.
એ નિદાળો રણ કૃષ્ણ
" વનદેવી ! દૂર છે દ્વારામતી,
તમ દેહે બાસશે શ્રમ
કરો તો પાંડવ
પેના ધગતી ખેડતા શ્રમજીવીને
કે સદેશ પાઠવી દારુકને
અણે દ્વારામતીએથી ગથ "

" નજનું ! અમે તો વનના બાગ,
શ્રમ તો લાગે નગરવાસીને "

અને વદતા વદતા વેણુ

એ ડગ ભગતી લલગમલ
ધનશ્યામે વાગ્યા નયન દમ્ભાણે
એવે બોલી કાકિલા
' કું ..ઉ . કં . '

ને ફરી બોલી

' કું ..ઉ...કં ' ' કું ..ઉ ..કં '.

(૭૧)

જાંબુવંતીને ઉપવાસે

ઐ રાજમહાશય
હતો રાજરાજેશ્વરો રુકિમણીનો

આજ વીત્યાં તા દિ'

પણ નહોતા પધાર્યા હૈયાહાર
મણિના શોધને સંચાર્યા.

પ્રતીક્ષા કરતી વિરાજી હતી
વિચારખંડે રાજરાણી,
એવે આવી દાસી,
વધે નાની નાની
ને માંડ ઓઢતી લીલવણી ઓઢણી
મલક વેરતી મલકામણનાં પુષ્પઃ
“ રાજરાજેશ્વરી ! પધાર્યા છે ! ”

એ વેણસે
ચિંતનેથી જાગી રુકિમણી,
“ કોણ ? કૃષ્ણરાજ ? ”
“ રાજરાજેશ્વરીજી ! પધાર્યા છે કૃષ્ણરાજ,
પણ સંગાથે લાવ્યા છે...
નહિ કહું...! ”

અને અટકી એ
રાસ લેતી હાસ્યના રાસમંડળે,
“ છોડી ! કહે જોઈએ, ગાલી,
કોણને લાવ્યા છે રાજ ? ”
અને બહુ અટક વિનવણે

વદી વેણુ નાની દાસી:
 " દેવી ! શીંછડી લાવ્યા છે
 કો' વનવગડેથી ઝલીને
 કૃષ્ણરાજ આપખેલને કાજ ! "
 " છોડી ! તું કરજે એનાં '
 પ્રીતે લાલનપાલન,
 શીંછડીને દેજે રસભોજનિયાં
 ને પોદાડજે રાખ્યા પાચરીને ! "

એ વેણુએ
 ઓજમ્ભનાં દિવ્ય તેજ
 પ્રસાર્યાં રાજરાણીને ખડે,
 ને પદાર્થો યોગેશ્વર,
 મુગ દ્વાપરના સંસારના સાથી
 સારાથે વનને દોરતા પૂઠે
 વનકુમારીના પરમ સૌંદર્યે.
 " દેવી ! વને ગયો મણિસોધને
 એવે લાખ્યો મણિ,
 ને વનરાજન જાંજીરાનજીએ
 પહેરાયો મુગ સંસારકૂઠે
 વનની સૌંદર્યકુમારી ! "

એ વેણુએ મલકી

રાજરાજેશ્વરો યદુપુરીની:

“ રાજ ! આપ ક’ઠે વંદની તુલસીમાળે
વિરાજે ॥ રાધારાણી,
હવે સોહાય વનમાલા.
શાં રહેશે મુજનાં સ્થાન ? ”

એ મર્મવેણુલાં
ઓઠણી સંકેરતી વદી સકિમણી.
પછી આવકારતી જાણુરંતીને:
“ બહેની નાનેરો ! આપ પ્રીતે
ને સોહાય મુજનો સંગાથ,
કૃષ્ણરાજના પ્રણયપૂરને
આપણુ એના પ્રણય
હજીયે રહેશે અધૂરા,
લાધશે જ્યાં લગી
સોજી હજાર એકસો ને આઠ ! ”

એ વેણુલાં
હતાં કટાક્ષનાં કે
ભાખ્યાં દતાં કાળપ્રસાદે ?
એની રહી સમસ્યા.

અને પછો ?

(૭૨)

સત્યભામાલમ્

ઐ હિવાનમાં

રંગ રંગ ખીલ્યાંતાં ફસડાં
 લેનડાવતાં લઢાણાં મધુરા પરાગનાં
 સગેમરમરની પાટે વિરાળ
 રસીલી ત્રિપુટીને.
 “ ગજ ! કેવાં ખીલ્યાં છે ફસડાં ! ”

રક્તિમણીવેણુલે

વહંતીને મુખડે ફરતો ફર
 દયાલો નેત્રો દાગતો;
 ને પછી ફરું મુખડું
 મલકવું મુંબતું જાંણુ નીતે;
 “ દેવી ! ખીલ્યાં છે ફસડાં
 ગુજ સૌંદર્ય શાં રસાળ ! ”

સ્તીરાગ્રેષ્ઠ નાયક કૃષ્ણે

જેય નાયિકાને પ્રશ્ન સી

x x

એવે ટહકયા મથૂર,

' ટેહ ટેહ ' કરતા

૩૫ અનુપમ યૌવનભરી ભરી

કુટૂંબી સૌ દર્પપૂર વાદળી

એ જોમનના નગરે જો જૂનતી

ડગ ભરતી આવતી કુમારિકાને

નિજ પિતાના સાન્નિધ્યે

" પધારો સત્તાજિતજી । "

આનકારી કર્યા સત્કાર

આવતાના યોગેશ્વર કૃષ્ણે

" સત્તાજિતજી । આન દો તો છેને

પુનઃ ધણ મણિની પ્રાપ્તિએ ? "

એ કમલવેણુનાનો પ્રયોગ

અનશ્ચ ડેવ્યો'તો સન જિતે

" કૃષ્ણજી । મણિના તેજે દીપ્ત છે

મજને અપયશના અધકાર

લાગ્યો છુ મણિ સગાથ

મુજ પુત્રીરૂપો રમણી

આપ ગુણગને અર્પવાને કાજ

રતીકાશોને, પ્રભો ? "

અટક્યો સત્રાજિત ને

માંહોમાંહે દીધી તાળી

બે રસીકી રાણીઓએ,

અને હસી રુકિમણી.

“ બહેની ! કૃષ્ણરાજની સંસારબૂમિએ

આજ યાશે ત્રિવેણીસંગમ ! ”

ને આવકાની સત્યભામાને

રાજરાજેશ્વરી રુકિમણીએ પ્રીતે:

“ બહેની ! પધાર ને પિછાણ

તુજની બે જ્યેષ્ઠ બહેનોને ! ”

અને..... ?

એ ગોધૂસિટાણાના લગ્ન પછીની

બાદ્યકાળે હતી રાત્રિ,

ને કિશોરવધી સત્યભામા

ત્રયોદશીના ચંદ્રોદયને ટાળે

બે બહેનડી સગે નિહાળતી દસ્ય

વિહરતી હતી ડોલ-મદ્દોલ

મુગ્ધાવયના રસદેશમાં.

એ હતી અવકાશિકા,

ને હતા નારીસૌન્દર્યના

રૂપાનુપમ ત્રિવેણીસંગમ.

ઘેણા...ઘેણા...ચંદ્રના દેશે

ન્યાં.....

રેણાતી'તી ચાંદની રસાર્દ.

એવે રાણી જાંણુવંતીએ
અવકાશિકાએથી હોદા કૃષ્ણ-ચંદ્ર-તેજ
પ્રકાશંતા રાખનખંડે.
નિહાળીને એ
મુખડે પ્રસર્પા મલકામણાંના ઊડ
અને સીંચ્યા રાજરાણી રુકિમણીએ,
ને પછી ફૂલડાં શાં વેણુલાં
વેરાણાં મુખ રસીસેથી:
“ જાહેની સત્યભામા !
પંધાર પ્રાણેશની પાસ
ને સનાં રાધ્યાઆવાસને
અસનાં હરીકરીને
રેણાવજે રૂંગરનાં ગીત ! ”
ને પછી.....
એ જાહેનડ શી સખીઓએ
હોધી રસઝરંતી કરતાળી,
ને વદી જાંણુવંતી
રોળ કરી ગાળી રાગ:

“ સખી ! પ્રણયની એ રાત
સખી ! પ્રણયની એ રાત,
નયણાં તલસે છે પ્રણયનેહનાં ! ”

એ પદ પૂરું થયું ને
મલકામણે મલકી રુકિમણીઃ
“ બહેની ! તારાં નયનાં ! ”
“ દેવી ! સત્યભામાનાં નેણાં ! ”

અને કટિએ લયકંતીએ
અમે ગાયું ગીત માધુર્વભયુઃ
“ સખી ! પ્રેમની એ રાત
સખી ! પ્રેમની એ રાત
હેવાં વરસે છે પ્રેમમેહનાં ! ”
“ બહેની ! તુજ પ્રેમસમાગમે
વધ્યાં હશે પ્રેમના મેહ ! ”
“ દેવી ! આપ સમાગમે ? ”

પછી ગીતના ક્યાં સ્વર લલકારઃ

સાખી
“ અંદા વરસે આંદની ને તારા વરસે તેજ,
માઝમ રાતે ઝરમરે, મીઠલડાં રંગતેજ ! ”

અખોલ વીતી પગ
આંદબીના આલસાગરે,

ચન્દ્રમા તરતો હતો જ્યા

અને નિહાળી
રાણી રકિમણી વદી
" બહેની ! તે ગાયુ સારુયે ગીત
ગાઉ ને હું છે'વી કડી ? "
" દેરી ! અરસ્ય ગાઓ આજ,
રાત્રિયે ચડી છે રમણાએ । "

અને ગાઇ કડી સ્વરે
રાજગણી રકિમણીએ પ્રોતે

" સખી, આમની એ રાત,
સખી, આમની એ રાત
અનત હસે એ અઘાનેડના । "

અટક્યું એ ગીત,
ને શબ્દમંત્રે ગુન્થા અરસેપરેપ
છેતની કડીના સ્વરભીના શબ્દરહસ્ય,
ને અઘાડના દોનકે
પરમહો દીધી યાપ.

એના શુ જ્ઞરન
કહેસો કેટકેટલાએ મુળ્યા હસો ।

(૭૩)

પ્રદ્યુમ્નજન્મ
ને
હરિતનાપુરગમન

એ શુભ દિને
મેઘમાત્રાએથી જાણે જન્મ્યો મેઘ
આનંદકારી યાદવનગરીએ,
રાજરાજેશ્વરી રુકિમણીકૃપે
અવતર્યો પ્રદ્યુમ્ન કુવરાજ,
ને વધાઈ દેવા અંતઃપુર બહાર,
અંતઃપુરની લલનાની ઊડંતી ઓઢણી
મેઘધનુષ્ય શી નવરંગી રસાળ
શોભા દેતી'તી ઝંખડી,

મનોહર નૂપુર-ઝાઝર ઝણઝણાટે
 પૂરે વહી આનંદસરિતા,
 ને ઉત્સાહના સાગરે મળી
 મૃદુ મૃદુ ગ ને શખનાકને
 આનંદ અનુપમ કરાવવા ધોવણા.
 પછી પ્રસર્યો હર્ષાનંદ
 વધાઇ સુશ્રી યુવરાજજન-મની.
 ને નગરને ગૃહે ગૃહે
 ભીડ્યાં શ્વગ્નપતાકા
 ઉલ્લાસ ને કહેતા રંગરાગ.

અને રાજમહાસભ્યખંડમાં
 પ્રવેશ્યા જ્યોતિર્મુખ્યણ,
 ને દારિકેશે આવકાર્યા એમને:
 “ પધારો, અહાવિહર્ય ! ”
 “ રાજન્ ! સિદ્ધાઃ સન્તુ મનોરથા : ।
 પારણે જૂલ્યા યુવરાજ,
 ને છે શુભ મુહૂર્ત આ ધડી
 પિતાએ તીરખવા પુત્રમુખડું ! ”

અને ડગ ભર્યા યોગેશ્વર જ્યો
 અંતઃપુરનાં ચડતાં સોપાન.

પછી એ ખંડમાં
પારણે મૂલતો'તો બાળયુવરાજ,
અનુપમ કાન્તિ હતી
અંખવાવતી પ્રદીપોનાં તેજ,
“અન્નપિદ્યર્થ ! કેવાંક છે ભાવિઆખ્યાં
માહાત્મ્ય કુમારના ભાગ્યે ?”

શું જાણુજીવ અન્નલય ચક્રને
જ્યોતિથી મુખે વદાવતા'તા વેણુ ?
“મહારાજ ! હિમભાગી યુવરાજના સલાટપટે
સખાયાં છે આપ શૌર્યજ્ઞાનાં
ને ચક્રવર્તીપદસ્થાનનાં સમર્થન.”

અને પોદેલી મહારાણીએ
નિહાળ્યો બાલચંદ્ર શો પોદેલોઃ
કૃષ્ણચંદ્રનું જણે પ્રતીક !
પછી નેત્રે દીધાં અભિનંદન
રાણી રુકિમણીને કૃષ્ણે
ને ભર્યાં ડગ સભામંડપે
ચોપદારે પુકારી નેકી
તાજવિહોણા ભારતસમ્રાટની.
અને નરનારીસમૂહે
ધનસ્થામનાં રૂપદર્શન કાજ

નેત્ર ઉઝાડી ઉઝાડી દોષો

એવે રાજ મહાનયના નિગાળ ચોકે
રેખએમ પ્રસ્વેદ નીતગતા અશ્વેથી
હિતર્યા હસ્તિનાપુરનો કાસદ
અથ રાજન ધૂતરાષ્ટ્રે પાહંચો.
" મહારાજ ! પ્રચુમ્બ છુ હુ ! "

અન કર્યા એણે ચમ્પુનદન
" કાસદ ! હોમકુસળ છે ને
હસ્તિનાપુરે સર્વ ? "

એ વેણેલે
મનના મનોમ યનભાન
પ્રકટયા પરસ્પર નિહાળ ના મુખડે
" કાસદ ! શા છે સમાચાર ? "

અને ખચકાતા ખચકાતા
વલો એ ધીરા ધીંગ
અડેના કૃષ્ણકણે સુણ્યા વેણુ
" મહારાજ ! આજના શુભ દિને
પરમ ઉત્સાહે આનંદે
સમાપ્તિએ દર્શા સમાચાર
આપ આપ્તજનોના હસ્તિનાપુરના ! "

અને કયું યોગેશ્વર કૃષ્ણે
 અનેક કણે સુણાતું હાસ્ય.
 “ કાસદ ! અશુભ લાસે છે સમાચાર,
 પણ અલિપ્તને ન હોય બેદ
 સંસારે શુભ-અશુભના.
 શા...શાં...છે ? ”

સુણતા એ કેકે
 સરવા માંડ્યા સુણવાને કણે.
 અન્ય હતાં સુણતાં
 વાન્નિત્રોએથી વાગતાં મધુરાં ગાન.
 “ મહારાજ ! છે અશુભ સમાચાર
 પાઠવ્યા રાજનું ધૃતરાષ્ટ્રે
 કે વારણાવતની નાની નગરીએ પધાર્યાંતા
 પાંડુપુત્રો કુંતી માત સંગાથે
 પશુપતકેતસે લેવા લહાણાં.
 એવે નૂતનઝાંખ્યા કળામય સિદ્ધ મહેશને
 ઘેર એ અંધારી રાત્રિએ
 ભરખ્યો અગ્નિજ્વાલાએ.
 એ ટાણે આભનાં ગદ્ગર
 પવન ફેંકીને કરતાંતાં સુસવાટ,
 ને સારાથે મહેલ
 ખાખ ચઇ ધરતીએ ઢળ્યો.

મહાત્મી લાધ્યાં છ મુક્તિ
પાંડુપુત્રોનાં માતા સંગે.
પ્રભો ! કરુણ ગ્યા કહાણી છે ! ”
“ જ્ઞાનમયી ! ” એ વેણુ
વદા યોગેશ્વર કૃષ્ણ.

શું હરો અગ્નિ સ્વયં
ભારતના જાગૃતિધાતાથી ?

અને આત્મના સાગરે જાળી
નાની નાની શોકસરિતા.
કોકે ગ્રીક્ષ્યાં જોમ,
કોક ઉપહાસ્યા મમકી,
કોકે આત્મચાને પારખી
રહસ્ય પારખ્યાં સંસારજીવનનાં.

પશુ...
સંસારપર યોગેશ્વર કૃષ્ણે
સોકજીવનને કાળ
પડેલાં શોકમરત વાધા.
ને પછી
જ્ઞાતા સર્વ ઉમ્મસેન રાજનની
ને માતા-પિતા વજેરેની

જ્ઞાત બળરામજી સંગાથે
સંઘર્ષા હસ્તિનાપુરનેમે.

એવે દ્વારામતીએ ?

અકૂર ને કૃતવર્માના મિલને
રચાવ્યું રથમંતક મહિનું રામાયણ.
એમણે ભમાબયો શતધન્વાને કે
લગ્ને સંકલ્પકીધી કન્યા
પિતા સત્રાજિતે વરાવી
યદુઅમ કૃષ્ણ સંગે,
અને એના
વૈરભાવ વેગે પ્રસર્યા,
ને પ્રજાજ્યો ક્રોધાગ્નિ,
મહીં ધૃત હોમ્યું 'એ'એ
ને વધી વૈરજ્વાલા.
એ જ્વાલાની જ્યોતે જ્યોતે
શતધન્વાએ હણ્યો સત્રાજિત.

એ સુષ્યું...

એ જાણ્યું...

કૃષ્ણવેરી સત્રાજિતપુત્રી
મનો-સત્ય-મહી સત્યશામાએ.

ને દારામતીએથી સંયગે ગ્યે વિરાજ
મૃત-પિતા-દેહને વિજ્ઞાનાગ્ન નાખીને
હસ્તિનાપુરે કૃષ્ણ-મિલને

અને હસ્તિનાપુરે !
લૌકિક કરી સાન્ત્વન દઈ
પુન પધાગતાંતા દારિકા
કૃષ્ણ બજારામજી સંગે, એવે
આવી રાણી સત્યબામા
ને કીધા અપાર રુદન
કહીકહીને સારોયે ઇતિદસ
જન્મદાતા પિતાના વધતો.
“ દેવી ! ચક્ર છે આ સંસાર ! ”

એ કૃષ્ણવેણુએ
સૌદમ્યપૂર અત્યભામામુખડે
કોધયકે લીધા ધુમણિયા
“ રાજ ! નહોતા સદેજે સંશય
કે વરી નારીમય નરને.
ત્રજે લીધા ગોપાગના સ એ રાસ
ને યન્યા નારીસ્વરૂપ નર.
આજ પ્રત્યક્ષ દે છે એની
પ્રતીતિ તમ વેણુના ”

કોધે વદી વેણુલા
 સત્યભામાએ સાધ્યા પછી
 અટક્યા યોલના દોર.
 " રાજ ! ચૂડી પહેરી ખણખણાવે
 ખનનન...ક કણધૂધરી
 તમ નેણુયાના ધતુબેથી
 છૂટશે નારીજીત દગ્ગાણ,
 પશ્ય અવશ્ય ..
 નિ સશય..
 નહિ છૂટે ખાણ
 અરિના હનનને કાજ ! "

એ હતા મનોમ ઘન
 રાણી સત્યભામાના રોષે.
 " દેવી ! મુજ દૂ ક ઉત્તર હતો
 કે 'સંસારચક્ર છે.'
 તમે દીધા એના પ્રત્યુત્તર
 લાગ્યા ..લાગ્યા ..બહુ રે લાગ્યા,
 દ્વાનમતીના પ્રણયથીયે
 અતિ અતિ લાગ્યા ! "

પછી ..?
 સંચર્યો રથ હસ્તિનાપુરેથી નળી

હારામતીને મારગડે ધપતો
ને પૂમતો સંચલન નેમે.

અને હારામતીએ...!

બયમરત બન્યો બીરુ
યુગપુરુષ કૃષ્ણ હાકે,
શતધન્યાએ લીધા મારમડા
કે વનવગડે લે આશ્રય.
પણ.....!

એ હતી પૂંક પકડાઈ

ને આભે દૂર દૂર
અસચિત્ત શાં હતાં દૃશ્ય
એવે શ્રીકૃષ્ણે
દૂર દૂર હારિકા નગરીએથી
વિદર્ભ પુરીએ ભાગંતા શતધન્યાના શ્રવને
દેહથી કીધો વિરક્ત,
દેહ-લોહુપતા વિસરાવી
પરબ્રહ્મનાદના મહામારગડે,
દેંકોને સંસાર-ક્રમ-વર્ધન ચક્ર
અવતારીના પગમ ઓળખ્યું.

એ અવતારો ક્ષીરસાગરનો

હતો પરબ્રહ્મભગ.

“ બળરામ બ્રાત ! હવે છો સંસારે
શતધન્વા સત્યઅવરોધક,
શી આજ્ઞા હવે ? ”

અને નિહાળી આસપાસનું દૃશ્ય

વદતા બળરામશઃ

“ કૃષ્ણ ! પુનઃ પધાર દ્વારિકા ત્વં.
હું સેવીશ પરોણાગત મીઠી
મિથિલા નગરીએ જનક રાજનતી. ”
“ જનક રાજન...? ”

એ કૃષ્ણવેણે મનકયા

વદતા બળરામશઃ પત્નીઃ

“ કૃષ્ણ ! જનક જગસુપ્રસિદ્ધ
તો હતા રામાવતારે,
પણ આજ છે એના વંશજ
જગતને સુણાવતા બૃતકાળના ઇતિહાસ.
જગત ચડે છે કે ધડે છે ? ”

એ મહાસમસ્યા

રહી અધૂરી.....

ને સ્વાગત થયું એવે

બળરામજીનું જનકનગરીએ;
 ને સચ્ચાં કૃષ્ણ દારિકાનગરીએ
 એવે મણિની થાપણ રાખનાર
 અકુલ આવ્યા ને સમર્થો
 સત્યભામાને સ્વમ્મ તક મણિ

અને એવે
 મચી ઉપહાસવહરી ગજમહેલે
 ને આવી યોગેશ્વર કૃષ્ણ કને
 ધમજીશ્વાસે રાણી રુદિમણી
 “ રાજ ! ખારણે મૂલતો બાળ
 અદ્વૈત ભાસે છે મહેલેથી ! ”

અને અવરોધીને વદ્યા કૃષ્ણ:
 “ દેવી ! ધૈર્ય ધરો,
 સ સારે છે કર્મોનાં નિર્માણ,
 પુન આનશે પ્રભુમ્મ ”

અને...?

પતિવ્રતા રાણી રુદિમણીને
 બલભોવ શાં હતા પતિવેણુ

અને .....?

(૭૪)

દ્રોપદીસ્વયંવરે પાંડવમિલન

પાંચાલ દેશનાં સૌન્દર્ય નિહાળતા
વીધીને મનોરમણીય વન,
સરિતાએ પીને સૌન્દર્યનાં નીર,
સરોવરિયાએ ખેલતાં કમળની
મધુરી પરાગે આનંદી,
દારિકેશ પધાર્યા દુષદનગરીએ
બ્રાત બળરામજી સંગાથે
શોભતા યાદવરસાલો લધને.

અને એ હતો
સ્વયંવર દુષદદુલારીનો,
અયાગ હતાં શોભન-શણુગાર,
નગરના ઇશાનકોણે
રચાયા સ્વયંવરના મંડપ.
મંડપ બાંધ્યોતો મહામૂલો,
મેલીનાં હતાં તોરણિયાં
ને સુવર્ણ સ્તંભોએ જડયાંતાં
હીરા, પાનાં ને મણિ;
ને ફૂલદાને ભર્યાં ફૂલડાં
સૌરભ દેતાંતાં મધુરી.

અને મંડપ મધ્યે
અગર-ચંદનની ધૂપાવલિએ
ઝપિયો છિયારતા'તા વેદમંત્રો
હોમે દેતા ધૂતના હવિ.

અને વિશાળ મંડપ ક્ષિતિએ
વર્તુલાકાર ભિજાવ્યા મંચે
વિરાજ્યા'તા આગન્તુક રાજવીઓ.

એવે ભિતરી અટારીએથી
રાજકુમારી દુપદનગરની,
કાંચા જણે સૌંદર્યનો ભાણ.
કરે મહી હતી એણે
સુવર્ણની કળાવસ વરમાળ.
પુરોહિતોએ પછી કર્યો વિધિ
ને વાજતાં વાજિંત્રના સ્વરને
પછાં થંભાવ્યા દુપદધુવરાજે,
પ્રસરી મંડપે નીરવ શાંતિ.
મંત્રમુગ્ધ બન્યા રાજવીઓ
દૃષ્ટિએ કરતા પાન
ઘોવન-ને -સૌંદર્ય-બરી
દુપદકુમારી દૌપદીનાં.
એવે સુણાયો
મેઘ શો દુપદધુવરાજ કૂટલુમ્બનો બોલ:

“ રાજનો ! યંત્ર નિહાળો આને ધૂમતું,
મહી છે મત્સ્યઆકાર ચિત્ર.
કુળવાન જે વીધે નિશાન
વરશે એ મુજની બહેનીને ! ”

એ વેણુ વદી
ધૃષ્ટદ્યુમ્ને દ્રૌપદીને વર્ણવ્યાં
આગતુક રાજવીઓનાં પરાક્રમ ને ગોત્ર.
મહી દ્વારિકેશ હતા બળરામશ્ર સંગાથે
ને ધૃતરાષ્ટ્રપુત્રો.
ધુવરાજ દુર્યોધન સંગે
પદાર્પણે લઈને મિત્રરાજનો;
બાણાવલિ કર્ણે હતો સાથ,
શિશુપાલ ને જરાસંધ રાજનોથી
નિમ્નપંક્તિના આસને બેઠો,
નાના નાના રાજનોની સંગાથ.

અને...પછી...
ક્રમે ક્રમે લીધાં હથિપાર
સ્વયંવરે પદાર્પણ રાજવીઓએ.
ધનુષ્ય ધરે ને ફેડે બાણ
પણ રહેતું અણુવીધ યંત્રગત મત્સ્ય,
ને વિભાસણના વરોને યશ

વીના મોઝે લેતા નિજ સ્થાન
એ નિહાળીને
ધનુષ્યબાણ લઈ આવ્યો કણ્વ.

કણ્વ... ..
કણ્વના હતા સૌર્વ
સગિતાના ધૌનવતા પૂર શા.
ગમગ્નુ સારુ એ મગ્ન
કે હમણા વીધશે મત્સ્ય
પછી કણ્વે ધનુ ધનુષ્યે બાણ
વીધું.....કે... ..વીધશે !

એ હતી ત્વરિતતાની પળ
ને મએ વિરાગ્યા યોગેશ્વર કૃષ્ણે
ભારતર્ષતુ વાચીને ભાગ્ય,
સયમ કરી વહાવ્યા
દ્રોપદીમનડે નિચાર,
ને વદી કૃષ્ણદુષારી
“ કણ્વેવે !... . યોગો ! ”

અને ખેત્રી ધનુષ્યની પશુછેપી
ન દ્રુપ્ત અણ...નેમ.. બાણ
“ કણ્વેવે ! છો સૌર્વવંતા,
પણ દસીપુત્રને નહિ વરે

પાંચાલની રાજકુમારી.
ક્ષમા કરજો શૌર્યવીર ! ”

સારાયે મંડપે પ્રસરી
રાજકુમારી-વેણુવે નીરવ શાંતિ,
તે હતાશ યમ વીર કણે
બાણ ફેંક્યું મંડપની ધરતીએ,
વાંચીને યોગાનુયોગના ઇતિહાસ.
“ શું દાસીપુત્ર કણું ?
શું જાતિએ છે શૌર્યનાં માપ ?
હાય.....! ”

પણ એ હાથકારો
વણસુણાયો રત્નો.
એવે વહી રાજકુમારો દ્રોપદી
અટારીનાં ચડતી સોપાનઃ
“ સ્વયંવરવરેષ્ઠુઓ ! જોત્રદાને જો
પિછાણુતા હો કુળવ તો દેહ
તો મુજ વરમાળા સોહશે ! ”

અને...?
પ્રસરી ફરી નીરવ શાંતિ.
કૃષ્ણ મલકયા જળરામજીમુખડે,

જાણીપેખી કર્યાં છે અપમાન.
 પણ કીધું કૃષ્ણે બળગમજીનેઃ
 “ શ્રાત ! આઠાલુસ્વાંગે જાસે છે
 મુજને પાંચ પાંડવ.
 નિકાળો એમના બળવંતા પ્રહાર. ”

અને મધ્યું ધમાધમ યુદ્ધ,
 યોગ્ય લડવૈયા પડ્યા પડ્યા;
 મત્સ્યવેધીનાં બાણ સંગે
 ખેલતાંતાં કર્ણનાં બાણ.

એવે બારથો કર્ણને
 રાત્રિવિઘ્નાવિશારદ કરતો સામના.
 “ બાણાવલિ ! શોધું છું વિમાસણાંએ
 કે કર્ણબાણે આખડે
 સ્વર્ગેથી ઇન્દ્ર કે અર્જુન ધનુર્ધારી ! ”
 “ કર્ણ શરવીર ! હજીયે ચડાવ બાણ ”
 ટૂળ ધનુષ્યે ખેંચી પશુછ. ”
 “ બાણાવલિ ! પેપું છું હાર
 ટૂળ બાણપ્રવાહે આજ. ”

અને વિરમ્યો યુદ્ધેથી
 કર્ણ સમો અડગ બાણાવલિ

ધરતાએ મેલી ધનુષ્યબાણ.

એવે યોગેશ્વર કૃષ્ણે
કલા સ સારસ ચમનના મોગ
મેવ શી ગ ભીર ગર્જનાએ
સન' સ્વય વરસંધને ઉદ્દેશી.

એ સુણી ચંબ્યા સર્વ.
" સ્વય વરજનો ! ન ભૂલો... ન ભૂલો
ભારતવર્ષે સંસારજીવનસંસ્કાર,
કુમારી વરે છે ભગ્નધારા મગાણે
સ્વયંવરે શ્રેષ્ઠ નરને ! "

એ પ્રતિભાભર્યા કૃષ્ણવેણુએ,
ધોર ધોન આધી પછી
શમે જેમ વાતાવરણે પ્રકાશ,
ને દિનચર્યાએ દર્શન દે ભાણુ,
એમ એમ શમ્યાં સુદ ને
દુપદગજદુધારી ક્રોધદી
પિનામ્માણા લપને
મનથી વરી દેહથી દોરાઇ
સંચરી મત્સ્યવેધીની સંગ્રાથ.

અને... ?

(૭૫)

દ્રૌપદીલગ્નસમારંભ

એ કુપદ્મવર

શિલ્પકળાએક મહેલો ને રાજમાર્ગેથી દૂર

હતો વસવાવાનો મહોલો,

મહી કુંવારગૃહે જિતર્થા'તા

માતા કુંતા સંગે પાંચ પાંડવ,

ભાગ્ય ભમણ કરાવતું

મહેલે વસંતાને વનવને.

પૂર્વજન્મનાં હતાં એ ક્ષિપ્રભાણુ,

દુઃખના ખડકાતા'તા કુંગર,

પણ જીખડતાં'તાં પછી પડ

આ જન્મની ધર્મપરાયણતાએ.

પણ પૂર્વજન્મનો અધર્મ

પાંડવ સામે હતો વર્તમાન જન્મે.

એને શેષના શોધતા

ને ધર્મનો કરવા સાથ

વસવાવાના મહોલોએ પધાર્યા

આત જગરામ સંગે યોગેશ્વર કૃષ્ણ.

એને એ ગૃહે

માના કુંતીની પુત્રવત્સલ છાંયે

બેઠાંતા સૌર્યના ન્દોવડા
ને સ્વયંવરે વરી રૂપની ચાંદની.

એમણે નિહાળ્યા પ્રવેશતા બે
ને ભીડીન દીધા આવકાર
એવે વચ્ચા દાગિંદેશ
માતા કુતીને પ્રણમી,
પછી પ્રણમી યુધિષ્ઠિરને
“ સુહરથીરાજ ! હું કૃષ્ણ છું
ને સંગાથે છે ભાત બીરામજી ! ”

છૂપા વેગેયે ઉચ્ચારેલા નામોચ્ચાર
સુખી વચ્ચા યુધિષ્ઠિર
“ કૃષ્ણરાજ ! ગુપ્ત વેશે છીએ અમે
તોય પારખ્યા આપે ! ”
“ યુધિષ્ઠિરરાજ ! ન હ કાય અગ્નિ દાકયો
પાદમસૌર્ય પ્રકટયાંતાને સ્વયંવરે ! ”

પછી માતા કુતાશ્ચએ
ઓવારણ લઈ કીધી વાત
“ કૃષ્ણ ! બાગ્યવતો ડે બેટા !
આપણા કુળે છે સૌર્યનો બાબુ.
પણ તારતે બેટા, મુજ પૂત્રોને
ને તુજના મોસાળનાધિવાને

અમ છીએ તુંનાં ઋણી. -

અકૂરજીને પાઠવ્યાંતા તે

જાણવાને અમનાં ક્ષેમ. "

" પિતૃભગિની ! ક્ષેમકુશળ તો છેને ! "

અને હસ્યાં કુંતાજી:

" બેટા ! ક્ષેમકુશળ છીએ કે નહિ

દેશે એના યુધિષ્ઠિર સમાચાર. "

અને વદ્યા યુધિષ્ઠિર:

" કૃષ્ણરાજ ! ક્ષેમકુશળ છીએ દેહે.

દુર્યોધને મહાલાભ્યા અમને

વારણાવત મામે મહામહેશ્વરે,

હતો લાક્ષાગૃહ મહેલ.

પણ કાકા વિદુરના સુગંધ દેનારે

ક્ષેમ ઉગાર્યા માતા સંગે પાર ! "

" યુધિષ્ઠિરરાજ ! વિદુરની નીતિએ ઉગાર્યા

એમ ઉગારશે સંસારને પાર

પરબ્રહ્મની પરમ સત્યતા. "

અને વીતી શાંત પળ.

એવે વદ્યાં માતા કુંતા:

" કૃષ્ણ ! અમ જીવનમાં છે

સદાય માંડ્યાં ઉદ્દેગમંચન.

સ્વયંવરે અર્જુને કર્યો મત્સ્યવેધ

ને અહીં આવી વધો વેણ કે
 માતાશ ! આણી છે ભિક્ષા !
 એનો દીધો મેં પ્રત્યુત્તર કે
 બેટા ! પાપ મળી સંગાથે
 કરજો ભિક્ષાનાં સેવન.
 પણ અત્રસ્થાને હતી
 રાજકુલારી દુપદનગરીની !
 મૂલતે વહી'તી હું વેણ;
 વેણ ન ખેંચાય સંસારે પાછાં.
 લાગે તો સંસારક્રમ. "

એ વેણલે
 કૃષ્ણે કીધી નેત્રાયણ વાત
 બાત બળરામજી સંગાથે
 ને વણ પછી હતિક્ષસઃ
 " પિતૃભગિનિ ! ભાગતર્થે આજને કાળે
 છે ધર્મ-અધર્મના ધર્મણ્ય.
 આપપુત્રવધુ ને
 મુગ બહેનડી દ્રોપદી
 છે ભાગ્યદાત્રી સૌભાગ્યની.
 એની દોગવણીને અવધંબજો
 આપ પુત્રો પાપ પાડવો દરને
 ભાગતે મદાભાગ્યનાં સૌભાગ્ય ! "

એવે પધાર્યા
જટાધારી વેદવ્યાસજી,
એમના કીધા સત્કાર
ને કહી યુધિષ્ઠિરે વાત
માતૃઆરાધની ને સ્વયંવરની.
એવે વઘા યોગેશ્વર કૃષ્ણઃ
“ વેદવ્યાસજી ! શાં છે આપ મંતવ્ય ? ”

એ પ્રશ્નધ્વનિમાં
હતી કે’ શાસ્ત્ર કે પરશાસ્ત્રની પ્રતિભા.
અને વ્યાસસ્મરણપટે ચાયા ઇતિહાસ.
“ કસ્યાણુરૂપ મૂર્તિ કુંતીજી !
પૂર્વની છે રીતિ કે
ગૌતમવંશી જટિલાનામી કન્યા
વરા’તી સપ્ત ઋષિઓને.
વળી વાશી’નામી કુમારિકાએ
એકનામી દશ પ્રયેતાને વરીને
સે.કાલ્યો’તો મૃલસંસાર ! ”

અને દહને આશિષ
પધાર્યા વેદવ્યાસ,
ને પછી સંચર્યા કૃષ્ણ જળરામ.

એવે દીઠો એમણે

બહેનીના ભાવિએ કરતો વિચાર

ધૃષ્ટદ્યુમ્ન દુષ્ટસુવરાજ

હાપાતો છાનો ને સુણતો

એલીને અંધારપછેડે

એને દોષી કૃષ્ણે હાકે:

“ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સુવરાજ ! પિછાણે એની સંગે
ન ખેલાય અંધારપટના દાય. ”

અને પ્રત્યક્ષ થયો ધૃષ્ટદ્યુમ્ન.

“ કૃષ્ણરાજ ! બહેનીનો ભાવિ સંસાર

છાનો છાનોયે આશારપદ સુણ્યો,

એવે થયાં આપમિલન.

ખણ સંદેહ પ્રશ્નું છું આપ મહાનુભાવને

કે અમ પરોણાગતે ભામે છે

ઊણપ કે રથવિદોણા પધાર્યા ? ”

એ વેણે હસ્યા

બજરામણને મુખડે કૃષ્ણ

ધૃષ્ટદ્યુમ્નને દેતા પ્રતિકેતાર:

“ સુવરાજ ! ધન્ય છે તમ રાજનીતિ

કે છુપાયેલાનાયે સીધા તાગ

ને શોધ્યા પાંડવ શૌર્વમણિ;

હવે વરાવો મણિને

કુંદનમાળ મહી કુમારી.
વીરલા પાંડવને
નિવડાવી વીરલા,
ગણશે એ મહાભારતનું ગાન ! ”

અને પૂર્ણ સ્વાસ્થ્યે સંતોષી
બહેનડી દ્રોપદીનું અગમ્ય ભાવિ
દ્વારિકેશને અતિથિગૃહે મેઘી
ડગ ભર્મા ધૃષ્ટદ્યુમ્ને

પછી એણે
પિતાને સમજાવી વાત.
અને પછી... ?
ચંદ્રયોગ કહેતો’તો
સંતતિનો પરમ યોગ

એ ટાણે
હતો એ પરમ અવસર
એકાકી પુત્રી વરતી’તી
આજ પાંચ પાંડવને.
મંડપે હતાં કળાયેલ શોભન
ને એને સંરક્ષતું સૈન્ય
શોભતું’તું સૈનિક તારાગણ શું.

એવે એક પછી એક

(૭૬)

પાંડવો સંગે હસ્તિનાપુરગંભન

અને દિ' વીત્યા તોય
હેતભયાં પદપરોણાગતસાગરે
આવતાંતાં ભરતીનાં મોળાં
એકત્રિત રાજપરોણાનાં હૈયે
રેલાવતા ભયાં ભયાં પ્રેમ.

અને શ્રેષ્ઠ રાજ્યઅતિથિમહેષ્ઠે
દારિકેશ ખિરાજ્યાંતા ને
નર્તકીઓના હતા નાટારંજ
નૂપુર ને ઝાંઝર-ઝમકારે,

એવે પ્રવેશી પ્રતિહારી,
“ મહારાજ ! સુવરાજ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સેવે છે
આપ મહાતુલાવ મિલન અભિલાષ. ”

દારિકેશે તન્મયું આસન
ને કગ ભયાં આવકારવા સુવરાજઃ
“ પધારો સુવરાજ ! આપ યજ્ઞમાનગૃહે હું
અતિથિ જન્યો આવકારું છું ! ”
“ કૃષ્ણરાજ ! ઊલુપ હોય અગમાં કાંઈ
તો ક્ષમા કરજો, મહાતુલાવ ! ”
“ સુવરાજ ! ઊલુપને નથી અવકાશ

કુપદનગરના અતિથિમહેલે । ”

અને પંધાર્યા બેઘ

ને શાલ તા ખડે લીધા આસન,

મુઝ રો કરી મૂકી નર્તકીઓ

ને બળ્યા સાર મી ને સિતાર,

ખજરીએ પડી થાપી

ને મુદાનૃત્યના થવા આરંભ

એવે કૃષ્ણકણે વઘા મુરારાજ

“ રાજન્ ! વિશેષ ભાસે આપઆન દે

તો કામા કરળે, મહારાજ,

પણ મુજ પિતા પાઠવ્યો હું

આવ્યો છું આપમ તખાએ ”

“ મુરારાજ ! અવસ્ય વહે. ”

“ રાજન્ ! મૂતર પ્રપાઠવ્યા વિદુરજી

આવ્યા હિ દસ્તિનાપુરથી,

ને લાવ્યા છે પ્રીતે નિમન્નમય

પાડવોન દસ્તિનાપુર પધરાવવાના । ”

સુણી એ વેણ મનકા

ભારતના ભાગવિધાતા

“ મુરારાજ ! અવસ્ય પાડવો સચરે । ”

“ કૃષ્ણરાજ ! ચન્દ્રને છે સૂર્યના તેજ

એમ છે પાડવે આપપ્રતાપના

અહાંડ રચ્યું પરબ્રહ્મ,
 એમ ભારતે રચો પાંડવસંસાર.
 કહાવ્યું છે મુજ પિતાએ
 આપચરણે લળાલળાને પ્રાર્થવા
 કે સંગાથે હસ્તિનાપુર પધારી
 આવરણ વિદારો ને તારો. ”
 પછી ધ્રુષ્ટદ્યુમ્નવેણુના રજા
 અધૂરા પ્રત્યુત્તર ને
 પ્રતિહારીએ કીધાં આગમન
 મત્સ્યવેધી અર્જુનરાજનાં.
 “ પધારો, અર્જુનરાજ !
 દ્વારિકેશને દેતો’તો હું
 વિદુરજીના આગમન-સમાચાર. ”

અને દ્વારિકેશને પ્રણામીને
 વહો બાણાવળી અર્જુનઃ
 “ મહારાજ ! એ જ ધ્યેયે આપચરણે
 આવ્યો છું મુદિષ્ટિરજીએ પાઠવ્યો
 માર્ગદર્શન લેવા આપ સમર્થનું. ”
 સુણી પ્રસયુત્ત વનસ્થામનુષે મલકામણ્યુઃ
 “ અર્જુન ! અવસ્ય પધારો
 પિતૃપિતામહની રાજધાનીએ. ”

અને અવરોધી આજા હાસ્યે

વઘો જાણ્યાવળી પાંડવ:

“ મહારાજ ! એ જ છે પ્રથા
અમ પાચેવની માતા સંગાથે.
જો ન પડે આપ કાર્યોએ વિદોષ
તો સંગાથે પધારો હસ્તિનાપુર. ”

અને લગીર અટકીને:

“ અચ્યુત ! વિનતી કરતાં કરતાથે
જિહ્વા અચક છે ભડકી
કે આપ સમાને દેવ અમ ! ”
“ અર્જુન ! સંસાર ન હોય અમ,
કાર્ય છે અવતન્હુનો સિદ્ધિ ! ”

અને.....?

રત્નની વીતી તે

ઉપા ઊગી,

પૂર્વ દિશાએ અરુણ પ્રકાશ્યો ને

ઉદ્યાયળનો શોભતી તળેટીએ

પ્રજ્વાલ નગરના ગ્રહે ગૃહે

પુરાણ રંગ રંગ સાચિયા;

ને ટેડી-લૈરવીનાં કરતી ગાન

આલમી નર્તકી વાદ્યોએ

રંગ રંગ ઓઢીને ઓઢણી

બળાવતીતી દુખહરાજકુમારીને.

અને જ્યાં લગી રસાલાઓ
 ઓળંગી દૃષ્ટિમર્ષાદ
 ત્યાં લગી નગરસીમાંત બહાર
 નયણે નીરખી રહ્યા
 દુપદરાજ નગરજન સંગે.

અને.....?
 પ્રથમ રથે વિરાજ્યાંતા
 પાંડવમહારાણી સંગે યુધિષ્ઠિરરાજ,
 પછી હતો દ્વારિકેશરથ
 બાણપણી અર્જુન સંગાથે
 ધપતો હસ્તિનાપુરમારગડે.
 “ અર્જુન ! રમણીય દેશ પાંચાલેથી
 વરી પ્રીતે પાંચાલી.
 હવે વરશેને પાંડવોને
 હસ્તિનાપુરની અર્ધ રાજધાની ? ”
 “ મહારાજ ! વિકટ કરે છે પ્રજા
 આપ સમા મહા રાજનીતિય ! ”

દ્વારિકેશ હસ્થા હારથ
 સહાય દેતા રથચક્ષનની ગતિને,
 “ અર્જુન ! શાં છે તમ પિતરાઈએ વૈર ? ”
 “ મહારાજ ! બાળપણે બાણ-ખિલોણાં ખેલતા
 પિતરાઈ પાંડવ-કૌરવ અમે,

ને કિશોરવયે ભણતા'તા
ભીષ્મપિતામહની વડીલ જાયે
અવનવી વિદ્યાનાં શાળ,
એવે કો' પૂર્વજન્મના સંસ્કારે
મુજ જાતા ભીમકર્મા
ને દુર્યોધન કુરુ-યુવરાજ વચ્ચે
પરજન્મનાં પ્રજ્ઞાં વૈર ! ”

અર્જુન અટક્યો લગીર
નિહાળતો દ્વારિકેશ મુખડે,
“ પછી.....? ”
“ મહારાજ ! પછી
પૂર્વજન્મના વૈરના અંકુરેથી
કુસંપનો જન્મ્યો છોકર,
ને એને કર્યાં વૈર-નીર-સિંચત
આપસઆપસિયા સ્વાર્થસાધુઓએ,
પછી છોકર વધ્યો...વધ્યો ને
વૃક્ષ થયું વૈરનું.
હવે વાય છે ઝેરી પવન, મહારાજ ! ”

રથ ધપતો'તો વેગે,
“ અર્જુન ! ભીષ્મનાં શાં છે મંતવ્ય ? ”
“ મહારાજ ! પિતામહે છે સમધારણ કિતની
પાંડવ ને કૌરવ એની ! ”

“ ગુરુ દ્રોણાચાર્ય... ? ”

“ રાજ ! ગુરુના અમે સરીખડા શિષ્ય
પણ તોય તેજેદ્રેષ ! ”

અને અટક્યો પાર્ય
અધૂરાં વદી વેણ.
એનાં ગ્રીક્ષ્યાં પૂરાં પ્રમાણ
અગળણ ભાસતા જાણુજીહારે.

પછી નિહાળી રહ્યા
ધનુર્ધારી ને ચક્રધારી
ઝોળસૂ અને દેશનાં નૈસર્ગિક સૌંદર્ય.
ને દીસ્યા ગુંબજ આભ-ગિંચા.
પછી પૂજાઓ ફરકતીંતી અનિસે
હસ્તિનાપુરનાં મહાસયોની.
વન હતું વિકસેલી કદલીનું
ન વહતીંતી જોમશરી યમુના.
કાંઠે હતું હસ્તિનાપુર નગર
કાળી કાલિંદા કાંઠે જાયું
સોહતોંતો ધવલ હંસ.
એના સુચર્ય કંગસ ચડ્યા ગુંબજનાં
હતાં આભ-ગિંચાં ઉડુપન.
પણ મદીં વસંતાં માનવીનાં ?

અને..... ?

ઝંઝરની રણકો ઘુઘરી
રમણીઈદન ડગલે ડગલે.
નમણી નાર હસ્તિનાપુરની
સામેયે પધારતી હતી.
સારુ'યે ચુનંદુ નારોસૌ દર્પ
વધાવત્રા પધારતુ'તું શૌર્યના સૌન્દર્યને.

“ખજતાં”તાં મગનભેદી વાળિ'ત્ર
વાતાવરણે પ્રસરાવતાં આનંદનાદ;
ને અહીં'તી કુમારિકા એકે
શિરે કળામય કનકઝરી.
ને હતા મોખરે લરતા ડગ
જોખપિતામહ ને શુરુ ક્રોધ
પધાર'તા પાંડવોને આવકારવા.
અને થઇ આવકારવિધિ,
કુમારિકાએ વધાવ્યો મોખરાનો રથ
હતાં જેમાં યુધિષ્ઠિર ને દુપદ્દુસારી;
પંડી વધાવ્યો કૃષ્ણરથ
ને આવકારવેણ વદા

દારિકેશને સતકામતા ભીખ:

“કૃષ્ણરાજ ! હસ્તિનાપુરે આપપધારણે
આજ ભીખો છે આશાનો ભાણુ.”

“ પિતામહ ! શૌર્વલાણુ આપ શા જ્યાં
ન હોય ત્યાં આશાવિહોણુ અંધાર.

પધારો સોહાવો સાચ. ”

‘ અને કૃષ્ણ-આમંત્રણે
સંગાથે રથે વિરાજ્યો
પુર દ્વાપરનો અખંડ બ્રહ્મચારી.
વૃદ્ધ એ ખડતલ દેહે
શૌર્યના વંચાતાંતા ધતિદાસ.
શિરે ‘શાબ’તો’તો
અણુનમ જ્યનો મુગટ
ને ધવલ કેસો હતાં
વાળે વાળે જીતનાં રમારક.
બળ્ય મુખડે હતું ઓજસ
મહાન સ્વાર્થત્યાગનું,
એણે તજ્યો’તો ‘ તાજ ’
બાવિના નાનેરા બ્રાત માટે
પિતા શાંતનુને વરાવી મત્સ્યગંધા.

દારિકેશ સંગે વિગળ્યા પિતામહ
એવે પધાર્યા ગુરુ દ્રોણ
બ્રહ્મઓજસે હતાં ક્ષાત્રશૌર્ય
અત્રે ગખતા ચાર વેદ
ને પૂઠે રાખતા શૌર્યનાં બાણ
એમણે દીધી દારિકેશને આશિષઃ
“ દીર્ઘાયુર્મય, રાજન,

પાવન મતી કૌરવ-પાડવનગરી
આપ યોગેશ્વરને પગલે ! ”

ગુરુ દ્રોણને પ્રભુમી વદ્યા
મનકામણુ વેરતા કૃષ્ણ
“ આચાર્યજી ! યોગ તો છે આપને,
કે ભારતે કરતા મહાભારત
પાડવ-કૌરવ વ્રાતને દીધા છે આપે
અત્મ-શસ્ત્ર વિદ્યાના દાન ! ”
શુ યોગયોગેશ્વર વદ્યા
દ્વિઅર્થી વેણુ ?

એવે પ્રભુમતા પાર્થને
પ્રીતે આશિષ્યા દ્રોણાચાર્ય
“ પાર્થ ! મત્સ્યવેધે છત્રી દોપતા
ને ઉગ્રબળા હુ ગુરના નામ,
ભારત છત્રજે, સિંહ ! ”

એ વેણુ ગ્રીષ્મી વદ્યા દારિકેશ
“ તથામ્નુ, આચાર્યજી !
આપ વેણુના કૃણો
હૃદયાર્થા કો મત્સ્ય પગના ”

અને હૃદયા કૃષ્ણ
રથે કરતા મોકોરાઈને મારમ

“ આચાર્યજી ! સોહાવશેા સંગાય ? ”

“ રાજન્ ! આપ સંગે બીજમ છે

ને છે મુજ શિષ્ય પાર્ય;

આપગયડગલે આવીશ

રવારથ પૂછી બીમકર્માનું

કે અતિ આહાર કરીને

ગામ્યુદ્ધ પચાળ્યા તો છે ને

આહાર ? ”

પ્રશ્નતા હરયા કૃષ્ણમુખે બીજમ

ગુરુ દ્રોણાચાર્યને

“ આચાર્યજી ! પૂછજો સહદેવને મુજ વતી

કે ગપ્પાતાને ચંદ્ર, તારા, મહો

દ્રોપદી વરવાને ટાણે ? ”

“ બીજમ ! સહદેવે તો વીંઝી હશે તલવાર

પણ શિષ્ય મારા નકુલે

અક્ષંકાર સજીને દાખળ્યાં હશે શૌર્ય ! ”

અને સર્વનું સંગાથીતું હાસ્ય

ભળ્યું રથનાં ફરતાં ચક્રે.

પછી પ્રવેશ હતા નગરીએ.

સન્માનતું પાંચ પાંડવ બ્રાતને

નગર ઊડતું તું આનંદ-ઉલ્લાસે,

આખનેયે કડેતું ધડીક

કે મુણાવ પરમાનંદના રાગ;
પણ શા સારના રાગત્યાગની
અર્થાં થાતી'તી કૃષ્ણરથે

અને વદા બીબ્મ
પિઠાણી સંબોધતા કૃષ્ણને.
" પ્રભો ! મદાભાગ્ય હસ્તિનાપુરના
કે પધાર્યા આપ મહાનુભાવ "
" બીબ્મનાજ ' ઝણાનુન'ધ છે
સ સાગના લખ્યા લેખે. "

અને દ્રસ્યા વૃદ્ધ પિતામહઃ
' કૃષ્ણરાજ ! દવે કેવાક લખવા છે
બારતવર્ષે ? "

ક્રમ્પા ફરકધું અણકિતાર મનકામચુ
ને પૂગી મવારી રાજમહાતથે,
સતકાર કર્યા દ્વારિકેશના
પૂજન કરી કોંગવોએ રાજ ધૃતરાષ્ટ્ર મગે;
પણ મળ્યા પાંચ-કૌરવ પિતૃગણ
નાજ ધૃતરાષ્ટ્રની મીઠી ભાસતી જાયે

એ દસથે
નેત્ર મળ્યા કૃષ્ણ-બીબ્મનાં
શુ કહેના કંઈ ભાવિ સમસ્યા ?

(૭૭)

ઈન્દ્રપ્રસ્થે કાલિન્દી સંગે સગ્ન

ચૂને.....?

ભારતવર્ષે લખવા ભાનિના ઇતિહાસ

૬૯૭

દેતાં મીઠલડા પરાગ

અને એમ એમ
મોગનીતિસ ને રાજનીતિસ કૃષ્ણ
વર્ષાઋતુ રહ્યા દેતા દોરવણાં.

એવે એક દિ'
ધરતી ગાતીંતી મેઘ-મહાર રામ
આમંત્રતી વર્ષાનાં નીરને
ચાતકે પંખી જોતાંતાં વાદ
આભે નિહાળતાં અબ્ધ કાળાં ને
મહીંથી વિકસતી ધનુષ્યરંગી ખડીઓ
વાદળે વાદળે દોરી રૂપેરી કોર.
એ આહ્વાદક ઋતુકાળે
વનની કરવા ભ્રમણા
ધનશ્યામ પંધાર્યા અભુજ સંગે,
યમુનાના અખંડ વહંતા નીર કાંઠલડે.
“ પાર્ય ! સૌંદર્ય તો યમુનાનાં ! ”
“ મહારાજ ! પશુ નહિ મજે સૌંદંતી
જોપાધેની કાવિન્દી શાં ! ”
ધનશ્યામમુખે પ્રસર્યું મલકામાણું
એને નિહાળી ખડખડાટ દરથે
આભે ગર્જતો મેઘ

" અભુત ! " હસના વદા કૃષ્ણ.
 " મળે છે વૃંદાની રસીકી વનરાધ. "
 " મહારાજ ! સુકાયેલી છે હવે
 રાધારાણીના રસસિંચનવિહોણી.
 પંખીડાંયે નથી ગાતાં ગાન
 વિના સુષ્ણા સુરલીના નાદ. "

અને વીતી શાંત પગ.
 ડા બરતાંતા ધીરા ધીરા એવ
 યમુનાના વહતા તરંગનેમે
 દર...દર...દટિમથોદાએ પૂંઢે
 હતું આયુવસજ્જ રક્ષાબુજા.

એકાંત દતી
 ને ગમ ખાતાં ખાતાં અચકી
 મલકી વઘો બાણાવળી અભુતઃ
 " મહારાજ ! વાંચ્યા મગ્નમૂર્તિએ છે
 આપ ને રાધિકાજના ઇતિહાસ,
 એ અખંડ ગસ
 દેશે જવાક દતા ! "

અભુતવેણે થંબ્યા

ચલનેથી યોગેશ્વર કૃષ્ણ
 શૌર્યના ભારે ભરી પીઠ યાગડતા.
 “ પાર્થ ! એ રાસ હતા તારલિકાઓ સંગે
 આભના આત્મચંદ્રના;
 પારખ ને નિહાળી આભે । ”
 ને અંજુન-દષ્ટિ સંધાઈ આભે પલુ...
 હતાં ત્યાં અબ્ર આચ્છાદાં.
 “ મહારાજ ! વાદળે ઘેરાયું છે આમ,
 શે દીસે ચંદ્ર ને તારલી ?
 વળી છે પ્રકાશતો દિવસ ! ”
 “ પાર્થ ! પરબ્રહ્મના પ્રગ્ધાન આડાં
 છે અવિદ્યા ને અજ્ઞાનનાં આવરણ,
 ને ઘુમ્મને ભાસે છે પ્રકાશતો દિવસ;
 એ છે સંસારે પાપ-અળકાટ.
 પડશે જેવે રજની
 સંસારની ક્ષિતિજને પેસે પાર
 એવે દીસશે જ્ઞાનતારલી
 ને વિજ્ઞાનના રાસ
 પરબ્રહ્મના ચંદ્રમાની વેણુએ લેવાતા । ”

એ કૃષ્ણ-વેણુએ
 ધનુષ્ય લીધું કરે ને
 ભાયેથી લીધું બાણ.

“ મહારાજ ! અન્યથે વીંધું આણ
વાદળ વિખેરું ને નીરખું આકાશ,
પછી રજનીની આદ્લાદુલું છાપ,
ભાનુ છુપાવી બાણ-વાદળે,
દશ્યમાન થશેને અનંતના રાસ ? ”
“ નહિ ! ” દૂંક વેણુ વણા યોગેશ્વરેશ્વર.
“ મહારાજ..... ? ”

એ પ્રશ્ન શંકાવેણુનાં
પછી દીધાં પ્રત્યુત્તર મલકીઃ
“ પાર્થ ? અનુપમ છે તુંમાં સૌપના ભાર
હળવા કર એને
સંસારે વિદારીને પાપ,
ધરતી ધા ન્રખે છે
ને ગુસ્તવાકર્પણુ એએ છે વૃજનાં ક્રિયમાણુ ! ”
“ પ્રભો ! ક્રિયમાણુ ? ”
“ પાર્થ ! ક્રિયમાણુને મેલ ધરતીને ખેલો
ને ભ્રમ બધેનવિહોણા આતમાએ.
અમર દેશ પરબ્રહ્મનો
નથી છેટે તું સમા આતમાએથી. ”

મયુનાનાં તહતાં નીરે

તરતી અર્જુનદષ્ટિએ
 પાછી નિહાળ્યાં દસ્ય
 કાંઈવડે મનોહર મૂરતના.
 " મહારાજ ! નિહાળો પેણે
 કા' એકાકી નાર,
 શું સેવતી હશે વનવાસ ! "
 અર્જુનવેણુલે ફરકયું મલકામણું
 યોગયોગેશ્વર કૃષ્ણને મુખડે
 " પાથ' ! પ્રશ્ન એ અદુવી નારને
 કે કોની કરે છે પ્રતીક્ષા ? "

અને.....!
 યમુનાનાં વહંતાં નીર કાંઈકડે
 શિલા પર બેઠા સ્યામ
 ને ડગ ભર્યાં ગૌર અર્જુને.

ઋતુ હતી રસાદ્ર
 શીતળ વાતા'તા અનિલ
 વર્ષાની પૂર્વભૂમિકા સર્જ'તા
 ને કા'કે કા'કે મેઘગિ'દુડાં
 ચુ'બતાં'તાં વર્ષાવિહોણી ધરતી
 મયૂર કરતા'તા ટહુકાર
 એ સુંદરીના કંપાવતા કણ્ઠ-કમલ

હુંગરાજ કરતાં તા ગુંગરવ.

અને થતોં તો કોલાહલ
યમુનાકાંઠે વેરાયા પડ્યા
મીઠમ ઋતુના સુકાયા પદ્મવે.

એ બગવતીંતી વીણા
સરિતાકાંઠે શિલાએ ભેટી.
" અ...હા... શા સ્વરગાન ! "

એ હતું અર્જુનમનોમંથન;
સમસ્યાયા એને મગની મુરલીના સ્વર
ને રાણી રાધાનાં ગીત.

" રાધિકાજી હશે ?
ના...ના... રાધિકાજીનું 'કો'
શું હશે અમર પ્રતીક ? "
અને ડગ ભર્યાં એણે પાસ.

" કોણ છે, કુમારી ? "
ગીત ને વીણાના સ્વરમન સુંદરીએ
નખલીએથી ચોલાવ્યાં મીડકામ,
" પ્રશ્નનારે ! હું છું સ્વપુત્રી,
માતા છે ધરતી મુગ્ધી,
અણખણ છું સંસારે વસંતાં
મુજ માના-પિતાએથી.

હો...કે...ન...હો
 લેશ નથી મુજને પ્રતીક્ષા
 આજ પીત્વાં વર્ષોનાં વહાણાં.
 રટણ કરું છું કૃષ્ણનું નામ
 કે વરે મને પ્રીતે
 રાધાવર ધનસ્થામ મુરારિ. ”

એ વેણુલે
 ધ્રુમણિયા લીધા અર્જુનમનોમંથને.
 ” કેશવ...કેશવ...અચ્યુત,
 શા પાથર્થા છે તે
 ભાગી લગનીના દોરે । ”
 ” કુમારી-કાલિન્દી ! કૃણી ભાસે છે આજ
 અધૂરી નહિ પળ પૂરી તપશ્વર્થા,
 અખધડી મજેશ પધારશે.
 શી શી દેશો મુજને આશિષ ? ”
 મલકામણે મલકી કાલિન્દીઃ
 ” જાત ! સુંદર વર લાવીશ તો દષ્ટશ વર
 મુજ તપશ્વર્થાની ક્ષત્તિએ
 કે જીતજે ભારતનાં ગૌરવ. ”

અને.....?
 ” બહેની ! વર લાવું છું સુંદરવર ! ”

અને ડગ ભર્યાં અળુને
કાલિન્દીને કાંઠે ન્યાં
શિલા પર ગિરાજ્યાંતા કારિકેસ
અનિલ સહેરતો'તો મંદ મંદ
સહેરાવતો ધનસ્યામના કેસ.
“ મહારાજ ! એક એક છે કુમારી
વસંતી કાલિન્દીને કાંઠે
ધરીને કાલિન્દી નામ,
મજેથી નીસરી ચમુનાનાં
એણેય પીધાં બાસે છે જળ,
ને મનડે વરી છે આપ મહાભાવને । ”

અળુનેવેણુએ
મરક મલક મરકયા કૃષ્ણ:
“ અળુને ! રહસ્ય છે એ
માનવના હીધા અવતારે । ”

અને બેએ ભર્યાં ડગ
ને મજરાજને મનથી વરી કાલિન્દી
પછી અગ્નિસાખે વરી.

x x x x .

અને..... ?

ઋતુ વર્ષાએ આનંદો આનંદો

સરદના મીઠલડા પ્રજાતે
 કૃષ્ય પધારતા'તા દારિકા
 ને પ્રીતે વળાવતા'તા
 હેતલ્યા પાંડવજાત,
 પછી હેથે હેયાં બેટીને
 વધા યુધિષ્ઠિર રાજઃ
 " અચ્યુત ! અમે છીએ આપન્નપ્તી,
 સંસારસાગરેથી દોરજો
 કાંઠલડે અમ મનવાર "
 " રાજ ! દોરણુકાર છે પરબ્રહ્મ ! "
 પરબ્રહ્મ એકત્રાથે વણા વેણુ
 ને વિરાજવા રથે
 પછી ક્યાં રથચક્રો
 ને પ્રણમતા વણા પાંડવ
 કૃષ્ણે કરતાં ઓજસસ્વકને
 દષ્ટિમર્પદાએથી જ્યાં લગી
 અદસ્ય થયો સુવર્ણ રથ,
 ને ખગ્ન કરકતી રથનીએમે
 રથના તણ સીમાંત.

પછી ધપતો'તો રથ,
 એવે સૌન્દર્ય ને લાવવ્યમય મુખડેથી
 ઉમગજાભર્યાં સર્પાં વેણુજાંઃ

“ ધનસ્થામ ! બહુયે કીધી તપશ્ચર્યા
તે મળ્યા મુરારિ ! ”

“ દેવી ! દ્વારિકાએ વડે છે ગોમતીનાં નીર
મહીં ભગશે હવે કાલિન્દી,
મજાભૂમિ તો નહિ આવે ને
ભિડોને ? ”

“ ધનસ્થામ ! ભિડોને આવશે અવશ્ય ! ”
“ દેવી ! તો લપ્પશું રાસ
વરરાગ ને વહુરાણીના ! ”

મલગી કાલિન્દી:

“ ધનસ્થામ ! જેવા લીધાંતા મજામાં
એવા લેવડાવડોને રાસ ? ”
“ દેવી ! મજે હતા રાસ
કુમાર ને કુમારિકાઓના,
એ લેવાશે હવે
યુગયુગના યુગાંત ચક્રે ! ”

અને મજાના-રાસેશ વેણુદાંતા
શોધાતાંતા ગૂઢ મર્મ
રાણી કાલિન્દીના મનોમંચનચક્રે,
ને રચયકો ફરતાં
ધપતાંતાં વદુપુરીનેમે.

(૭૮)

રતિ સહ પ્રધુમ્ન-આગમન

દ્રારિકાએ પધાર્યા કૃષ્ણ
વરીને કાલિન્દી રાણી,

એમનાં કર્યાં રાજરાજેશ્વરીએ સન્માન
 રથ પૂગતાં રાજમહાલયસોપાને.
 " પધારો નાથ !
 પ્રણયે પડ્યા છે શોષ
 જાંજીર તો ને સત્યભામાના રસસાગરે ! "
 " આપના ! " એ વેણુ વહી
 રમતિયાળ સત્યભામા રાણી.
 એવે વદ્યા શ્રીકૃષ્ણઃ
 " દેવી ! શોષ પડ્યા છે રસસાગરે
 તો રેલવવા મહીં રસનાં નીર
 પ્રણયભીની આવી છે કાલિન્દી । "

અને સજ્જતી નવવયાએ
 રથેથી કર્યાં ધીરાં હિતરાણ.
 પાદવંદના કરી રાજરાજેશ્વરીને
 પછી કરી જાંજીર તો ને સત્યભામાને,
 લીધી એની આશિષ પ્રીતે.

એવે આબ્યો નધમધમતો

આહ અમ્મ જોડ્યો રથ
 ભોકે ભૂલ્યા દષ્ટિ-અમણાએ
 કે પધાર્યો દ્વિતીય કૃષ્ણ,
 પણ હતી એ કૃષ્ણની પુત્રજન્મેત.

આજ વીત્યાં વર્ષ અઢારનાં વહાણાં
 પારણામાંથી યયા અપહરણને.
 રાજરાજેશ્વરીનો લાડીલો બાળ,
 ને આશા સેવંતી, યદુનો યુવરાજ,
 આજ કિશોરવયે કિશોરી વરીને
 પુનઃ પધાર્યો દ્વારિકાએ
 શંખરાસુરનો કરીને વધ
 ને વરી માયાવતી રાણી.
 બજ આનંદરધાઇ
 નગર ચડ્યું આનંદહેલે;
 કોકે કહ્યું કે છે
 યોગેશ્વરના યોગનું પ્રતીક;
 કોકે કહ્યું સૌર્વનું છે.
 પણ પછી...?

રાજમહાત્મ્યના એકાંત ખડે

પટરાણી પધારી રાજેશ્વરમિલને,
 “ રાજ ! આપ પધાર્યાના આનંદસાગરે
 ભળી પ્રભુએ આવ્યાની સરિતા ! ”
 અને આવી...
 જાંજીવંતી ને મનકમાં રાણી સત્યભામા ટેકી
 નવવધૂ રાણી કાલિન્દી
 રેલી જાણે સૌન્દર્યસરિતા,
 શું સૌન્દર્યવરના સાગરે સમાવા ?
 પથ્થ...?
 શીલ ને પ્રજાવાત્સલ્ય સૌમ્યતા
 ને માતૃવાત્સલ્યભાવબીનાં
 મોળાં શાં હતાં યદુપુરે
 રાજરાજેશ્વરી રહિમણીજી,

(૭૯)

અષ્ટ પટરાણી

ક્ષિપ્રાના ધોધવંતા કાંઠે

ભ્રમે દારુકકાંડો કૃષ્ણચર્ય

ને વેગથી લાંધી વિશ્રાન્તિ

પાણીપંથા ઓખામંડળા અશ્વોએ.

“ સાત્યકિ ! અવંતીએ પૂઝ્યા આપણે ! ”

“ મહારાજ ! ઉજ્જયિની નથી દૂર ! ”

“ સાત્યકિ ! મધ્ય ભારતે જતલું છે અવંતી ! ”

“ મહારાજ ! વરીને અવંતી-કુમારિકા ! ”

અને સાત્યકિહાસના પાઘા

મલકામણાં વેરતાંતા કૃષ્ણ-મુખડે.

પછી...?

એ હતો સ્વયંવર ને

ઉજ્જેણીએ હતા ઉદ્યાત

ભર્ષાં બિજગતાં પૂરંભરપૂર.

રાજકુમારી મિત્રવિંદા

બહેનડ અવંતીના બે રાજનની;

ઉત્તરાર્ધ અવંતીનો વિંદરાજ

નં દક્ષિણાર્ધં અવંતીનો અનુવિંદરાજ
 ઉદ્ધાસે ઊગવતાંતા સ્વયંવર મહોત્સવ.
 પણ રાજકુમારી કરે ગ્રહી વરમાળ
 ન હતી સોહાવતી કોના કંઠ !

શું સ્વયંવર રહેશે અસમાપ્ત ?
 એવે શણગારેણ કમાનો વીંધી
 પ્રવેશ્યો રથ,
 મહી ખિરાજીતો સૌન્દર્યમૂરત.
 થંબ્યો રથ,
 હમ ભર્ષા અવંતીરાજકુમારીએ
 ને અપો માળ
 મનડે મોહાઈ
 સમર્પી તનડાં.

એ પણ
 હતી ત્વરિતતાની

અને...?

અવંતીરાજન વિંદ-અનુવિંદની
 બહેની મિત્રવિંદા આજ
 મનડે વરી સંચરતીતો
 કૃષ્ણ સંગે ખિરાજી રહે.

રથ સંચરતો'તો
 દારિકાના મારમ દીમચો.
 એવે વદી અવંતીકુમારીઃ
 " રાજ ! અપનાવી મને,
 પણ દામાયાયનાએ કહું બોલ ? "
 " મિત્રવિંદા ! ન હોય અવરોધણ
 મળ્યા મનડાના દોરે । "
 " રાજ ! બહેનપણની પ્રીતની પ્રતિજ્ઞા
 છે મુજની ' કાસલદેશકુમારી ' સંજે
 નાગ્નગિતી છે એણું નામ
 કે વરશે એ મુજ પ્રાણાધારને
 પ્રણયનાં લાઇ અર્ધ રાજપાદ । "
 " દેવી ! કાલો છે તમ સખીપ્રેમ । "

અને એ વેણુલે
 મરક મલક્યા કૃષ્ણ.
 " સાત્યકિ ! યાં છે તમ મંતવ્ય । "
 અને મહામંથનના અગોચરથી
 સાત્યકિએથી સર્વાં વેણુઃ
 " મહારાજ ! અવંતી જીતી
 ખે ખાતની વરીને બહેનડ,
 હવે જીનો કાસલ દેશ
 જીતવું છે ને સારથે ભારત । "

ને કૃષ્ણહાસ્યપ્રેરાવા નેત્રે.
સારથિ હારુકે વાળ્યો રથ.

° °

એ હતો કોશલ દેશ
હિમાલયની હિમચલે શાળ તો.
" રાજ ! કહાવવો છે સદેશઝે
મુજ પ્રાણપ્રિય સખીને કે
વર લાખ્યો મુજને,
પધાર્યો છે મુજને વરવા ! "

અને.....?

આખ્યા સંદેશકા
સખીત્વના સ્નેહના,
એકાકી પતિ-પ્રેમના,
એ કલા પુત્રીએ
નિજ પિતા કોશલદેશરાજનને,
ને કોશલપુત્રે થયા કૃષ્ણસત્કાર.
પછી કુમારી નાગનમિત્તીએ નિહાળ્યાં
ધનસ્થામનાં રૂપ અનુપમ.

° °

પછી દિવસો પીત્યે
કોશલરાજને મળ્યા દારિદ્ર્ય.

“ રાજન્ ! ઉપકૃત છું આપપરોણાગતે
પણ કરુ છું એક યાચના
આપ પુત્રીના પાણિપ્રલણી ”

એ વેણે હર્ષે મલકયા
વૃદ્ધ કોશલદેશરાજન વદીઃ
“ દ્વારિકેશ ! યાચના આપનીયે છે
સારાય કોશલ દેશની પ્રસન્નતા
કે સૌરાષ્ટ્ર સંગે બંધારો ગાંઠ.
પથ રાજન્...! ”
લગીર થોભી ફરી વઘા વેણુઃ
“ રાજન્ ! છે એક મુજ પ્રતિષ્ઠા લીધેલી
પરાક્રમી જમાતુ પ્રાપ્તવાને કાજ
કે સાત મહાબળિયા છે વૃષભ
એને નાથે જે તે ‘ નાથ ’
વરશે એ મુજ પુત્રી નામજિતી ! ”

એ વેણુ સુણી મલકયા કૃષ્ણઃ
“ રાજન્ ! આપપ્રતિષ્ઠા ફળશે અવશ્ય,
બહુયે નાથ્યા છે વ્રજમાં વૃષભ ! ”
“ દ્વારિકેશ ! અનેરા છે જળવંતા આ
કંઈક નૃપતિઓનાં મુકાબ્યાં છે
મહામૂલાં શૌર્યનાં માન ! ”

" રાજન્ ! સમય કહેશે પ્રમાણ.
જાતે પધારે વૃષભજૂથ
મુકાવવા મુજનાં માન ! "

અને.....?

કાળ સમા ધુમણિયા લેનાં તા
માતેશા વૃષભ સાત
ધરતી ધણધણાવના ખરીએ,
એવે પ્રેક્ષકવર્ગના
સત્કાર ને ઉત્સાહનવેણુએ
કૃષ્ણ પ્રવેશ્યા પિંજરમાં
કાળનું જાણે કરવા દમન,
અને કર્યો ત્રાટકસંયમ
ઘણેણુ દસ્તિગલાલીની (પા. સ્વ. ૨૨).
ને એ ઘડી પ્રાપ્તેશા પ્રભાવે
એક પછી એક એક વૃષભને
દામણથી નાથ્યા કૃષ્ણે !
શા અમતકાર ?

સારથે પ્રેક્ષકવર્ગે
સૌર્વજનની સરી સનસનાટી.
પણ પિછાણ્યાં હશે કેટલાએ
કહેશે યોગેશ્વરતત્ત્વ ?

(૮૦)

ભદ્રા ને લક્ષ્મણા સંગે લગ્ન

રથ ધપતો'તો દ્વારિકેશનો
કોશલ દેશની વટાની સીમાંત
અસંખ્ય સૈન્ય સંગાથે
ને નાગનિજીતી રાણોના
મહામૂલા કરિયાવર સંગે ।
વાતો'તો મનઆહ્વાદક અનિલ
ઉડાડતો રથધ્વજ.
એવે વણા દ્વારિકેશ મલકામણેઃ
“ સખી પ્રિય મિત્રવિંદા ! સુવલ કો' મુહૂર્તે
સંચર્યો હૃદય દ્વારિકાએથી તે
પ્રાપ્ત્યા અનુપમ આનંદઅવસર
વરવાના બે સખીઓ,
પણ પ્રજ્ઞું તમને
તમ મિત્રતાના સંયોગ ! ”

અને મિત્રવિંદાનાં ઝીઝી મલકામણાં
વેણુ વદી નાગનિજીતીઃ
“ યદુનંદન ! છે સિદ્ધાશ્રમના આર્ષદ્રષ્ટાનો સંધ
અનાદિનો સિદ્ધ યોગીઓનો રથાપ્પો હિમાવયે.

અદૃષ્ટ રહીને આર્ષદૃષ્ટાઓ દે છે
સકલમાનવહિતના મત્રો ને આદેશ.
અમે બન્યાં એનાં સખ્યો.

એવે એક દિ' બોધુ મે
કિશોરવયે ત્રિકાળનું પારદર્શક તાડપત્ર
ને આમંત્ર્યા દૃષ્ટાઓમા પરિબ્ધ
એ દતા ભગવાન વેદન્યાસ.
એમણે કીધી મને વાત
તાડપત્રીએ આલેખી ભોવ
કે અવંતીએ છે મિત્રવિંદા રાજકન્યા
એનાં સાધવાં સખ્ય.

અને અટકી વેણુલે હસી
હરયુ' જાણે સોદૃર્મહારય,
એને જીતી વદી મિત્રવિંદા
મલકી ધનસ્વામ પ્રતિઃ
" રાજા ! પૂછી અમ સખીઓએ
વધી વયે શોધ્યા પ્રાણેશ
ભક્તની સાધી ભક્તિએ
સંસારે જીતરે છે ભગવાન
યોગીના યોગે જીતરે છે પરબ્રહ્મ જેમ
એમ અમ જેની પ્રેમભક્તિએ

પધાર્યા વરવા આપ પ્રેમેન્દ્ર ! ”

અને વદતાં વદતાં વેણુ . .
એકે તાણ્યો સગમમને
આછો આછો ઓઢણીનો ધૂંધટડો,
એને ખોદ્યો ખીજએ મતકી
પ્રેમનાં કરાવી સાક્ષાત્ દર્શન.

અને રથ ધપતો'તો
ને રથમાફાએ આલેખ્યો ભારતવર્ષનકશે
નિહાળી વઘા યુગપુરુષઃ
“ મિત્રરાણીઓ ! મદ્રદેશ નથી દૂર
ને સુણ્ય છે કે રત્નવર છે ત્યાં
આજની નિર્માણતિથિએ;
સદ્મભણ છે જીવનસુખક્ષણી.
જો હશે એના સંગાથ
તો ખૂટશે દારિકાનો માર્ગ;
ખેલશું ચારેય જંગાથે
પ્રણયની માંડી ચોપાટ ! ”
જો સખી વહુગણી મતકી
સંસારે કહેતી માહોમાહે વાત
ને એમના દુર્લભે વઘા
કૃષ્ણ સખોધતા સારથિને:
“ દારુક ! મદ્રદેશ નથી દૂર

કરશું ને એનીયે પ્રતિક્રમણા ? ”

“ પ્રભો.....! ”

એ વેણે

રથ વળ્યો મદ્રદેશનેમે.

અને.....!

મદ્રદેશે હતો સ્વયંવર
રાજકુમારી લક્ષ્મણી,
અહીંયે હતો મત્સ્યવેધ
કે વીધે એ પહેરે વરમાળ;
અને અચાગ પ્રયત્ન સર્વનો
બ્યર્થ હતો મત્સ્યવેધ,
નહોતા પાર્થ શા બાણાવળી
કે કાશ્યપા કરે મત્સ્યવેધ.

એવે પદાવાં અણું નસખા
અને કુર્યો મત્સ્યવેધ
ચિત્રામણે ચીતનાથ સ્વયંવરસભા-
ને અર્પી રાજકુમારીએ વરમાળ.

પછી...?

સસરા મદ્રદેશરાજનનાં ને

“ મદારાજ ! રોકના બાસે છે મારગડા
શસ્ત્રધારી કોક સૈનિકો ! ”

અને નેણ ફેરવ્યા કૃષ્ણે
દૃષ્ટિએ માપવા શસ્ત્રધારીઓના માપ.
“ દારુક ! ‘ચક્ર’ સજ્જ છે મુજનું
પણ રથેથી ઊતરી કાઢો બાળ ”
ને આ તરફ ફેંકાવ્યા પાસા
હજી રમતાંતા એવે
રમતાની દૃષ્ટિએ ચડ્યાં
કોઈ રૂપકુમારીનાં સૌન્દર્ય દૃશ્ય.
શું રૂપ જીતવા આવતું’તું
સૌન્દર્યના ચક્રને ?
અને મિત્રવિંદા, નાગનગિની ને લક્ષ્મણાએ
પેખી અનેખી પણ

પણ ન હતી એ અનેખી
યોગેશ્વરેશ્વરની સંસારપોથીએ.
પૃથ ફરતાંતાં
અવતરણના કમે કમે.

એવે સુણાયાં વેણુઃ

“ કૃષ્ણ ! આશિષ સંગે અપું છું
પુરુષભદ્ર વૃત્તે. ”

સાવણ્યનું ફસડું

ઊડી આવ્યું કૃષ્ણસૌંદર્યાગામે.

અંગપાંખડીએ હતી સુંદરતા

ને યૌવનના હતા મરાગ.

“ પિતૃભગિની ! ઉપકૃત છું,

પથ કહેશે। સગીર કે

છે ને સમર્થન આપ પુત્ર

સંતર્દનનાં ? ”

“ અવશ્ય, કૃષ્ણ ! માતા છે પુત્રબંધને. ”

અને..... ?

• • •

પાંચ રાણી લગી પધાર્યા દારિકેશનાં

એ હતાં દેયાં-સન્માન.

મદુપુરી દારિકાએ

આહ્વાનના ઉદ્વેગસ કિતર્યા તા

પૃથ્વીએ દેતા પડયા

એના ઝીલતાં તાં નગરજન

ને રાજમહેલે બજતીંતી અંજરી

રાણીઓના પ્રણયરાગ દોલકે દેતી થાપ.
પછી આવકાર્યા રુકિમણીએ કૃષ્ણ
રાજમહાલયના સોનસા ખંડે,
વેરીને રૂપેરી ફૂલડાં.

“ રાજ ! સુકાણો’તો દ્વારામતીએ સાગર
આપના પ્રણય ત્રિહોણો
વડવાગિનિ ધપતો’તો ધોમ ધોમ
સાગરનાં જળ વીંધીને,
ને મીન સમી જાંજુવંતી ને સત્યભામા
વસખાં મારતી’તી અપાર
‘ઠે કયારે પૂગે કૃષ્ણ-કાંઠડા ? ”
ને યોગેશ્વર કૃષ્ણ પ્રણય-કાંઠડે દ્વારયઃ
“ દેવી ! કાંઠડા હતા શુષ્ક
એમાં ખાંધ્યા રસના દોર
તમ ત્રણ ઉપરાંત કરી પાંચને
કે આઠ મુજ પટરાણીઓ મળી
રસદેશે લો અઠંગના રાસ. ”

અને હસી રુકિમણી.

“ રાજ ! અલિપ્ત છું હું ! ”

“ દેવી ! સંસારેથી ? ”

“ રાજ ! સંસાર ને જગતથી છું અલિપ્ત ! ”

“ અને પરબ્રહ્મથી..... ? ”

(૮૧)

ભીમાસુરવધ
ને
પારિજાતહરણ

ઐ હતો સત્યભામાનો મહેલ
ને મદુનંદન પ્રવેશ્યા ખડે,

એમણે નિહાળી રુદન કરતી રાણી.
 દાસીમંડળ હતું અસ્તવ્યસ્ત
 ને અન્તઃપુરનાં વૃદ્ધ નારીઓ
 દેતી તી રાણાને આશ્વાસન,
 તોય આપાઠના સરિતાપ્રવાહ શા
 બહ તા'તા એ નયણેયા નાર
 એધાર વર્ષી બીંબવતાં ચાર.

અક્ષંકાર પડ્યા'તા અસ્તવ્યસ્ત,
 મણિ-નૂપુરનેયે હતાં બાજ રિસામણ્યાં
 સત્યભામા સુંદરીના ચરણકમળરપર્શનાં
 સુવર્ણમેખલા હતી છૂટી,
 ને પયોધરે વિરાળ્યો અંદનદાર
 દેવાના કિન્નરસેથી ભડકી
 દૂર પડ્યો હતો જાણે
 અગ્રકાંઠ વિદારી ભાસતો શ્યામભંખતો.

એ દૃશ્ય નિહાળ્યું કૃષ્ણે
 ને કૃષ્ણને નિહાળ્યા દાસીઓએ;
 ને તળ્યો સગડીને ખંડ
 કે રસણું રસે નિદારણે

રાણીના પ્રિય પ્રાણાધાર,
 " દેવી ! લલાટે બેઠે છે અસ્તબ્ધરત લટ
 ને પ્રરવેદભિંદુએ કુંકુમટીલી
 રેલાઈ છે ભાલચંદ્રે,
 આંખલડીએથી વહે છે અશ્રુધાર
 ને કૃષ્ણવર્ણી પુજા વેણીની સેર
 થી ખરાઈ પડી છે ઉદરપટે
 દેવી ! શાં...ચા છે આજ
 ખિન્નતાના સાગરે પુજા ફૂંકાં ? "

અને રસભાભરી રાણીએ
 હીમકે હીમકે કરી રુદન
 દારિકેશને કલાં નિમિત્તઃ
 " વદુનંદન ! નહોતી લગીરે ભ્રમણા
 કે કૃષ્ણઅંતઃપુરે હરો વર્ગભેદ "

એ વેણે હસ્થા કૃષ્ણ
 " દેવી ! રજનું ક્યું લાસે છે ગજ.
 રી છે તમ ભ્રમણા, રસભામિની ? "
 " રાજ ! ભ્રમણા પેખો છે
 હું ભોળીને ભરમામણે ભરમાલીને,
 પણ દીધું પારિજાતકપુષ્પ

અંકેલી રાજરાજેશ્વરીને પ્રીતે. "

અને લર્પાં હૂંસકાં સત્યબામાએ
ને રમણાએ યડયો પ્રણયકલહ.
પછી મનાવી રતિરતગ્રેષ્ઠે
કહીકહીને મનમમતાં વેણુલાં
ને અતિવૃષ્ટિ અશ્રુધારની
અવરોધી ધરી પ્રેમનો ચોતર્ધન.
" દેવી ! રુકિમણીને દીધું પારિજાતક પુષ્પ,
તુજને દર્શ સાચે વૃક્ષ ! "

એ વેણુલે પછી
અશ્રુધારામુક્ત કમળમુખહું
કની વિકરથું પાંખડીએ પાંખડીએ.

એવે પ્રવેશો પ્રતિદારિણી
" રાજન ! નારદજી પધાર્યા છે. "

અને વીણાધારીનાં કર્ણાં સન્માન
કૃષ્ણ સંગે સત્યબામા રાણીએ.
" નારાયણ...હરે ! નારાયણ...હરે !
મદુનંદન ! જગતની પરિક્રમણ કરતો
આવ્યો છું ભારતભૂમિએ.

ધરતીએ નથી સમાણા ઉચ્છ્વાસ હજી
 હૈયે પડતા ' પાપ-લોહ-ધણુ ' ના ? ”
 “ વીણાધારી ! પાપીના છેદાશે કરે
 ને વીરની જનશે હડી
 જ્યારે પુણ્યવંતા ખેલશે
 ધરતીએ ગિદ્ધીના દાવ. ”

અને યોગેશ્વરેશ્વરવેણુમાં
 પિછાણ્યાં યોમી નારદજીએ
 ને ખીડ્યાં એ વાતનાં દારઃ
 પણુ પછી મરકાણીએથી
 લીધી યોગેશ્વર-અવતરણુકારની વાટ.
 “ રાણીજી ! નારાયણુ હરે ! નારાયણુ હરે !
 અનંત શોભા છે આપ રાજમહાલયની,
 જુદે દે ઉત્સવ પરામ
 પણુ નથી પારિજાતક જુદા
 જે છે ભૌમાસુરની
 સોહંતી પ્રાગ્જ્યોતિષ નગરીએ ”
 એ વેણુ વહી પધાર્યાં વીણાધારી
 ને રાણી સ્તંભમાળાએ લીધી હડ
 સાવવા પારિજાતક જુદા.

અને...!

ગરુડઆકારી કૃષ્ણવિમાન
 પૂર્વભારતે સૌરાષ્ટ્રદેશેથી ઊડ્યું
 રમણીય દ્વારિકા નગરીએથી,
 એ હતી કોકોડુચન ગતિ.
 " દેવી ! આ વિંધ્ય પર્વત ને અવંતી ! "
 " રાજ ! મુજ બહેનડ મિત્રવિંદાનો દેશ ! "

આના ઉત્તર રહ્યા અધ્યાહાર
 ને મનોવેગી ગરુડવિમાનથી
 દશ્યમાન થયાં વારાણસીનાં મંદિર.
 " દેવી ! મહાદેવજીની જટાએથી ઊનરી મંગા
 ને વલ્યા પાવનકારી નીર;
 માહાત્મ્ય છે અનેરું મંગાને તટે
 પુણ્યભૂમિ વારાણસીનું;
 યોગીઓના યોગ પરબ્રહ્મ જેખે છે અહીં. "
 " રાજ ! આપણેયે વાનપ્રસ્થે વસશું
 પુણ્યભૂમિ વારાણસીએ ! "

અને હરયા કૃષ્ણ.
 " દેવી ! ન દૂરો સંકુચિત વર્તુલે,
 બ્રહ્માંડ છે પરબ્રહ્મનું
 એનો સુણો દષ્ટાંત

ગુરુ દત્તાત્રેય કરતા તપશ્વર્ધા
ગિરિ રેવતાચળે સાધી પરબ્રહ્મના દોર,
એવે મનોભ્રમભ્રુએ સીધ્યા મારગડા
કે બદરીકદારે છે પરમ યાત્રાતીર્થ,
ને ભર્પા એમણે ડગ
સંત્રામ નિહાળ્યો એમણે ધરતી સંગે
ધપતા મંગોત્રી પ્રવાહનો
ને એમને મનકે થયા સંત્રામ
કે શું.....

ગત્યાનયા વ્યાપકતા હતા તે
સ્તુત્યાનયા વાક્પરતા હતા તે
દ્યાનૈન ચેત.પરતા હતા તે
ક્ષમસ્થ મન્તુબ્રયમીશ મે સ્થમ.
અણુએ અણુ નથી પરબ્રહ્મ
તે આળ્યો યાત્રા કરવા
પાપાણુ મદિરિયાલી ?
અને વણુપ્રવેશી મંદિરે
ડગ ભર્પા ગુરુ દત્તાત્રેયે
સમગ્ર વિશ્વે પેખી પરબ્રહ્મ ! "

ગરુડચિમાન ઊડતું તું
પત્રિમથી કરતું પૂર્વે પ્રવાણુ
રૂણુ હિચ્ચાર્યા દત્તાત્રેયપતિકાત

સત્યભામામનહું લાગે ન લાગે પરથહે
 એવે હતો એ અંજદેશ.
 “ દેવી ! વિદ્યાવલોકને નિહાળો અંજદેશ.
 અહં તપશ્ચર્યા કૈલાસેશ્વરે માડી
 એવે કર્યાં તાં પાર્વતીએ
 પ્રણયના અહં લાસ્ય નૃત્ય,
 એ ટાણે છૂપો છુપાયો મનસિજ
 ફંકતોંતો પુષ્પનાં બાણ.
 એવે યોગીન્દ્ર કૈલાસેશ્વરનું
 બિંદુનું ત્રિલોચન ને
 અનંત કાંધે બાળીને કામાંગ ! ”

અટક્યા કૃષ્ણ-યોગેશ્વર
 ને વહી સત્યભામા નારીઃ
 “ રાજ ! તે દિ'થી અંજદેશ છે ? ”

એના ઉત્તર....
 પ્રાગુન્ધોત્પત્તિની અભેદ કિસ્કેબંધી હત્યે
 ચેખ્યા સત્યભામાએ અધૂગ.
 “ દેવી ! આ ભૌમાસુરનગર ! ”
 “ રાજ ! હાગમતીએધીયે બાસે છે
 અણુનમ એના સપ્ત દોહ ! ”
 “ દેવી ! અણુનમ પણુ નમે છે,

સંસારે નથી કો' સર્વશ્રેષ્ઠ. "

અને એ..... ?

સૌમાસુરનો હતો અજીત કોટ

ઉપર ધૂમતુ'તુ' ગરુડવિમાન.

" દેવી ! જેઓ પર્વતહારે બાંધ્યા કોટ

પડ્યા છે સંરક્ષણ દેતા

સૌમાસુરની પ્રાગ્જ્યોતિષ નગરીને,

જે દિ'ના ઇન્દ્રરાજે

પર્વતોની કાપો'તી પાંખ

તે દિ'ના બન્યા છે એ

પાપોના સંરક્ષક દુર્ગ. "

" રાજા ! વિદારે એને ! "

એ સત્યભામાવેણુલે

છોડતાં ગરુડવિમાને હસ્યા કૂચુ

દે'કતા ગદાની વર્ષા

જૂમિએ દાળતા પર્વતકોટ.

પછી હતો અગ્નિકોટ

જગજગ.....ધખ...ધખતો'તો અગ્નિ

વડવાનલ બાણે

સાગરપટ વીધીને ધરતીએ પ્રજાઓ.

એના બળતા અંગારાને
 યોગેશ્વર કૃષ્ણે આભે મારી બાણ
 રેણાબ્યા બાર મેઘના ધોધ,
 ને હાર્યા અગ્નિકિડતા.
 પછી શોધ્યો ' જળકોટ '
 ધૂમ્રનાં મેઘી બાણ
 શોધણ કરી આશ્વાદ્યો.
 પછી હતો જે
 એરી વાયુનો કોટ
 એનાં ચૂસ્યાં એર કૃષ્ણે
 મેઘીમેઘીને એર-ચૂસણ બાણ.
 " દેવી ! આ છે છેલ્લો કોટ
 વિદ્યુતનાં બાંધ્યાં દોરડાંને ! "

એ બિડતા ગરુડવિમાનેથી
 પછી વરસી ખડ્ગની વર્ષા
 ને તૂટ્યો વિદ્યુત્તરંગનો કોટ.

એ હતો છેલ્લો કોટ
 ભરમીબૂન થયો બોમામુરનો
 ધરતીએ દાગતો સૈન્ધવામના
 અને ફરી ફરી ધુમણિયા બધ
 સામનાના અસ્ત્રાયજી નિહાળી

પ્રાગ્જ્યોતિષે ઊત્થુ' મરુડવિમાન.
એવે મુરદૈત્ય પરાક્રમી
ભૌમાસુરનો બળિયો સેનાધિપ
ધુદ્ધે ચડ્યો,
એને દાખ્યો ધરતીએ.

પછી પ્રાગ્જ્યોતિષરાજન ભૌમાસુરે
સૌયે' સીધાં સામનાનાં દોરવણાં,
આક્રમણના છાયા મેધાડંબર
પ્રત્યેક બાણવર્ષાએ.
કૃધ્ણ-ગરુડ-વિમાન બન્ધુ' વી'ખાયેલું પી ખાયેલું.
ભૌમાસુરભીતિએ ભૂમિ ડગમગતી
એનાં હતાં આજ પ્રત્યક્ષ દ્રશ્ય.
" શું પ્રાણેશના હરશે પ્રાણ ? "
અમોઘ જીવસેલું હલ્લાના દશ્યે
અચેત બની રાણી સત્યમામા.

એવે શ્રીકૃષ્ણે
સૌયે'ની અવધને ખાળવા
ટચલી આંગળીએ ધુમાન્ધુ' ચક્ર
ને ભૌમાસુરમરતક
ભૂમિએ રોળાયું !

• • • • •

અને..... !

દારિકેશે જીત્યું પ્રાગ્જ્યોતિષ
ને રાજમહાલયયોકે ભિલા'તા
અજીત કૃષ્ણ રાણી સત્યભામા સંજે
ને ગરુડ-વિમાન-ચલાવણુદાર દારુક સંજે.

એવે..... !

પ્રગટે જોમ ભૂતાવળ દસ્યે
એમ સૌન્દર્યવતી નારીઓનું
પ્રગટ્યું પૂર ભરપૂર,
સૌન્દર્ય ને લલ્લન ચુકત
દતાં એ મુંદરીમુખમાં.
એ નિહાળી વધા કૃષ્ણ પ્રમતાઃ
" ભૌમાસુર-અંતઃપુર-નારી !
પ્રાગ્જ્યોતિષે શા છે સૌન્દર્યપ્રકાસ ! "

અને વહી એક અંતે આવી:

" કૃષ્ણરાજ ! સોળ હજાર ને એક સો
ખસી અમ ભૌમાસુરઅંતઃપુરે,
ભૌમ-અસુરનાં ગણ્યાં આજ પ્રતિજ્ઞા.
પતિવિદેહી અમ નારીનાં
નથો સંસારે રથાન,
પણ આપ-ધનસ્થામરૂપે છે

અમને લાગ્યાં પ્રેમ દુઃખાણુ ! ”

એ વેણુલે

સત્યભામા પ્રતિ હસ્યા કૃષ્ણ.

“ અસ્તુ, સુંદરાંગીઓ, સોહશે મુજનું અંતઃપુર
ખાની તમ સૌન્દર્યે ઉજળવળ ! ”

એ અનુમોદનવેણુલે

સત્યભામાના સરવ્યા કણુ

ને મલકામણે વહો:

“ રાજ ! કહેશે ટોળ કરી રૂકિમણી ગણી

કે બહુયે આપ્યાં પારિણતક ફૂલડાં !

કે ભોળાતિનો પતિતોદ્ધાર કર્યો,

નારીઉદ્ધારક દેવ ! ”

“ દેવી ! સંસારે છે કર્મનાં નિર્માણુ ! ”

અને એવે દીસ્યો

ભવમત કમ્પે કમ્પતો ભગદત્ત યુવરાજ,

એને દીધા દ્વારિકેશ આવકાર

પાપવંદન કરંતાને ઝીણી કરે:

“ ભગદત્ત ! પ્રાગ્જ્યોતિષ તમારું છે,

પુત્ર લે પિતાનો વારસો

પણ ન લેશે પાપના અધિકાર,

ભૂમિ ભારતી માગે છે પ્રુણવંતા પુત્રો. "

" આસા, મહારાજ ! આપ અમૂલ્ય દોરવણે

નાન્યધુરાનાં વહાવીશ વહેણુ

ઉત્કર્ષસાગરસંગમની કરી

ઉચ્ચ ઉચ્ચતર સદાય પ્રતીક્ષા ! "

" અરણ્ય..... ! "

• • • • •

અને અસંખ્ય લીધું સૈન્ય

અવદળ, હવદળ ને પાયદળ

ને પાલખીએ બેસાડી

સોળ હજાર એકસોનાં સૌંદર્યને

પાદબ્યાં દ્વારામતી દીમણાં,

પછી પ્રાગ્જ્યોતિષના બાગમાંથી

એકાઠી લીધું પારિગ્ગનક વૃક્ષ

ને મરુડવિમાને ક્યો ગમનવિહાર,

" દેવી ! પ્રાગ્જ્યોતિષે હવથે ભીમાસુર,

હવે દિમાદ્રિની ખાયાએ

ઉત્તર-પૂર્વ ભારતભૂમિએ

આસુરી માનસ હળવું ભાસશે ! "

અને બેએ સંગાથે નીરંજ્યો

મરુડવિમાને આદેખ્યો

ભારતનો ભાગ્યવતો નકસો.

(૮૨)

રેવતાચળમહોત્સવે સુભદ્રાહરણુ

ગિરિ રેવતાચળે હતો મહોત્સવ
મંડપ બિહાજ્યોતો અનુષમ
શોભતો શ્વગ્નપતાકાએ,
ને જરિયાની તંબૂડેરા
સુવર્ણકળશે કહેતાંતા વાત
પાદવોની રિદ્ધિસિદ્ધિની

ઉમ્મસેન રાજન,
વસુદેવ-દેવકી, ને
હના કૃષ્ણ-બળરામ બ્રાત
અંત પુરની રાણીઓ સંગે.

સૃષ્ટિના નૈસર્ગિક સૌંદર્યસંગે
દ્વારિકારાજમહાકવની રાણીઓ
વિહરતીંતી ગીતકાં ગાતી
ને દેતી નૃપુર-માંઝરના નામ

એ હતું મધ્યાહ્નનું ટાણું
ને યોગેશ્વર કૃષ્ણ ચર્યાંતા
સાત્યકિ, અક્રૂર ને કૃતવર્મા સંગે
સારાયે ભારતનો ઇતિહાસ.

અને પેલી પારે
બજારમજી દેતાંતા અતિથિ-માસમિહાદાન
ને અંત.પુર લલનાઓ લાવતીંતી
રાધાભિયેથી રસ-બોજનિયા.
એવે રાજરાણી રુકિમણીદરે
આલેખાયો અનોખો ચિનાર.

એક દોઢો દૂર પંગતે બેઠો
મિહાની બોતો ગઢ
મહાતેજો ત્રિદંડી સંન્યાસી.
એનાં નેત્રના દોર
‘નંધાતાંતા કુમારી સુભદ્રાનાં નયણે,
એને પારખ્યા
રાજરાજેશ્વરીની વિચક્ષણ શુદ્ધિએ.
‘સુખાત્રે દોળાય તો છે ને ખીર ?’

એ મનસંદેહે
પાહળ્યા એણે કૃષ્ણગજ,
ને વગીર છેટે
શક્તી છાંયડી આપે
એણે કહી નાથને વાતઃ
‘‘ ગજ ! નાની નણદી સુભદ્રા
સૌવનના બિહળ્યા બોમે
અવનવી દરે પેખે છે

નિહાળે પેલા પંગતે બેઠાને ! ”
 “ દેવી ! ભાવિનો કો' હશે સંકેત,
 પણ ચંચો લગીર
 હું'ચે પામું એના બેઠ. ”

અને ડગ લયો' કૃષ્ણે
 ડગલે ડગલે ને દૃષ્ટિનેમે
 ચેતેશ્વરેશ્વરે પારખ્યો સંન્યાસી,
 ને પ્રણામી સત્કારી વદ્યાઃ
 “ ત્રિદંડધારી સંન્યાસીજી !
 દિવ્ય બાસે છે આપ પ્રભા,
 ચેતગકાન્તિના ઝોજસપૂર
 છે જાણે શીર્ષ'નાં બાણુ. ”

એ હેલ્લા મમ'વેણુમે
 ખમચ્યો ત્રિદંડધારીઃ
 “ મદાગજ ! કલ્યાણુ હો આપનું ! ”

અને મમકયા કૃષ્ણુ.
 ‘ સંન્યાસીજી ! હેલ્લા છે આપ પંકિતએ
 સમય લાગશે બિદ્યાવાસને,
 ‘ધારણા ઝેકંતિ ?
 ‘પરમ સંન્યાસના ચર્ચીશું યોગ. ”

અને ઝેકંતિ...?

હતી એ વૃક્ષઘટા

પંખી કિલ્લોત્તતાં તાં ગાન.

“ અણુન !.....”

“ મહારાજ ! પારખ્યો ? ”

“ શૌર્યબાણ ન છૂપે સંસારે ! ”

“ મહારાજ ! આપઅનુરા ! ”

અને વીતી અખોલ પળ

અન્ધોન્ય ઝિંકાવતી મલકામણી

“ અણુન ! શા છે હસ્તિનાપુરસમાચાર ? ”

“ મહારાજ ! સર્વે છે કુરાળ...પણ...

મેં સેઝ્યો વનવાસ ! ”

“ શા મર્મે ? ”

“ રાજ ! એક દિ' યુધિષ્ઠિર રાજ

હતા દ્રોપદી સંગાથે

ને એ એકાંત ભવનમાં

હતાં મુગ ધનુષ્ય ને બાણ

એવે બાળ્યો અભ્યાગત બ્રાહ્મણ

એની હડ'તી ઘેનુ પાપીએ,

ને મુગને લાવવાના હતા એના તાગ.

પછી પ્રવેશ્યો કૂં ખડે

મર્યાદા રાખી પીઠે ભરી ડગ

ને લાંધાં આયુધ,

પાછી વાળી ધેનુ,
 પણ, મહારાજ !
 લોપ થયો બાંધી મર્યાદાનો
 ને એની શિક્ષારૂપે
 બહુ બહુયે વિનવણી છતાં
 મેં સેવ્યો વન-પાસ ! ”
 અને કૃષ્ણના પ્રતિભાવમાં મોઝિથી
 પછી સર્વાં વેણવાઃ
 “ પાર્થ ! ધર્મ છે જગતે જીતતો.
 અધર્મ થયા ભારતવર્ષે બાજ,
 કોઈ જ પાળે છે ધર્મ
 અતુલ્યમ તું સમા પીરસા ! ”

અને મહાકથા કૃષ્ણ પછીઃ
 “ જોગીરાજ ! શા શા સાધતાંતા જોગ
 ગિમી કુમારિકાના હૃદયનયણે ! ”

એ કૃષ્ણવેણુએ
 ચોબીસું પશ્યું અર્જુનમુખ
 ને પ્રસરી શરમામણીની હાથ.
 પાછી એને વિખેરી કૃષ્ણે
 “ પાર્થ ! વધાર્યું છે
 સાચ્યાં તમ પ્રેમદોરનાં પ્રમાણ
 મુજ ગહેનાં સુખદાને

શોધ્યો ન મળત પાર્થ ધનુર્ધર. ”
 “ પ્રભો ! અનહદ કૃપાએ દીધાં માન,
 પણ ક્ષમા યાચું છું
 આપે પરખ્યા મુજ હીન કૃત્યની. ”

હસ્યા કૃષ્ણ.

“ પાર્થ ! નિદાણ પણે
 તુજ શિક્ષાક્રમને નથી વાર
 મુખદા છે બળરામશસ્ત્રાનિધે
 બની લઇને ભોગ્મનો યાજ.
 છલગ મારી હરજે મુજ બહેની,
 ક્ષત્રિયને ન હોય કહેવાની
 શૌર્ય દાખવવાની કળા. ”
 “ પ્રભુ.....! પણ..... ? ”
 “ પાર્થ ! તારો ધર્મ સંભાળ
 ક્ષત્રિયને ન હોય બીજી ટકોર,
 કે બિરતાવવાનાં એનાં શૌર્ય-પરાક્રમ ! ”

અને રાણી રૂકિમણીએ
 પછી નિદાણ્યું દસ્ય મલકામણે;
 પગનીયે અકટ્ય ત્વરાએ
 ભેગીએ લીધી શિક્ષા
 ને જાણે ભેગ લગાવ્યો
 એમ દરી નહુદી મુમત્ત

બે કરની રાખાએ પોઢાડી
ને પટાધર શી દધને છલંગ
અદસ્ય થયો ગિરિઆડીમાં.

• •

અને મચ્યો કોલાહલ,
માદવ-બાણુ ધનુષ્યે ચડ્યાં,
ને ભેટી બળરામજીની ભૂકુટિ
અકલ્પ્ય નિહાળી દસ્ય;
સમુદ્રેથી પૃથ્વી વીધી
જાણે રેવતાચળે પ્રકટયો વડવાગ્નિ.
અને એમણે દીધી હાકલ:
“ શુ' રસાતાળ ગયું છે માદવશૌર્ય
કે સુભદ્રા હરે કપટી જોગી ? ”

અને એ સમ્પવટ આયુધોની
અનેરી પેખી કૃષ્ણે,
ને ગિરિ રેવતાચળેથી
દૂર-દસ્ય-મંત્રે નિહાળ્યો
ધપતો અર્જુન-સુભદ્રા-રથ.

એવે આવ્યા બળરામ બ્રાત
પૂર ભરપૂર ક્રોધ-જ્વાલા ભભૂકતા.
“ કૃષ્ણ.....! ”

એ વેણુલા સંગે થયાં
 બે બ્રાતનાં દષ્ટોદષ્ટ મિલન.
 એક દશ્યે હતો
 ધોમ ધોમ ભબૂકતો અગ્નિ
 ને અન્યની દષ્ટિએ હતાં
 સાગર શાં સમયળ જળ.
 " કૃષ્ણ ! ક્યાં છે તુજ ચક્ર ?
 સજ્જ થા સંહારવા
 બહેની સુભદ્રાને હરનારને. "

એ બળરામશ્રવેણુમે
 મરક મરક મરકયા મુરારિઃ
 " બ્રાત ! મનોહરને વરી બહેનીને
 શું દેવાં છે જીવનવૈધવ્ય ? "
 " શું મનથી વરી ? "
 " અંતરના અનુસાગરાથી વરી છે સુભદ્રા.
 વળી છે ડાણુ,
 પિછાણ્યો આપે ? "
 " કૃષ્ણ ! દશે કોક જોગટો. "
 બ્રાત ! " જોગટો નથી પણ
 છે એ શૌર્યનો જોગેન્દ્ર
 પાંડુપુત્ર બાણાવળી અર્જુન;
 એક ઇન્દ્ર જીતે અર્જુનને

એવ છે અધૂરી સમસ્યા.
 નથી લગીરે ઝુંબસ
 સારાએ યાદવસૈન્યની,
 તે શ્રાત !
 પધારો ને કયે મળામણાં,
 નહીં તો પૂગશે અણુનમ યોદો
 પાડવરસિત ઇન્દ્રપ્રસ્થ નગરીએ
 ને રોળાશે યાદવસામનાના યશ
 અપયશની ફરકશે જ્વળ.
 વળી અણુન બાણાવલિ શો
 સુભદ્રાને ન લાધત વર કો' ! "

એ કૃષ્ણવેણુએ
 હવાઈ જેમ આંધી વીખરાઈ
 શાંત પડે પવનસુસવાટે
 ને અટવાયો પથિક પેખે માર્ગ
 એમ કોઈ શમ્યા બળરામજીના.
 પછી સંચર્યા વેગે
 બહેનીહત્તાં વરને મનામણે.

અને દારામતીએ
 લગ્ન થયાં યદુકુમારીનાં
 પૃથાપુત્ર પાર્થ સંગે,

ને સૌન્દર્યસાગર શી યદુપુરીએ
 ઉદ્ધાસપૂર્ણિમાની આપી ભરતી
 ને આનંદનાં ઊછળ્યાં મોળાં
 રજની વીતતી ને યતું પ્રભાત
 ને યૌવનપૂર્ણ વરવધૂ પ્રાર્થતાં મનડે
 ઊમંતા દિનભાણુને કે
 “ પથિમ મહેલે ત્વરિત પધારો. ”

અને એવા એક દિ'એ
 ઉદ્યાનમાં ફરતા'તા નર-નારાયણ.
 “ અણુ'ન ! હસ્તિનાપુર તજ્યું ને
 ભારતપરિક્રમણે શું શું હીકું ? ”
 “ મહારાજ ! નૈસર્ગિક સૌન્દર્યનાં કરતાં પાન
 ગંગાદ્વાર વિષે કયો નિવાસ.
 પછી એક દિ' ગંગાસ્નાને
 દીધી મેં વહંતા પ્રવાહે ડૂબકી,
 એવે કા' કેમળ રપશે
 વહનનાં પૂરે ખેંચાણો.
 પછી હતો એક સંગેમરમર ધાટ
 ને હતો કળાયલ મહેલ
 નીર નીતરતો એ સૌન્દર્યરમણીનો.
 પ્રભો ! જાહુ જાહુયે કહ્યું
 કે સેવું છું જ્ઞાપ્યર્ વનવાસે

પછી એણે દીધાં જીવનહત્યાનાં પાપ,
 ને એ હતું મુજ
 એક રાત્રિનું લગ્નજીવન.
 પછી પછી બિચું પ્રભાત
 ને એ જ સરિતાને તીરે
 સિલ્સીએ દીધું વરદાન
 મન ભણાવી ' જળ-વિજ્ઞાન ' ને
 કે અજયપણું ને સ્વાધીનતા
 સદાય રહે જળતત્ત્વ પર "

એ કયા સુણી મહકયા
 પરમતત્ત્વેશ્વર યોગેશ્વર કૃષ્ણ
 ટહેલતા ઉઘાનકુંજે.
 " પાર્થ ! મલી પ્રાપ્તિ વિદ્યા,
 ભાવિ એનાં દેશે પ્રમાણ
 કાક અમૂલી પળે. "
 " રાજ ! પછી હિમાદ્રિએ સંચર્યો,
 ને માનસરોવરને સિદ્ધાશ્રમે
 પુણ્યવંતા સિદ્ધોનાં કાષાં દર્શન,
 ને પ્રાપ્તિ સિદ્ધઆદેશ
 કે સદાય વર્ષે પુણ્ય-આશિષ-વર્ષા
 અબુદ્ધ કરના બારતભૂમિએ ! "
 = પાર્થ ! સિદ્ધાશ્રમનો સિદ્ધયોગ

અમાનનો પુણ્યપંથીલો ■.

પણ, પાર્થ, પછી ? ”

■ પ્રભો ! મહેન્દ્રાચળ ને અન્ય ગિરિમાળ વી ધી

પછી દીડી મણિપુર નગરી

ને મહીં સ્વરૂપવંતી ચિત્રાંગદા નાર

ભાગ્યવિધાતાએ લાખ્યા હરી

અવશ્ય અમ સંયોગ,

ને વિધિના ક્રમે ક્રમે

વરી મુજને ચિત્રાંગદા નાર,

રાજ ! એમ વીલ્યો કાળ

ને પુત્રવિહોણા પુત્રીના પિતાએ

પછી જાણી દોહિત્રની આશ

ને હેલ્યા આનંદહેલે

હરી અને મહામૂલી પહેરામણી.

પછી તન્મયું મણિપુર નગર,

ને કરીકરીને પ્રવાસ

આપ મહાનુભાવમણે

બન્યો છું યદુજનમાત્ર ! ”

અને અર્જુનના મસકામણે

હસી વદા ભારતેશ્વર !

” પાર્થ ! ભારતની યોધાટને પડે -

યોસરે યોસરે બાંધ્યા છે અશુ

તો ને મેં, પાર્થ,
વરીવરીને નમણી નાર ! ”

એ કૃષ્ણવેણુલે
વિચારસાગરના મંથનેથી
વેણુ કલાં અભુતે:
“ મનો ! વણસમજ છે મુજથી
આપે ભાખો ચોપાટ્યાજી ! ”
“ પાર્થ ! પધાર વિચારજાખડે ! ”

અને નર-નારાયણે
ઉદ્યાન છોડી ભર્મા કમ
રાજમહાલયના વિચારજાખડે.
“ પાર્થ ! જેખ ભારતનો નકશો
ને પાંચ ભૂમિના ઇતિહાસ ”
“ મનો..... ! ”

અને દારિકેશે કર્યો ઇતિહાસ
ભારતભૂમિના ભૂરેખચિત્રે ચીંધી.

એ પર-માનવના દસ્યે
સારુમે અવુલંબ્યુ’ત્ત
યુગ દ્રાપગ્નું ભાવિ.
દિવ્ય એ મૂર્તિએ હતાં
ચોમેશ્વરેશ્વરનાં યોગ-ઓજસ.

" પાર્થ ! યુગે યુગે પ્રવર્ત્યાં છે
આસુરી ને દેવી સંપત્તના સંભામ.
સુત્રેતાએ રામપ્રસાદિનિષ્ક્રમણે
રાજા રામે વિદ્યાર્થ આસુરી વિજ્ઞાન
જીતતા બની પ્રજ્ઞાન "

" પ્રભો.....! "

" પાર્થ ! એ કાળની જ સમસ્યા
અર્ધ ભૂમિ ભારતની
હિંદુવાદી હું ને તુંએ સંગાથે.
હજીયે છે દક્ષિણ ભારત
અધારે પડ્યો હોમાર પ્રદેશ
પશુપંક્તિના છે માનવ
ને છે ગીચ...ગીચ...જંગલો
પણ...પાર્થ.....
ભારતભૂમિએથી ઉતારવા પાપભાર
ને માનવકલ્યાણ અર્થે.
ધર્મ કહે છે આપણો
કે આસુરી જીતવી શરવીરતાએ. "

અને વીતી શાંત પળ
વાતાંતા ધરતીધેરા સાગરેથી સમીર.
" પાર્થ ! ઉત્તર પશ્ચિમ પાશ્વર્થ છે
હિમાલયની છાયાએ વર્યસ્વ.

તક્ષશિલાયો પશ્ચિમ લગી
મદ્રદેશ, કોશલદેશ ને મયુરા.
વળી ઇન્દ્રપ્રસ્થ ને હિત્તર પાંચાથ છે '
તમ પાંડવ પડતા પ્રભાવે,
ને પ્રાગ્જ્યોતિષ ! ”

એ કૃષ્ણવેણુને
મરકતો સર્પાં અર્જુનવેણુલાં:
“ અચ્યુત ! સોળ હજાર ને એક સો નારીનાં
સૌન્દર્યે

શું હત્યું સારુથે પશ્ચિમ ભારત ? ”
“ પાર્થ ! અવતી માલવદેશ ને
વૈદર્ભ હત્યાં રુકિમણી રાણીને વરીને,
મધ્યભારતનું લક્ષ્યબિંદુ ! ”
“ મહારાજ ! હવે.....? ”
“ પાર્થ ! હત્યું છે સારુથે ભારત ! ”
“ બનવા સમ્રાટ ? ”
“ નહિ... પાર્થ... નહિ,
નહિ બનવા સમ્રાટ
પણ બનાવવા પાંડવોને સમ્રાટ ! ”

અને એ વેણુને
આયમતી સંધ્યા ને રજનીના મિલને

જાણ્યો ઊઝ્યો ચન્દ્રમા.
રાજરાણી રુકિમણીનાં તેજ-ઝોજસનો
ને હતી એની ચન્દ્રિકા
યૌવનફુલડાં વેરતી નણુદી સુભદ્રા.

એના દાખવી સૌન્દર્ય
વહી સૌન્દર્યપૂર યદુમહારાણી:
" યદુનંદન ! બહુયે વિચાર્યાં વિચારણાખડે બેસી
જૂમિ ભારતનાં ભાવિ,
પણ ભારતવંશજની પ્રિયા
' ભારત 'ની નિહાળતી'તી વાટસડી
અનિમેષ મીન શાં ઊધડ્યાં નવણે ! "

એ રાજરાણીવેણુમે
બહેની સુભદ્રાને મુખડે મહાક્રમા
ભારતના ભાગ્યવિધાતા.

પછી...?
રાત્રિ વીતતી'તી ધીર ધીરી
આભે ચડનો'તો ચન્દ્ર.
પ્રણયચન્દ્રેય ચડતો હતો,
કહેશે રંગબીની કઈ રંગની
પર ?

(૮૩)

ધન્દ્રપ્રરથગમન

અમને વસી યદુપુરીએ
ધન્દ્રપ્રરથ પધાર્યાં અર્જુન-સુભદ્રા,
ને પહેરામણી લઇને લગ્નની
કૃષ્ણે સોહાબ્યું ધન્દ્રપ્રરથ.
ભાત બળરામજી ને સેનાપતિઓ સંગે.

એના થયા આદરસત્કાર
પાંડવ મળ્યા ને આશિષ દીધી કુંતાજીએ
ધન્દ્રપ્રરથે ઊડમાં ધ્રુવ-પતાકા.
રાજમાર્ગો મહેક્યા મંદમંદ
મીઠા અગરધૂપના પરાગે.

પછી રાજમહાલથે
આનંદે ભેટયા પાંડવ
પ્રીતિલા યદુપરોણાઓને
ને કૃષ્ણાએ કર્યાં કૃષ્ણના સત્કારઃ
“ વીર ! આનંદે તો છે ને દ્વારામતીએ
સોળ હજાર એકસો ને અષ્ટ
મુજ સૌન્દર્યબાળીઓ ! ”

એ દ્રૌપદીબોલે

મલકામણે વધા દારિકેશઃ
 “ કૃષ્ણા । સદાય જીલે એને છે
 સંસારે આનંદ-ઉલ્લાસ । ”

✖   ✖   ✖   ✖

એને આનંદે વિચરતાં તા દિ'
 એવે થયો દિગ્બુજો આનંદઃ
 સુભદ્રાકૃષ્ણે જન્મ્યો બાળ
 ને વધાઈ વાળી ધન્વન્તર્યુ
 મૃદંગ શરણાઈ ને બળ્યાં નગારાં
 બહુધે દીધાં રાજ સુધિધિરે દાન
 ને યદુમાણસ કૃષ્ણ-બળરામે
 સાખેણી કરી પહેરામણી.
 ને દિ'એ વધે ને રાત્રિએ વધે
 પારણામાંધીયે બાર્યો પરાક્રમી કુમાર
 શૌર્યનો બાણે બીજો બાણ
 સૌએ કલ્પો અભિમન્યુ એને.
 ને એમ એમ વીત્યા દિ'
 પાંડવકુળે ચર્ચું વંશવર્ધન
 દ્રૌપદીકૃષ્ણે પ્રકટયા પાંચ કુમાર
 સિંદનાં બાણે બાળ.
 પછી જેલંતાં રમતાં કૂદતાં
 ધૂં લાગિની રણ-સેતરંજે
 જેલવા ?

(૮૪)

ખાંડવવનદાહ

ઝંડતુ મીખ્મ આવી
 ને લાવી ઉમ ઉખ્યતા,
 ધરણીનાં પાણી વૃક્ષે ચડ્યાં
 ને સતાકુંજ લીલવણી ખીલી
 અભિ દહકી કોકિલા.
 એવે વિહાર કરવા યમુનાએ
 પાર્થ સંગે સંચર્યા ધનસ્પામ
 આરા લઈ મુધિધિર રાજની.

એ હતો યમુનાકાંદેડો
 સરિતાના નીરપટે ભાંજીને
 મન્દ મન્દ વાતાંતા અનિલ

સહેરાવતા વિહાર કરતાને.
 તરતી'તી શોભાંતી નાચ
 આછા આછા સરિતાતરંગે.
 ને જરિયાની બિછાબ્યા વિરામ-આસને
 વિરામ્યા'તા કૃષ્ણ ને પાર્થ,
 નતકીએ કરતી'તી નૃત્ય
 ગાતી વિલાસગીતડાં.
 ઢાક સોન્દર્ય ને નૃત્યકલા વિચારણ
 મુખડે આસેખી નવરંગ મલકામણાવું ધનુષ્ય.
 મુવણુંજમે ભરીભરીને
 સાસ્ય કરતી દેતી'તી આસવ,
 એનાં કરતાંતા પાન
 સખા સ્યામ ને પાર્થ.

એવે દીરધો અભુ'નને
 વદલાઅછદિત જટાધારી.
 વૃક્ષવનરાષ્ટ્ર વીંધીને જાણે
 સરિતાએ આવતો રનાનને કાળ.
 પશુ ન કપાં રનાન
 કે ન લીધાં ધમુનાજળાઆવમન
 પશુ દમ્નાણે માંડ્યા સંઘમ
 સરિતાના તરંગે તરંગે.
 એને ઝીલી ઝીલી

અર્જુનમુખે વણા ચેલ
 ‘ મહારાજ ! પેખો પેવે તીર
 યોગેન્દ્ર હશે ? ’ ”

અને કૃષ્ણનયણે
 પારખ્યા યોગના પ્રમાણ.
 “ પાર્થ ! એ યોગી છે ..એક યોગી છે
 સારુ વે જીવન કરી જાસે છે
 માનવનું પોપણ કરવાની એણે
 કૃષિકારધર્મની પરમ તપશ્વર્ણ
 જૃંનીદિનીને પૂજીપૂજીને ”
 “ પ્રભો ..! ”
 “ પાર્થ ! નામિકને દે સદેશ
 કે નાવને ભેગડે કાઢે,
 આપણેયે જાણીએ
 ધરતીપુત્રના યોગઆદેશ ’ ”

અને હલેસાએ કૃપા સુકાન
 તે સામા પ્રવાહે જીડંતા નીરજીવકાટે.
 પછી ધીરે ધીરે
 કારતડે જીભી નાવ
 તે વણા યોગેશ્વર કૃષ્ણ
 “ જટાધારી ! શા કારણે પધાર્યો છે ? ”

‘ રાજ ’ પરમાર્થની લિક્ષાને કાજ
 ઝીવજો મુજ વેલુવા
 દન્ડપ્રસથ ગળ્યનો છુ હું
 ક્ષમા કરજો । પણ અન્નદાતા ।
 માનવ વસ્યા છે અપાર
 પાડુપુત્રોના પરમ પરાક્રમે,
 નજ ’ અક્ષાટ ધરતી આ છે ફળદ્રુપ,
 પણ પડી છે વજ્રખેડેની
 અને નથો થતા એના ઉપયોગ ”

એ જટાધારીવેલુને
 અજીને પારખી સખાની મહેનજી
 “ વલકનધારી ! કૃષિકાજ ।
 શા છે તમ મ તલ્ય તો ? ”

અને નીરખ્યા એણે
 દ્વારિકેશના દીર્ઘદંત્ય દોરવખા
 ગીચ વને કરતા પ્રતિક્રમણા,
 “ રાજ । આપે પારખ્યા લાસે છે
 મહાવનના જગતે ઉપયોગ
 પેખો ગેયે ખાણવન
 અગોચર છે જીવનપોષણઅરોધક,
 દાહ લગાડો ને ઘો દાન મુજને.

પરમાર્થની આ શિક્ષા છે !
ધાન્ય પાકશે અને
પોપણ યશે માનવજીવનનું. ”

એ જટાધારી કૃષિકાર વેળુને
યોગેશ્વર મહાકવિ મુખડે, પણ
અટપટા વિચારવને અટવાયો અલુન.
એવે વઘો યાચંતો યોગી:
‘ રાજ ! દુષ્કર બાસે છે કાપ’
પણ આવરણનાં છે નિવારણ,
પધારે લગીર પમદંડીએ । ”

અને બાપાં કમ એલે
ને દોરવાણા પૂંઠે કૃષ્ણ-અલુન.
પછી દૂર દૂર હતો ચોક,
મધ્યે હતો સુવર્ણરથ
ને ફરકતીંતી શ્વમ
મહીં હતું અંબનીગળાનું પ્રતીક.
“ રાજ ! વિરાગે રથે ને
દાહ લગાડો ખાંડવને
છે મદીં ગાંડીવ ધનુષ્ય
ને બે બાપાં.
જાણાવણી મહે જાણ,

ને ચક્રવર્તી ધરે ચક્ર ! ”

એ વેણલાં વદી

ડગ બર્ષા રવદીમણા

ને કૃષ્ણને અપ્યું ચક્ર

“ રાજ ! મહામૂવી જીવનસાધનાએ

ધરતીના લોહપટથી કર્પણ કરી

સરખ્યું છે અજીન ચક્ર

અપ્યું છું.....

ભાસો છે ચક્રવર્તી મુજને આપ ! ”

સુણી વેણ હસ્યા કૃષ્ણ.

“ કૃષિકારજી ! ચક્રવર્તીને વરે ધન

લેશેષ નથી મુજ કને ધરણી.

ભમણાએ બૂલતા તો નથીને

અર્થાં મને ‘ ચક્ર ’ ? ”

‘ નથી જ બૂલતો રાજ !

સ્વીકારો, પ્રભો ! ”

અને ચક્ર દષ્ટ ધનશ્યામને

જટાધારીએ સમપ્યું ગાંડીવ

આણવાળા પૃથાપુત્રને.

“ નાજ ! સ્વીકારો.

પ્રકાશંતો બાણ્ય વિરમે તેજે

તો જ શૌર્યનાં તેજકિરણ છુપાય ! ”

સ્વીકાર્યું અભુને ગાંડીવ
ને પ્રત્યંચાએ કર્યો ટંકાર.
જાણે ધરતી ધ્રુવ
આમગોરાંભે પડ્યા પડ્યા,
ને વલો જટાધારી વેણઃ
” પધારો ને આરંભો કાર્ય.
માનવહિનકલ્યાણ અવસરે છે
આપની પુનિત કાર્યદક્ષતાએ ”

અને.....?

અથ થાગડવા કૃષ્ણે.
” પાર્ય ! બનીશ હું તુમનો સારથિ
ખાંડવવનદાહસમાપ્તિ સગી ! ”
” મહારાજ ! દામા કરજો વિનંતી એક,
પણ સદાય બની જીવનસારથિ
હંકારજો સંસારે મુજનો રથ. ”
એ અભુનવેણુનાં
શું ઝીલ્યાં યોગેશ્વર કુળે ?

અને.....?

પ્રતિક્રમણા કરી ખાંડવવનની
કાળે જાણે લીધો ધુમ્મસિયા

ઘઠ શો કૂકાતો'તો ઇનાળુ પન
ને અગ્નિ આપ્યો અણુ'ને
' મહારાજ ! સારુ થે ખાડનન
ભરમીજૂત યરો જવાનાઅગ્નિએ ! ”

અને પ્રસર્યો અગ્નિ
પ્રત્યક્ષગતુ જાણે આણુ પ્રતીક,
ભરમીજૂત કરણું વનને
અગ્નિજવાના આખે ફેલાવતુ
ધૂંત્રના ગોટમગોટ વાજળ
ને એ અધમરે
માનવનાવ સક રાની પશુને
ગાડીવ ધનુષ્યે વિદ્યા પાથે,
ને હોઆ ધખધખતા અગ્નિએ
એવે હોહો પાથે
વનમાનવ વનપ્રાણી ગો
ને ગાડાવે ધર્મ બાણ
“ પાથે ! સમૂર !
ગાડીન નાજશે કળા હણીને,
કે કળાકાર ભાસે છે !
કળાના છે બધનમુદ્તા કુકુપન ! ”

અને ૧

(૮૫)

ઇન્દ્રપ્રસ્થે સભારથના

એ દત્તી ખાંડરવનઘડસમાપ્તિ
 રીય ભડકે બળતો'તો
 ને ધારે ધારે સમતા'તા ધૂમગોટા
 શ્રીકૃષ્ણ ને અર્જુન
 રિઆન્તિ સેતા'તા યમુનાકાંઠે

એવે દોર્યો કલાકાર
હતી એની પ્રચંડ કામ
શિરે ઝૂલતાં'તાં ઝૂલ્યાં.
ઠકની પરિધાની'તી એણે
ને કરે હતાં તાડપત્રીરેખાંકન
" રાજ ! દીધાં આપે જીવતદાન
એના અનુમહે
શી સેવા ધરું આપચરણે ? "

સુણી વેણ કૃષ્ણમુખડે નીરખી
પ્રશ્ન કર્યો અર્જુનેઃ
" કોણ આપ,
શી છે આપની જાળ ? "
" રાજ ! મયદાનવ મુજ નામ,
હું છું સ્થાપત્યકલાવિશારદ.
વનઘહે ઉગાર્યાની ઝાણમુક્તિ કાજ
શી સેવા ધરું સ્થાપત્યકલાની ? "

મયદાનવ નામે ખમચ્યો પાર્થ.
" મહાશય ! કલાવિશારદને શાં શાં વળો
દાનવ નામ ? "
એ વેણે મલક્યો સ્થાપત્યવિશારદ.
" રાજ ! આસુરી સંપત્તિ છે વૈભવવિલાસ,
કલા-પૂજને સાધું છું યોગ.

પણ મુજ કલાસ્થાપત્યે વસંતા
વિલાસે ભૂલે છે જીવનનેમ. '
ને એ જવાબદારી ગણીને
સ્વયં મેં જોડ્યું છે
મુજ ' મય ' નામ સંજે ' દાનવ ' ઉચ્ચાર્ય.
પણ રાજ ! શી સેવા સાધું ? "

હરયા કૃષ્ણ મલકતા વદતા
" કલાધારી ! ઇન્દ્રસ્ય છે ઇન્દ્રનગરીશુ'
પણ ગગ મુધિશિર મહેલે નથી
ઇન્દ્ર શું ઉત્તમ સમાગૃહ.
અમર કરો તમ કલાના દત્તિદાસ
પાંડવના સુનામ સંજે ! "

એ વેણુલે વઘી મયદાનવઃ
" રાજ ! યથાર્થ આપઆશાએ
આલેખું છું સમાગૃહના નકશા.
પછી માન્ય કરાવી આપ કને
સંચરીશ ગિરિ દ્વિમાદ્રિએ
રત્નોની ઘણી મદામલી આપ્યું
ને સુવર્ણ ને રહતિકનાં
ગિરિપડે દાંકણાં છે સંમદરયાન.
રાજ ! જનન જોસે કે

એવે દીસ્યો કયાકાર
હતી એની પ્રચંડ કાય
શિરે ખૂનતાતા ખૂનકૂલ
કક્કની પરિધાનીતી એણે
ને કરે હતા તાડપત્રીરખાકન
" રાજ ! દીધા આપે જીવતદાન
એના અનુમહે
શી સેવા ધરું આપચણે ? "

સુશી વેણ કૃષ્ણમુખડે નીરખી
પ્રશ્ન કર્યો અભૂતને
" કોણ આપ,
શી છે આપની લાજ ? "
" રાજ ! મયદાનન મુજ નામ,
છું હું સ્થાપત્યકલાવિશાગ્દ.
વનઘહે ઉગાર્યાની ઋણમુક્તિ કાજ
શી સેવા ધરુ સ્થાપત્યકલાની ? "

મયદાનન નામે ખમચ્યો પાર્થ.
" મહારાજ ! કલાવિશારદને શા શા વગો
દાનન નામ ? "
એ વેણે મયકયો સ્થાપત્યવિશારદ.
" રાજ ! આમુને સ પતિ છે વૈભવવિનાસ,
કલા-પૂજને સાધુ છું યોગ.

પણ મુજ કલાસ્થાપત્યે વસંતા
વિદ્યાસે બૂલે છે જીવનનેમ. '
ને એ જનામદારી ગણીને
સ્વપ્ન મેં જોડ્યું છે
મુજ ' મય ' નામ સંગે ' દાનવ ' ઉચ્ચારણ.
પણ રાજ ! શી સેવા સાધું ? "

હરયા કૃષ્ણ મસકતા વદતા
" કલાધારી ! ઇન્દ્રપ્રસ્થ છે ઇન્દ્રનગરીશું
પણ રાજ પ્રુધિષ્ઠિર મહેલે નથી
ઇન્દ્ર શું ઉત્તમ સભાગૃહ.
અમર કરો તમ કલાના દત્તિદાસ
પાંડવના મુનામ સંજે ! "

એ વેણુને વઘો મયદાનવઃ
" રાજ ! મથાર્ય આપઆરાએ
આલેખું છું સભામૂલના નકશા.
પછી માન્ય કરાવી આપ કને
સંચરીશ ગિરિ દ્વિમાદ્રિએ
રત્નોની ॥ જ્યાં મદામદી ખાણ
ને મુવણું ને રક્ષિકનાં
ગિરિપડે ઢાંક્યાં છે સંમદસ્થાન.
રાજ ! જમત જોશે કે

મયદાનવે રચી'તી ઇન્દ્રપ્રસ્થે સભા ! "

અને શિલાએ લઇને સ્થાન
એણે દોર્યાં અવનવાં ચિત્રપટો
પેખ્યાં એ પાર્થે ને કૃષ્ણે,
પછી ભર્યાં મયદાનવે ડગ.
" રાજ ! કાળની અફ પ અવધિએ
હિમાદ્રિએથી આણીશ સામગ્રી ! "

અને વધતી પળે
પાતા'તા આછા અનિલ
પાર્થ ને કૃષ્ણ ધમુનાકાંઠલડે હતા.
" મહારાજ ! આસુરી સંપત્તિભરો સભા .
શા કરશે અમ જીવનઉત્કર્ષ ? "
" પાર્થ ! વિશ્વાસે વસીને
વણરૂપર્યાં રાખજો વિશ્વાસ,
નહીં રૂપશે દાનવી સંપત્તિ. "

x x x

વણો સમયનો પ્રવાહ,
ને સરિતાપ્રવાહે શું જાણે
ઇન્દ્રપ્રસ્થે આવી સભાસાધનસામગ્રી.
ને ખાતમુહૂર્તેય થયાં સભાનાં
રાજ યુધિષ્ઠિરના વરદ હસ્તે.
આણણો વણ વાસ્તુમંગલવાક્ય.

એવે..... ?

કૃષ્ણ હસ્થા પાંડુકુમાર સહદેવ પ્રતિ
વણસુણ્યાયા અન્મયો બોલ:
" સહદેવ ! જ્યોતિર્વિદ્યાવિસારદ છે,
શા શા કહે છે નક્ષત્રમહો
આજના હિદ્ધાટન ઉત્સવના પ્રભાવ ?

પાંડુકુમાર સહદેવને
વરી'તી જ્યોતિર્ધી વિદ્યા,
સારુ'યે વિશ્વ કહેતું એને
તારા નક્ષત્ર ને મહોનાં સંચાલન
ને એના અગમ્ય પ્રભાવ,
પણ વણપૃથ્વ્યા ઉત્તર દેવાના
સહદેવ કુમારને હતા અવરોધ.
પછી એણે મુખડે મલકી
છાનાં છાનાં કલાં વેણુમાં:
" મદારાજ ! પ્રશ્નો છે સર્વશ યર્ષ
આપ યોગેશ્વરેશ્વર આજ
તો સુણુને.....
આ છે મહાભારત મંડાળનું
ખાતમુહૂર્ત ! "

અને.....?

સલાના થયા મગજ ને
 કૃષ્ણ સ ચર્ચા દારિકાએ
 ને ઇન્દ્રપ્રસ્થે રચાઈ સલા,
 સારીયે સૃષ્ટિની સ્થાપત્યકલા
 નીતરી નીતરી અભિવૃદ્ધ કરી શૌભી
 મધદાનપરચ્યા સભાગૃહે
 ને આસપાસ ખીલ્યા ફૂલડા
 મનોહર ત્વી પુષ્પનાટિકાએ
 વૃક્ષ ઊઝા ઘટાગેપ
 લીલવણી દેતા મીરી છાય
 ચિત્તાપ્રસન્ન હતાકુળે
 રગ રગ ફૂલડા રીઝ્યા,
 ને સરોવરિયે ખીલ્યા કુમુદ
 મહી હંસ-હ સીએ માડ્યા નૃત્ય

એવે બળ વીણા
 ને પધાર્યા મુનિ નારદજી
 ' નારાયણ... હરે ! નારાયણ... હરે ! '

અને પાડવોને કર્યાં સન્માન
 ને ફરી બળ નાદવીણા,
 શુ વીણાતાર ઝ્યુઝ્યુતા હતા
 યુગદ્વાપર ગીત ગાવા ?

(૮૬)
નૃગોદ્ધાર

અને દારિકાએ
યદુનંદન પદાર્પા ઇન્દ્રપ્રસ્થેથી,
રાત્રમહાસયે વીની રજની
ને આનંદનો ઊર્થો બાણ;
ઉદ્ધાસ ઊછળ્યો પ્રકાશવંતો
રમણીએ ઝોઢી ઉઠા-નવરંગ ઝોડ્યો
ને બાલસૂર્ય યદુચંદ્રિના
રમણાએ ચડયા દારામતીની ધરતીએ
આનંદતા મૃગયાએલને
પ્રદુરેન યુવરાજ, ગદ, ચાર ને બાનુ સંગે

એવે મધ્યાહ્ન સમયે
તૃષાતુરે જની જળપાન આરાએ
આવ્યા એક વાત સમીપે
ને મહો દોઢો પ્રચંડ કાચડો
પછી કર્યા એમણે પ્રયાસ
કે વાવેથી કાઢી આણે બહાર
ને મેમે દારામતીના
અનુપમ પ્રાણી-સંમદરથાને.

પણ.....!
કુમારોને બારણું ફુકર

બહુ બહુયે કર્યા પ્રયાસ
પણ અગાધ શ્રમેયે પ્રાપ્તી નિષ્ફળતા
ને નાસીપાસ બની સંચર્યા
હારિકેશને મહેલે
અહીં પ્રભુને સુણાવી સારીયે વાત,
ને સુણી બિડ્યા કૃષ્ણ ડગ ભરતા.
“ જાળ ! ભાસે છે ગૂઢ મર્મ ! ”

અને એ વાવનાં સોપાન
ક્રમે ક્રમે બિતર્યા કૃષ્ણ
ને વામ કરે કીધો સ્પર્શ,
એવે કાચંડાનો દેહ
જળાયર રથાને બન્યો માનવ.
દેહીપ્યમાન હતી કાંતિ
ને હતો સુવર્ણ શો દેહ.
પ્રણામી કર્યા એણે નમસ્કાર.
“ અનંતમૂર્તિ ! ભાગ્યવાન છું નૃગરાજ
ને પૂર્ણાકૃતિ છે આપરસ્પર્શે આજ
મુજનાં સકળ પાપકળતી. ”

એ વેણુસે
યોગેશ્વર કૃષ્ણે નિહાળ્યું આપસ
સારુયે ચક્રવર્તી બિંદુ,
એમને સમજાવવીતી પાપપુણ્યમીમાંસા.
વેણુ વઘા જણણુદાર પછી:

“ નૃમરાજ ! ત્રિમાસજીએ ડોહ્યુ છે
સારુએ પદ્મદંડ;
સુખાવશે આપની કથની ? ”

પ્રતિભા ઝીલી યોગેશ્વરેજીવાની
નૃમરાજે કહી કહાણી.

“ પ્રભો ! ઇન્દ્રાકુવંશી હું નૃમરાજ
ગૌધન દાનેશ્વરી હતો
કવચિત્ આપેયે સુવ્યાં હશે
મુજ ૨ કનાં ગરાતા ધરોગાન
એવે એક સમયે .
મુજ ગૌધણે ભળી એક ધેનુ,
અળણે મે કીધા એના દાન .
સુવર્ણે રાણગારી એક આઠજીને,
એવે આઠ્યો દકદાર ધણી
ને લીધી એણે દહ
પુન ધેનુપ્રાપ્તિની
ને પદેત્રાએ કર્યો ઇનકાર,
બહુ બહુયે સમજાવ્યા
સદા એક ધેનુ દાનનું કહી,
પણ પડી ગયો દકદાર
નાસીપાસ થઈ મુજ નગર તટને.
એવે પૂર્ણાદૃતિ થઈ મુજ ઇવનની
ને સમયોક વીધી
વમનોકે સંચર્યો આત્મા

ક્રિયમાણુનાં લેવા ફળ.
પુણ્ય મુજનાં હતાં અધિકાં
તે પ્રથમ વાત્તાં મેં પાપનિવારણ
એવે લાખ્યો મુજને કાચંડનો દેહ
ને નિવારણાં તો.....! "

અને ફરી કીધા કૃષ્ણનમસ્કાર
પુનઃ માનવદેહપ્રાપ્ત્યા નૃગરાજ્યે.
એના યવાનાં હતાં પરિવર્તન
અધૂરીની પૂર્ણ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત્યે
માનવદેહેથી દિવ્ય દેહે
ને ભર્યાં એણે ડગ
પૂર્ણ કરવા આત્મઆરતી.

યદુરૂંદ ઊણું હતું
ને મલકયા યોગેશ્વર કૃષ્ણ.
" જગતે છે પરમ સમસ્થા
ક્રિયમાણુનાં લાખ્યાં બધનની.
નિર્લેપ રહી સેવવા સંસાર
એ છે પરમ જીવનસિદ્ધિ.
નૃગરાજ્યએ દીધાં દાન
પણ આપિર્ભાવ ને અહંતાભર્યાં
આછા આછા હશે નામનાના મોહ.
દાનેશ્વર બની દીધાં દાનથીયે
ત્રેષ છે અંતરઆશિષ ! "

(૮૭)

પૌંડ્રકવધ

ત્રેલુ અશ્વેદિણી કરાદેશસેનાએ
ધેરો યદુનગરી,
ખણ ન હતી અસાવધ
દારિકાની નારાયણી સેના,
અળે સાગર ઊમટ્યો સૌધને!

સપાટીથી નીચી ધરતીને જોળવા.
 કરુષરાજ પૌંડ્રકની ગણના
 ધરતીએ રોળાતી ભાસી.
 એવે મિત્રની સાથે આવ્યો
 ગણનાએ ભૂલી કાશીરાજન.
 યદુશૌર્યના સાગરે.
 નહોતાં મેઘ્યાં એમણે જલજિંડાણનાં માપ
 કે નીકળે બળજિંડાણના માપ.
 અને રણમયદાને
 રુદ્રે માંડ્યું તોડવનૃત્ય
 ધરતીએ દળ્યાં લીધુંડાં માથાં
 ને રેલી શાણિતની નીક.

એવે કૃષ્ણરથ ધૂમતો ધૂમતો
 પૌંડ્રકરથ સમીપ પૂગ્યો,
 ને તાડૂક્યો કરુષરાજ પૌંડ્રક
 અહંતાના ભોમપૂરભર્યો:
 “કૃષ્ણ ! શંખ વ્યક ને ગદા પદ્મ ધારી
 ભારતવર્ષે ધુન્નું એક,
 ને સળ્યા છે તેં મિથ્યા સ્વાંગ !”

એ પૌંડ્રકનાં હાસ્યયુક્ત વેણુ
 સુણી કીધું કૃષ્ણે અદ્દહારય.

“ પૌંડ્રક ! રંગભૂમિ નથી કે નટ બની આવ્યો,
આ છે રણમેદાન
અસલી કોણ ? તું કે હું ?
એનાં દેશે રણસેત્ર પ્રમાણુ ! ”

અને રણથણ દારિકેશે
અરતઅરત કીધો રણે રથ,
પછી કરે દીધી ચક્રને ધ્રુમણિયા
ને છન્દ કાપે પર્વતશિખર
એમ ઉડાડ્યું પૌંડ્રકમસ્તક.
પછી મૂર્ખાં મિત્રની સહાય કરતા
કાશીરાજના કૃત્રિમ શૂંગાર ભર્ષાં મરતકને
ધડેથી છાંધું વિધુક્ત
ને નાડી પછી
રણસહી પૌંડ્રકસેના.

પછી બન્નમાં યુદ્ધનાં વાગ્ગિત્રો
ને યજ્ઞભાન ને કૂતરાંનો વર્ષાએ બીંચાઇ
કૂણો કીધો દારિકાપ્રવેશ.
એવે દીધા છન્દપ્રસ્થના દૂતે
રઝયુમિદિરપદ્યા સંદેશઃ
“ મદાગજ પાંડવે. અ પ કુસંગતા યાચી
સેવે છે આપ મદાનુભાવનું

રાજસૂયયજ્ઞવિચારે સમર્થન । ”

એ વેણુ સુણી
સાન્નિધ્યે ઊભા વઘા બળરામજીઃ
“ હૃત ! આકસ્મિક યયો ભાસે ॥ નિર્ણય. ”
“ રાજ ! ઇન્દ્રપ્રસ્થે હતુ સભાઉદ્ઘાટન
ને વીણાધારી પધાર્યાંતા
એમણે દીધી યજ્ઞની સૂચના.
યુધિષ્ઠિરરાજે અવશંખી છે એ
આપ મહાનુભાવના સમર્થને. ”
“ હૃત ! કયા શુભ સુદૃતે
છે યજ્ઞજ્ઞતાનાં પ્રસ્થાન ? ”

કૃષ્ણવેણુના દીધા ઉત્તર
નોંધપોથીએ નીરખી દૂતેઃ
“ મહારાજ ! આ છે ઋતુ વસંત
ને ગ્રીષ્મ ને વર્ષા પછી
કાર્તિક માસે નિરધાર્યા છે
ચતુર્દિશાના કરવા દિગ્વિજય ! ”

• • • • •

શું..... ?
પાંડવનિરધાર્યા રાજસૂયયજ્ઞે
અવશંખતોતો મહાભારતનો યજ્ઞ ?

(૮૮)

કૌરવદૃષ્ટિએ પાંડવ પ્રતિ કૃષ્ણપક્ષપાત

અને.....?

હારિકાએથી પુનઃ આવી દૂતે

મન્દ્રમેરથે દીધા કૃષ્ણસમાચાર
કે ' પાડવના સત્કાર્યે
સદાય છે કૃષ્ણસમર્થન. '

ને રાજમૂળયજ્ઞની પૂર્વતૈયારીનાં
પાડવોએ કર્યા મંડાણ,
દિશાદિશાનાં કર્યા રેખાકન
ને માપ્યા બળસામના,
પછી સામનાને બધુકાન્ત કર્યા
આરંભી આયુધસૈન્યભગતી
કે ચતુર્દિશાએ કરે દિગ્વિજય.

એ મુણ્ય કૌરવોએ
ને અનિષ્ટ સ્પર્ધાના સાગરે
હૂબી દુર્યોધન યુવરાજ મનવાર.

• • • •

એ હતો હસ્તિનાપુરે
યુવરાજ દુર્યોધનનો રિયારણખંડ
શકુનિ દુ શાસન ને કણ
મ ત્રણાએ દેતા'તા મૂડ

દુર્યોધનઅજ વૈરભેરીએ,
 ને પ્રથમ વઘો મિત્ર કર્ણઃ
 “ રાજ ! યુધિષ્ઠિરના સત્યવક્તાપણાએ
 ન જિતાય સમગ્ર પૃથ્વી. ”

અને દરથો દુઃશાસન.
 “ સત્ય છે મૂર્ખતાનું પ્રતીક
 યુધિષ્ઠિરસમા ઢોકને વધુ. ”

અને દીધાં શકુનિએ સમર્થનઃ
 “ રાજ ! સંસારની ચોપાટે તો
 પડ... ખાસા... પોખાર છે.
 અસત્યમર્પા સંસારે વળી
 શા સામના આડંબર ? ”

એ વેળે કીધું દુર્યોધને અદ્વારપઃ
 “ સત્ય વઘા માતુલ શકુનિ
 સમર્થન દેના દુઃશાસનને.
 કર્ણરાજ ! પણ
 શાં છે તમ અન્ય મંત્રન્ય ? ”

“ રાજ ! વિચક્ષણ કૃષ્ણરાજના
 મુજને હોસે છે પાંડવે સાથ ”
 “ કલ્યુરાજ ! પિતરાઈ છે કૃષ્ણ
 પાંડવ ને કૌરવના સમાન,
 પણ લાગણીના દોર એના
 તૂટ્યા હોસે છે આપણુસગે /
 તે દે છે પાંડવે સમર્થન ! ”
 “ સત્ય, મહારાજ ! સત્ય ! ”
 સમર્થન દીધાં ત્રણેએ,
 ક્રિયમાણપાથરો મોહનળે અટવાઈ.

એવે પ્રવેશ્યો પ્રતિહાર
 રાણી ભાતુમતીનો લઈને સદેશ:
 “ મહારાજ ! રાજદુલારી લક્ષ્મણકુમારી
 અદૃશ્ય થયાં છે રાજમહાલયેથી ! ”
 “ શું ? ” એ ચતુર ચોકડીનાં આશ્ચર્યવેણુ
 હજી શમે ન શમે એવે
 પ્રવેશ્યો મુપ્તચર નાણીને લાળ:
 “ રાજ ! રાજદુલારી લક્ષ્મણને હયાં છે
 કૃષ્ણપુત્ર સાંબકુમારે ! ”
 “ સાંબ...કૃષ્ણપુત્ર...? ”
 એકાડી સર્વો ચતુર ચોકડોનો જોણ

ને પ્રસરી ભાસી વિચારણાખંડે શાંતિ.
 પણ દાંકળો અગ્નિ ભાસે શાંત
 ને અંગારાએ હોય જવાલા
 એમ સર્પાં દુર્યોધનવેણુઃ
 " કૃષ્ણ... ? કૃષ્ણ છે કાળો નાગ
 ને નાગઆળ ડર્યો ભાસે છે
 કળાએ બાળ લક્ષ્મણને.
 પરાસ્ત કરીશ વૈરના લઇને તાગ ! "

અને જવાલા જલ્દી જાણે
 ને મહી જાણે ધૂત હોમ્યું દુઃશાસનેઃ
 " મહારાજ ! યથાર્થ વણા
 હરિતનાપુર પુવગજને શોભતાં વેણુ
 કારાગૃહ ને લોહહેડ ઝૂરે છે
 સાંજનાં કરવા આતિથ્ય ! "

અને ધપતો દીકો રથ
 કૌરવની ચઢી વારે,
 એવે ફેંક્યું કણે બાણ.
 " મહારાજ ! રથ રોકું છું ! "

અને વીંધ્યા અશ્વ ચાર

ને સારથિ દાઢ્યો ધરતીએ.
 ખણુ એ યદુબાળ સાંભે
 સંહાર્યા સામટા સૈનિક
 પ્રણયધેશી લક્ષ્મણના પ્રેતસાહને.
 “કુમાર ! યદુવશી છે,
 કુળને વગી છું દોમારવંતી હું !”
 “કુમારો ! હણાઈશ કાં હણીશ !”

એ સાંજકુમારવાક્યને
 શું નં હનાં વિધાતાનાં સમર્થન ?

અને અચંડ ધસારાએ
 એકને ઘેર્યો અનેકે
 ને પછી કાંધા પરહેજ
 કુમારો લક્ષ્મણને અંત.પુરે ઠેલી,
 ને સાંજને દીધા કારાવાસ.

શું પ્રેમમાં કંટક આવતા હશે ?

(૮૯)

સાંખ્યમુક્તિ

અને દ્વારામતીએ

બહુયે શોધ થઈ જાણુવંતીકુમારની,
એવે પાંડવપાદુબ્યા આબ્યા સમાચાર
કે સાંગ સેવે છે હસ્તિનાપુરકારાગૃહ
કુમારી લક્ષ્મણાદરણના કૃત્ષ્ણને કાળ.

કીધા એ કૃષ્ણરાજે

ધીરા ધીરા બ્રાત બળરામજીને:

" બ્રાત ! હસ્તિનાપુરે સેવે છે સાંગ કારાવાસ,

દુર્યોધનપુત્રીનાં કીધાં દરણ,

પણ એકાકી બાળનાં પરાક્રમ

ઓછાં પડ્યાં અનેક પાસે ! "

" કૃષ્ણ ! પાદુબ્યા દશે સદેશ તમે

સાંગની મુક્તિને કાળ. "

" બળરામજી ! આપ શિષ્યને છે અધિકાર

ચરણાતના પુત્રને શિક્ષા દેવાનો ! "

એ વેળે દરયા બળરામ.

" કૃષ્ણ ! ને છે મને અધિકાર

સાંગની મુક્તિના પ્રયોજનનો ! "

અને ઉદ્ધવજી સંગે
બળરામ પધાર્યા હસ્તિનાપુરે
ને છોતર્યા નગર બહાર ઉપાને.
પછી પાહ્યા ઉદ્ધવજીને
કે રાજધૃતરાષ્ટ્રને દે આગમનસમાચાર.

અને એ સમાચારે પછી
બીષ્મદોણે કયાં સત્કાર
ને પધરાવ્યા હસ્તિનાપુરે.
ત્યાં પ્રીતે બેઠ્યો દુર્યોધન
ને રાજ ધૃતરાષ્ટ્રે પૂછ્યા સમાચાર:
“ બળરામ ! આનંદે તો છે ને દ્વારામતી ? ”
“ રાજન ! આપ અનુમહે ! ”

અને સમરીક થંગીને
આપસ દષ્ટિ કરી બળરામે.
સભાગૃહે હતા આપ્તજનો
એમને દરમે પીને વધા બળરામજી:
“ રાજન ! મુજ ભાતપુત્ર સાંઝને
દીધા છે કારાવાસ અહીં,
એની મુકિતને કાજ
વિનંતી છે આપ કને
ને મુજ મદા-વિદ્યા-મદી દુર્યોધનને

હે બોલ એક કે
પ્રીતે દે કન્યા લક્ષ્મણનાં દાન. "

એ વેણુલે

અધ રાજ ધૃતરાષ્ટ્ર વદે છે એવે
દુર્યોધને કીધો હુકાર
ને ચિત્રામણ્યએ ઊભી સમાએ
એણે માંડ્યાં સચક નેત્રો.
બીજા ને ગુરુ ક્રોધ
હતા બળ અને યુદ્ધિનાં પ્રતીક
રાજ્યપરતંબ હતા દરિનાપુરીના,
એમને નહોતાં માંડવાં યેર
ઊઠતા બાણ શા માદવસૌર્ય સંગે.
રાજ્યનીતિપારંગત હતા બેપ
પણ અલચિત્ર શી દુર્યોધનદષ્ટિ
ઊઠતા વાદળા જેમ ત્વરિત જપ્તને
લાગી કણ, દુઃશાસન ને શત્રુનિ દસ્યે.
ને હવામાન ઝીલે પ્રવાહવહનયંત્ર,
એમ ઝીલ્યા એમના વિચાર
ને સર્પો કાપીલાં દુર્યોધનવેણુઃ
" જાગરામજી । કૌપતી ન વરી ' દાસીપુત્ર ' કદી
મુજ મિત્ર કણને.
હવે અંગદેશરાજ કણને

અને ઉદ્ધવજી સંગે
બળરામ પધાર્યા હસ્તિનાપુરે
ને છોતર્યા નગર બહાર ઉપવને.
પછી પાઠ્યા ઉદ્ધવજીને
કે રાજપુતરાષ્ટ્રને દે આગમનસમાચાર.

અને એ સમાચારે પંછી
બીજમંદોલે કયાં સતકાર
ને પધરાવ્યા હસ્તિનાપુરે.
ત્યાં મીતે જોટયો દુર્યોધન
ને રાજ પુતરાષ્ટ્રે પૂછ્યા સમાચાર:
" બળરામ ! આન દે તો છે ને દારામતી ? "
" રાજન ! આપ અનુમહે ! "

અને લગરીક થંબીને
આપસ દષ્ટિ કરી બળરામે.
સભાગૃહે હતા આપ્તજનો.
એમને દ્રષ્ટે પીને વધા બળરામજી:
" રાજન ! મુજ બાતપુત્ર સાંચને
દીધા છે કારાવાસ અહીં,
એની મુકિતને કાજ
ચિનંતી છે આપ કને
ને મુજ ગદા-વિદ્યા-ગ્રહી દુર્યોધનને

છે બોલ એકે

પ્રીતે દે કન્યા લક્ષ્મણનાં દાન. ”

એ વેણુલે

અંધ રાજ ધૃતરાષ્ટ્ર વદે છે એવે

દુર્યોધને કીધો હું કાર

ને ચિત્રામણ્ય એ બિલો સભાએ

એણે માંડ્યાં સૂચક નેત્રો.

ભીષ્મ ને શુર દ્રોણ

હતા બળ અને બુદ્ધિનાં પ્રતીક

રાજ્યવેતન હતા દસ્તીના પુરીના,

એમને નહોતાં માંડ્યાં વૈર

ભિગંતા ભાણુ શા માદવશીયં સંગે,

રાજ્યનીતિપારંગત હતા એ

પણ અસચિત્ત શી દુર્યોધનદ્રષ્ટિ

ભિગંતા વાદળા જેમ ત્વરિત જઈને

સાગી કર્ણ, દુઃશાસન ને શકુનિ દસ્યે.

ને હવામાન ઝીલે પ્રવાહવહનવંત,

એમ ઝીલ્યા એમના વિચાર

ને સર્થ કોધીલાં દુર્યોધનવેણુ:

” જગરામજી । કૌપદી ન વરી ’ દસ્તીપુત્ર ’ કહી

મુજ મિત્ર કહ્યું ને.

હવે અંગદેશરાજ કહ્યું ને

પણ હતી એ દ્રૌપદીની બાતિ,
પણ નિસરીને એ ગાથા
કહુ છું તે સુણો સક્ષેપે
નહિ વરે મુજ કન્યા લક્ષમણા
શદ્દ ગોવાળિયાના સુતને ! ”

એ દુર્યોધનવેણુલે
ધોમ ઝાળ પ્રસર્યો અગ્નિ,
ધરતી ધણધણાવતો
ને પ્રસરાવતો અમોઘ જ્વાલા.
બળરામજી હતા કે સાક્ષાત્ રત્ન ?
શું માંડશે હસ્તિનાપુરના
પ્રસપ્તું તાંડવ ?
અને ડગમગું હસ્તિનાપુર !

શું બળરામજીનો યોગ
આમ આસરતો'તો કોણે ?
ધગધગતી ધરતીએ દાઝવા
કોરવોના પાપી પદ.
ડોહ્યુ ધૃતરાષ્ટ્રસિંહાસન
ને ધરતીએ દીધો નકાર
દુર્યોધનને ઠેરવવા પગ.
પછી આભે ઉઠાળ્યો

ડગમગી સાન આવી રથાને
 ને ધરતીએ દબ્યો પ્રણામતો
 બજારામઝના પદ પદને.
 “ ક્ષમા...મહારાજ...ક્ષમા ! ”

અને ધીર આધી પછી
 શમે જોમ આભે તુફાન
 એમ વીખરાયાં ક્રોધનાં વાદળ
 ક્ષમાની ગુણવંતી મૂર્તિએથી.
 “ દુર્યોધન ! દોષાં મેં ગદ્યઆયુધનાં જ્ઞાન
 તે દિ' નહોતું 'પેખ્યું' કે
 દુષ્ટ બુદ્ધિ હશે તુજની
 જ્યાં છે દ્રોણ ગુરુ ને બીખના સંપર્ક
 ન હોય ત્યાં દીન વિચાર. ”

અને બજારામદસમે પીધા
 બે વૃદ્ધજનોના મનોવિચાર.
 ‘ શા ભેદ ? ’
 પણ પારખ્યા બજારામઝએ ભેદ
 દુર્ણ, દુઃશાસન ને શકુનિ મનડે.
 “ દુર્યોધન ! મનુષ્ય પરખાય છે
 મગનના રંગદોષે,
 ચેતને, પેખને, વિચારને,

હુલશે કોરવ સિંહાસનના પાપા ! ”

અને.....?

રાજધૃતરાષ્ટ્રે દીધાં સા-ત્વનઃ

“ બળરામ ! ત્રેતાયુગે હતા ‘ રામ ’ શા

ગ્રણ્યં તું હામાવાને

અવશ્ય લેશે દુર્યોધન દોરવણાં

ધરતીએ ધ્રુવવા હસ્તિનાપુર-સિંહાસન પાપા ! ”

• • •

અને થઇ સાંબમુક્તિ

સૌંદર્યસુંદરીની પહેરામણી સંગે

લક્ષ્મણના દીવાં કન્યાદાન

પુત્રીવત્સલ પિતા દુર્યોધને

ને હથ હરતી ને રથ દીધા.

પછી પુત્ર ને પુત્રવધૂ સંગાથે

બળરામ પધાર્યા દારામતીએ.

શું આ મુક્તિ હતી,

કે સગપણના બાંધ્યા બંધને

બંધાતા હતા કૃષ્ણરાજ ?

પણ યોગેશ્વરેશ્વર કૃષ્ણને

કહેસો શાં વળી સંસારે બંધન ?

અને.....?

(૯૦)

અનિરુદ્ધહરણુ

પ્રેરણાના યોગીએને આદેશ
 કે જગતકલ્યાણાર્થે કરે પરિક્ષમણુ,
 ને પરમ જીવનાની આશિષે
 સંસારેથી અવિપ્ત રહી અર્થે
 ઉત્કર્ષે જીવનઆદેશના મારગડા.

એ હતા મહાયુનિ નારદ
 રનાન કરી માનસસરોવરે
 સિદ્ધાશ્રમેથી સંયર્ષા કેલાસશિખરે,
 ત્યાં કીધી એકાગ્રતા .
 પરશ્વજના પદ્માસને બેસી
 વિશ્વમાળાના ફેરબ્યા મણુકા,
 ને પરશ્વજની ધૂને ગમગમ્યું પ્રજાંડ.

एकौडहं बहु स्याम
एकौडहं बहु स्याम

એવે આત્માએ સુણ્યા પરબલનાદ.

" નારદ ! શા શા છે સતસંકલ્પ ? "

" પરબલ ! હજી નથી ભાસતી

મુગની અવધ તું સાગરે

સરિતા શા મિલનની ? "

" નારદ ! હું પરબલ છું, ને

છે તુજ ભક્તિના અનેરા પ્રભાવ

યોગસૌહેયે તુજ શ્રેયતા છે.

પણ આરબ્ધ

સંસારીઓ શાં યોગીઓનેયે છે ! "

એ આત્માએ સુણ્યા પરબલવેણુસે

નારદે કોધું અદ્વૈતારથ

એના ધૂમ્મા પડ્યા

દિમાદિના શિખરે શિખરે.

" હું હજી અધૂરું છે આરબ્ધ ? "

એ હતી રાત્રિ

સદિએ વેરતી શાંતિનાં કૂણડાં,

ખીલ્યોતો તારલિયાનો યાગ

ને જગતે દેવા પ્રપચમય વિચારનાં દાન
પરિભ્રમણ કીધું નારદે.

એવે હિમાદ્રિની છાયે
હતું એ શોણિતપુર નગર.
' શોણિત...પુર...? '
વ્યથતા ને હિમતા પેખ્યાં મુનિએ,
' સા હશે સાતિના મારગ ? '

અને દોઢો મહેલ
એકલો અદુલો સરોવર મધ્યે
જાણે તરતું સોળપાંખડીયું કુમુદ.
એની પાંખડીએ પાંખડીએ
હતા કળાયેલ ખંડ
ને મધ્ય કમળ કેસરખંડે
આભયંદ્રની ચાંદનીને લગવતી
એ હતી ચંદ્રમુખી—
બાણાસુર રાજદુશ્મની ઉપા
ને શાણી સહિયર ચિત્રલેખા.

આખે નિહાળ્યું નારદજીએ
પેખ્યાં નક્ષત્ર, તારા ને અહો
ને જાણ્યો સારોયે ધૃતિહાસ

કે અણ્ણત બાણાસુરને જીતશે સંસારે
પુત્રીવયો જન્માતૃરાજ.

આભે થંબ્યા પરિભ્રમણ કરતા મુનિ
સક્ષા દેતા કમળમહેલે.

ચિત્રલેખા વાંચતી'તી
ને સુશૃતી'તી ઉપાકુમારી
અમર કૃતિ વાસ્તીકિની.
" રાજકુમારી ! પછી સીધા સંગે વસ્યા રામ
પંચવટી બાંધી ગોદાવરીતીરે
ને એ કાળ એમના જીવનનો.
કંચિત્ કાલં સ ધર્માત્મા
સીતયા લક્ષ્મણેન ચ ।
અન્યાસ્યમાનો ન્યથસત્
સ્વર્ગલોકે યથામરઃ ॥
(અરણ્ય. અ. ૧૬; શ્લોક ૩૨.)
શ્લોક વદી ચિત્રલેખાએ
બેખાન પેખી રાજકુમારી ઉપાને.
" રાજકુમારી ! નયને લાશે છે નોંદરી
સુખસંધ્યાએ કરશેને વિરામ ? "
" સખી ! જનકકુલારીને મળ્યા રામ
કે'દિ' મળશે મુને મારા રામ ? "

અને નિઃશ્વાસ મૂકીને
એણે કમ ભયાં શયનખંડે,
ને ચિત્રલેખાએ
નિઃશ્વાસ સંગે મિલાવી નિઃશ્વાસ
પછી વારયાં રામાયણનાં પૃષ્ઠ
ને ઉઘાડી હનુમાનની ગાદી.
" પવનસુત ! સહાય કરજો મુજ બહેનીને. "

એ નિહાળતાંતા આભેયી
મહામુનિ નારદજી,
એમણે નિહાળ્યું રજનીથેરું આભ
ને નિદ્રાથેરી પોઢી રાજકુમારી
મૌવનના ભોમે બનીને હતારા.
પછી નારદજીએ વળાડી વીણા
ને સોણુલાં દીધાં રાજકુમારીને.
" સખી કરશે સખીકૃત્યનાં કાપ. "

ને ગગનવિહારે
અન્ય માનવને દેતા સત્યપ્રેરણા
ઉડ્યા અનિમેષ નેમે.

અને ઝમકી જમી ઉપાકુમારી
‘ નાથ ! નાથ ! ’ પુકારતી,

પછી લગ્નગદ સખીઓને નીરખી.

“ રાજકુમારી ! શા હતા સ્વપ્નમનોરથ ? ”

અર્ધ ચંદ્રનાં આછાં આછાં તેજ
શયનખડે પ્રસર્યાં હતાં,
શય્યા હતી અસ્તવ્યસ્ત,
ને ઉપર ખેડીતી ઉપાકુમારી
ચિત્તગનું ભૂલીને બાન
ને દેતીતી આશ્વાસન ચિત્રલેખાઃ
“ રાજકુમારી ! શાં હતાં સ્વપ્ન કે
દીસો છો વ્યગ્ર ને વ્યથિત ? ”

અને સદ્વિધઃવેણુલે
હાથ ન રહ્યું ઉપાકુમારીદેયું,
પછી વિશુદ્ધ બની રુદને સયું ગાન
સ્વપ્નના કહેતું ઇતિહાસઃ

“ સપનાં આવ્યાં આખી રાત,
સખી, કેને કદું સપનાની વાત ?
સોઠ તાણી ચૂલી હું રાત,
સખી, કેને કદું સપનાની વાત ?
સપનામાં સખી મેં દીદો રે મીદો,
મને કીધી એણે જાની વાન,
સખી, કેને કદું સપનાની વાન,

નેણુલાંમાં નાચી મનડાના દોર સાંધ્યા,
પછી જીલી મને એણે હાથ,
સખી, કેને કહું સપનાની વાત ?

અંગમાં અમીરંગ રેલી દેયામાં હેત રેડી,
પણુ લીધી ન મને એની સાથ,
સખી કેને કહું સપનાની વાત ?

પછી ના, ના, કહી એકલડાં ડગ ભર્ષાં,
સંગાથે લીધી હત તો જાત,
સખી, કેને કહું સપનાની વાત ? ”

“ રાજદુસારી ! સંગાથે ન લીધાં ? ”

“ સખી ! એકલડા ગયા ! ”

“ રાજદુસારી ! સંગાથે લીધાં હત તો ? ” :

મલકતી વદો ચિત્રલેખા વેણુલાં.

કર જાલી સ્વરે રેલી

ઉપાક્રમાગેએ દીધા ઉત્તર :

“ બહેની !

અંગે યૌવન ને ધમધમતા ઉમંગ
રસવાટકડી ભરી ભરી પાત,
સખી, કેને કહું સપનાની વાત ?

દેયાકુલકળીને ઝૂલણે સુવાવીને,
રમણે લહેરાવત બાનભાત,
સખી, કેને કહું સપનાની વાત ?

પ્રેમમેહે બીંછને એને બીંજવી,
સખી ! એને નવડાવીને હું નહાત,
સખી કેને કહું સપનાની વાત ?

કીધી ન જાય સખી સહી ન જાય રે,
સે'જમાં રાતસડીની ટાઢ,
સખી, કેને કહું સપનાની વાત ! "

અટકી ઉપાકુમારી ગીતે ને
મસકી પદી સહિષ્ રચિતલેખા:

" રાજદુલારી ! આ ઋતુ વસંતમાં
મસી લાગી રાતસડીની ટાઢ ! "

" બહેની ! પ્રણયની ઉષ્મા પહેલી પેખી
ને વિયોગે લાગી ટાઢસડી

સતી સતી નાચવિહોણી શય્યામાં ! "

" પછી, રાજદુલારી ? "

" પછી, બહેની ? " અને ફરી ગાયું ઉષાએ:

" પ્રહર પછી પ્રહર, સખી, એમ એમ વીત્યા
પ્રભાતે સુષમા રાગ માઢ,
સખી, કેને કહું સપનાની વાત ? "

અને વીતી અગોચ પળ.
વસંતરજનીના મીઠા અનિદ્ર
ઉપાને લાગતા'તા ઉમ.

“ રાજકુલારી ! પોદો શ્યાએ,
વાર છે હજી પ્રભાતને
કે સુણાય માઢ રાગ. ”
“ સખી ! વેરણુ થઇ છે નીંદગી ! ”

ફરી વીતી અબોલ પણ
ને વદી મહેનડ શી ચિત્રલેખા
ચૂમતી ઉપાકુમારોના કેશઃ
“ બહેની ! સત્ય છે પ્રકૃતિ-પુરુષનો સંયોગ
વધે વધે છે અભિનવ પ્રીતિ
ને યૌવનઉરઉછાળે
વાંચનાના વધે છે વિસ્તાર.
પછી લાધે છે સોણલાં
ને હૈયાદક્ષના દેવ ઉરગાળીએ બેસી
ટહુકાવે છે પ્રણયકેકિલા ! ”

એ વેણુએ
મૂઝી ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ
ફરી ગાયું ઉપાકુમારોએ ગીતઃ

“ સહિયર, સાંમળ છનેની એક વાન,
હો રમીશા ત્રજે રજે રમીતી
તારકિયા ચમડી એ રમગાન,
હો રમીશા ત્રજે રજે રમીતી.

કોઇને કીધે આ હું ન ગાત,
હો રસીલા સંગે રંગે રમી'તી.

+

વાળ વાળ મોતીડાં ને અંજન નયનાંની કારે,
બૂધતી વેણીની સાથ;
હૈયે હરખામણું ને મલકામણું મુખડા ગોરે,
બૂલી'તી હું રંગીલાની સાથ !

+

સહિયર, સાંભળ જાનેરી એક વાત,
હો રસીલા સંગે રંગે રમી'તી.
સહિયર, કેમ બૂધું એ માઝમ રાત,
હો રસીલા સંગે રંગે રમી'તી ! "

ગીત અટક્યું ને.....
વિરહિણી શમ્યાએ ઢળી.

એ દરય

દિલદાવક હતું સહિયર ચિત્રલેખાને. .

" ઉપાકુમારો ! સ્વપ્ને પાન કરાવી અધરામૃતનાં,

ને દષ્ટ ઉરવારિધિ ચન્દ્રના હેલા. .

મૃતતા કુળાકયા ચિરહસાગરે

કહેશે એ હતા કેણુ ? ”

અને હૈયે હતા તે ન આવ્યા
ઉપાકુમારીના રાખવણું ને,
“ બહેની ! તું છે ચિત્રકલાવિશારદ
ને મુજ જીવનસખી,
પેખ હૈયે વચ્ચાને
ને આપેખ કળાએ આકૃતિ. ”

ચિત્રલેખાએ ઉપા પ્રતિ મળકી
ચિત્રપાટીએ દોપાં ચિત્ર
ભારતવર્ષના સારાચે રાજરાજેન્દ્રોનાં
પણુ ઉત્તરે સંજ્ઞાતો નાકાર.

એવે દોરી ચિત્રલેખાએ
દારિકેશ કૃષ્ણરાજની આકૃતિ
ને તાણ્યો ઉપાએ ધૂંધટડો,
“ બહેની ! મુજ શ્વસુર પધાર્યા ! ”

હસી ચિત્રલેખા ને
ચિત્રપાટીએ આલેખ્યા પ્રવૃન્ન.
“ બહેની ! શરમામણે લાળું છું પણુ
હૈયું દે છે નાકાર
એ નથી ઊગતો મુજ હૈયાનો બાણુ ! ”

એ ઉપાક્રમાગીવેણુલે
ચિત્રલેખાએ વિચારે ડાહી
સમણે દીધા કગ્ના ટેકા,
ને એ સરસ્વતીઉપાસિકાએ
પછી દાયુ' કૃષ્ણપૌત્રનું ચિત્ર,
" રાજકુલારી ! આ અનિરુદ્ધ ! "
" બહેની ! હું ઉપાનો ભાણુ ! "

અને ઝપટી ચિત્રપાટી
હૈયે દીધાં ઉપાએ આશિર્ગત
ને વીતી આનંદપળ,
પણ પખવાડિયાની ચાંદની પછી
જેમ અમાવાસ્યાનો અધકાર
એમ બની શોકમસ્ત ઉપા,
" રાજકુલારી ! હૈયે વસ્થાને ચિત્રપાટીએ આવેખ્યા
ને દાર્પાં તમ વિયોગી નેણુલાં;
શા જણા હવે વિવાહ ? "

જોડા જોડા નિઃશ્વાસ સહ પુનઃ
સર્પાં ઉપાઅંતરવેણુલાં:
" બહેની ! ચિત્ર દારે નેણુલાં
પણુ હૈયે પ્રજવાળે વિરહજ્વાલ;
સ્વયં મિલન વિના ન હરે એ ! "

ચિત્રમેખા ચિત્રામણે દોરાધ
વિચારચિત્રપાટીએ કરતી
નિરર્થક આમતેમ મન્યન
એવે વહી પ્રણયસાગરતુફાનેથી
ઊગરવાની આશ સેવતી ઉઘાઃ
“ સખી ! એક જ ભાસે છે આશ
પિતાકેદપૂરી હું પુત્રીને. ”

ઝગઝગ ચિત્રપાટીએથી ચિત્રદેખી
“ ઉપા ! ” ..... “ અરે, રાગદુહારી !
શી ભાસે છે આશ ? ”

મુખડે મગદી લીધાં કંઠલિંગન
સખીએ અંતરમુખીને
“ બહેની ! ન સંભવે રાગદુહારી,
હું છું ઘુમ્મની ઉઘા
ને આણ મુગ્ધો અનિરુદ્ધ.
પછી ચિત્રપાટીએ આતેખ
અમ પ્રણયપ્રમાન
“ ઉપામહેની ! દુષ્ટર ત્રીધ્યાં કાવં ! ”
“ સખી ! અવશ્ય ન દોષ દુષ્ટર
તું સખી યોગપ્રક્રિયાગ્રિધ્યાને ! ”
“ ઉપાકુમારી ! યોગ આદર્યા છે

ને સિદ્ધિ હથેળીમાં ભાસે છે.
પણ નથી કર્યા પ્રયોગ
સાધ્યા યોગમળના હજી. ”

એ ચિત્રલેખાવેણી
ઉધાની આશાએ ઊઝ્યો ચદ્રમા
ને પ્રેમની પ્રેસરી ચન્દ્રિકા
ભીંજવતી નવડાવતી સખીને.
ને એની તાજગીએ
ચિત્રલેખા મલકી મલકામણે
યોગાસને ખેસીને.
” સખી ! સાધી યોગસિદ્ધિને! આજ છે પ્રયોગ
નિઃસંશય મુજ આંતર વહે છે
કે ગગનવિહારે દ્વારામતીએ સંચરી
ઉપાઉદ્યે આણીશ અનિરુદ્ધ ! ”

અને સંદમ કર્યો ચિત્રલેખાએ
પ્રાણાયામની પૂર્ણ પૂર્ણ સિદ્ધિએ,
દેહ થયો હવાથી હળવો
ને ઊઝ્યો... ઊઝ્યો...

શું દારિકાએ...?

x x x જ

રાત્રિનો હતો પ્રહર ખીજો
 ને દ્વારિકેશની યદુનગરીએ
 વીજળી જાણે આભેથી ઊતરી
 ને રાજમહાલય-અવકાશિકામાં
 ચિત્રલેખા ચિત્રામણ્યએ ચીતરાધ,
 પોદ્યો'તો સૌન્દર્યનો ભાણ્ય
 દરિયાની લહેરખડીએ માઠ નિદ્રામાં.
 “ પ્રારબ્ધ પાંસરું ભાસે છે ! ”

આભના અર્ધચંદ્રે હસી
 ઉપાની પ્રિય સખી વહોઃ
 “ પોદ્યાને જગાડીને કહ્યું
 શું સખીસ્વપ્નનો સારાયે ઇતિહાસ ? ”

અર્ધચંદ્ર મલકતો ભાસ્થો,
 હસતા સુણાયા સાગરતરંગ
 ને પવને કીધી કણે વાત
 નિદ્રાએ સૂતી સારાયે યદુનગરીની.
 ફક્ત નગરરક્ષક હતા જાગ્રત
 ને સુણાતાંતા એમના કંઠનાદ.
 ફરી નિહાળ્યું ચિત્રલેખાએ
 અર્ધચંદ્રચાંદનીમાં દ્વારિકાનગર.
 “ શું સર્વ સ્થાપત્યકલા અહીં
 પથરાણી હતી ? ”

અને પોઢયો અનિરુદ્ધ પેખી
 મનડે હસી અકેલી.
 “ ઓ કલાશિખ્યા !
 ન મોહા દારામતીની નગરકલાએ,
 અધૂરી રહેશે કાર્યસિદ્ધિ. ”
 અને પરબ્રહ્મની યોગસરિતાની પનિદારણે
 હેલે જાણે શિરે ઝહી,
 એમ લીધી સુવર્ણશ્યા
 ને યોગપ્રક્રિયાના પ્રાબલ્યે
 અનિરુદ્ધનું કરીને હરણુ
 ધરરર... આભે ઊડી.
 આભ-તારલિયાએ વેળાં ફૂલડાં
 ઉપા સખોના દ્વતીકાર્યને આશિવી.

અને પેલે.....!
 રાત્રિ વીતતી'તી ને પોઢયાં'તાં
 નિદ્રાએ નગરનાં નરનાર
 પણુ મીન શાં વણુમી'આં અનિમેષ નયણે
 ઉપાકુમારી નિહાળતી'તી વાટ
 સ્વપ્ને વર્ષાં સુંદરવરની.

એવે પૂર્વ દિશાએ
 -આજ પ્રસર્થાં પરાડના અજવાસ

ધીરે ધીરે આભે પ્રસરતા
ને વિદારતા રાત્રિના રાખ્યને.

એવે દીર્યો પૂર્વે અરુણ સારથિ
પ્રભાતનગરે કરતો પ્રતીક્ષા
રથ જોડી સવિતાનાયની,
ને ઉપાયે કરતી'તી પ્રતીક્ષા—
કહેશે કોની ?

અને આછા રાત્રિઆમાસ
પછી ફૂળ્યા પશ્ચિમ સાગર ક્ષિતિજે
એવે મૂક્યો ઉપાક્રમારીએ નિઃશ્વાસ;
પણ પછી નયણાંએ નિહાળ્યાં ને
આશ્વાસને દીધા ઉરને વિશ્વાસ,
'શું' રજની વીતી ને
જાગ્યો આશાનો અનિરુદ્ધ બાણ ? ”

પૂર્વે જાગ્યો ધીરો ધીરો
ને કિશોરવયે દીધા પ્રકાશ
ક્યાં અનિરુદ્ધે ?

અવકાશિકાએ ઊતરી ચિત્તલેખા
 સુવર્ણશ્યામે પોટયા લિલાભાષુ સંગે.
 " બહેની ! વર લાવી વરદાન દ્યનિ
 ને હું પર લાઘાં હિમાદિ શાં ખલ્ય
 કે'દિ' ચૂકવીશ સખી ? "
 " રાજકુમારી ! આનંદો રવખવર સંગે આપ
 એ છે મુજ અલ્યમુકિલ,
 વેપાર નથી કીધા અલ્યના
 કે રહે ચૂકવવાના ! "

અને વરમેલી લિલા
 વારી વારી ગઈ મીતે
 ને ડગ ભર્યાં લલ્લમલ્યમિ.
 પણ લલ્લમના ધૂંધટાએ
 શું પ્રાણધાર--કંઠાલિંગનની હતી આશંકા ? "
 " રાજકુમારી ! આવડીક તે રી છે ત્વરા !
 મહેલે પધાર્યા અવસ્થ વસશે
 યૌવનભર્યા આપ દેદખડે.
 પણ અગધડી તો પોટયા છે
 આપ શોકય નિદ્રાભાષી સંગે ! "

અને.....!

(૯૧)

અનિરુદ્ધનું કેદ થવું

અને વીત્યા દિ'

આઠ નહિ પણ બેચાર.

શૃંગારના મૌવનસરોવરિયે,

મરનાનાં લહેર્યાં વિલાસે એની જાણ

વિદિત થઈ મહેતરક્ષકોને

કે રાજકુમારી ઉપાના યૌવને

વસ્યો છે કો'ક નરવીર.

પાતાળ ફેડી ચુપા નિર્ઝર શો નીકળા

કે આભ ફેડી મહેલે પધાર્યો ?

એવે શોણિતપુરરાજમહાસયે

જ્વજ્વદાંડીએધી પડ્યો જ્વજ્વ

ને માનશુકન પેખ્યા બાણાસુરમળે.

એવે દીધી સરોવર-મહેલ-સંરક્ષકોએ

ઉપાકુમારી સંગે વસ્યાની જાણ

ને પ્રત્યે એણે કોભાંડ પ્રધાન:

“ પ્રધાનજી ! પંખી બિડતાં પાડે

એવા રક્ષતા હતા તીરંદાજે,

શા પછી સરોવરમહેલે

ઉપા ને વરના સંયોગ ? ”

“ રાજ ! મુજ ધર્મે પ્રથમ સોપાન છે

રાજ્ય ને રાજવીની સેવા.
મેંયે ઊડતા જાણ્યા સમાચાર
ને પડ્યો મને સંશય
એવે આબુ આપકહેણ,
મનોમન સાક્ષી છે ને રાજ ! ”

અને વીતી પણ
ને બાણાસુરમુખરેખાએ પ્રસર્પાં
રોષજ્વાલાનાં ઈધણાં.
“ પ્રધાનજી ! બળિયો અવેશે બળે રક્ષાતા મહેલે.
સજ્જવો સૈન્યે આયુધ;
સાગર હશે તો શોષ પાડીશ.
આજ હશે તો છેદીશ ગોરાંબે ! ”

ખેડતાંતાં સરોવરમહેલે
ઉપા ને અનિરુદ્ધ ચોપાટ,
એવે દૃષ્ટ્યું ચિત્રલેખાએ સૈન્ય
ને ઉપા-પિતા બાણાસુર રાજન.
“ રાજકુમારી ! રાજ બાણાસુર ધધારે જી આજ
આપ મહેલે સજ્જ સૈન્ય સંગે
અવશ્ય જાસે છે ભેદ
અનિરુદ્ધકુમારના આપ સંગેના રમણના ! ”

અને ઉપાએ નિરખ્યું

અનિરુદ્ધના કરડીડાળે મૂલી,
મુખડે પ્રસરી ગ્લાનિની રેખા.
“ બહેની ! અપાર છે તુજ યોગવિદ્યા
ચિત્તવૃત્તિનિરોધો યોગઃ એ
શું નહિ અવરોધે પિતાસામના ? ”

અધૂરી રહી ઉપાધ્યાયના
અનિરુદ્ધને તપ્ત વેશુદ્ધેઃ
“ દેવી ! મનેયે છે શસ્ત્રનો યોગ,
અદ્વળક કેમ નથી રિપુસેના ? ”

એવે પ્રવેશ્યા શસ્ત્રધારી
બળવંતા બાણસુર સંગે
ને લોહ-ભોગળ મહી અનિરુદ્ધે
ત્રણે હાંડ ફરતો ઝળતો
એમ સંહાર્યા અનેક.
પછી બાણસુરરાજે
નાગપાશે ડીધો પરાસ્ત
ઉપાધ્યાય અનિરુદ્ધને.
એ દરમે તમ્મર આઘ ધરતીએ ઢળી
બેલાન બતી ઉપાકુમારો...

અને... ..!
અનિરુદ્ધ ધકેલાયો કારામહે

ને અચેત પડી હતી ઉપાકુમારી,
 શુશ્રૂષા કરી વીંઝણો દેખતી'તી
 પ્રિય સખી ચિત્તલેખા,
 એવે આળ્યા બાણાસુરરાજ
 નેત્રેથી ઝરતો'તો અગ્નિ
 શું મહેલને બાળશે
 કે સરૌવરનાં શોષશે જળ ?
 " ચિત્તલેખા ! શા શા છે મર્મ એ
 માનવઆગમનના ? "
 " રાજ ! એક પ્રભાતે ઉપા બીગી
 ને આમભારગડેથી બિતર્કા
 સુવર્ણ'દેગિયે પોદયા કુમાર ! "

એ ચિત્તલેખાવેણલે
 રાજવીએ નિહાળ્યું કોભાડપ્રધાનમુખે.
 " પ્રભો ! સમય દેશે આગમનનાં પ્રમાણ
 કુમારની પિછાણ સંગે. "

પછી ફરી ચિત્તલેખા દીમણાં
 વઘો પિતા કોભાડ પ્રધાનઃ
 " બેટા ! સ્વસ્થતા પમાડ રાજકુલારીને
 સખીધર્મે એ કરજે સેવા. "

અને.....

" રાજન્ ! પધારો ! "

(૬૨)

અનિરુદ્ધ કેદ થયાની જાણ

અને દ્વારામતીના અંતઃપુર ઉદ્યાનમાં
રંગ રંગ ખીલ્યાંતાં રમણીકૂસડાં

ને ઇન્દ્રધનુષ્ય સા ઓઢણીના ગંગ
ધનશ્યામને શોભાવતાંતા અપાર.

રાજરાજેશ્વરી રુકિમણી સંગે
મધ્યે વિરાજ્યાંતા દ્વારિકેશ
ને સાત પદરાણીની રૂપરૂ
શોભતાંતા કૃષ્ણચંદ્ર આપસ
અંદની આંદની શી હતી
ને તારલિકાઓ શી સોળ દળર ને એકસી
કરતીંતી રસરાત્રિએ રમણ
ખજતાંતાં વિલાસનાં ગીત
ઉલ્લાસની ખંજરીની થાપે
ને વૃત્તફીલઆસક્ત નમણી નાર
કેતીંતી રસીલા ધુમ્મર
ને નૃપુર-મૃદંગઝલકારે
વાતાવરણ ગિડગુડું હર્ષભેર.

એવે પ્રવેશી એક
ઉઠીડોળે હેલાવતી કુસુમમાળ,
“ રાજ ! વીણાધારી પધાર્યા છે. ”

અને વીતી આણુમોલ પળ
વીણુધારીના અંતરરાસમંડળે
પછી ગુણધુ નાદબદ્ધ ને
સુણાયા આત્મવેલુના સ્વર
ને કૃષ્ણની મોહકે મૂર્તિને
અનંત ઓળસનું દીસું ચક્ર
ધુમધિવા ભેવગ્રાવણું સારાગે જંસારને.

હસ્યા મુનિ નારદ
ને તંબૂર મૂક્યો ધરણીએ
ઝથાઝણી રજા સ્વરીલા તાર
બક્તિભાવબીની પ્રાર્થનાએ,
“ યોગમૂર્તિ ! યોગેશ્વર હો,
યોગીઓનાયે હો યોગેશ્વરેશ્વર ! ”

× × ×

અને.....!

યોગવીજા સમાવી યોગેશ્વરે
ધારખ્યા જોનાં યોગીશ્રેષ્ઠ નારદગુરુએ

યોગલોકથીયે અધિકાં સંસારે પ્રમાણ,
 તેત્ર હસ્યાં જન્મેનાં ચાર,
 પછી વણા નારદજી મલકીઃ
 “ કૃષ્ણરાજ ! આનંદુ છું આજ
 પરિવારની સમૃદ્ધિ નીરખી જાણી;
 પણ પ્રજા ઉદ્ધારવે છે એક
 કે શું રમૂતિએ રહેતા હશે પુત્ર
 તે પૌત્ર છતાંદિ ? ”
 અને કૃષ્ણે સેરબાં નારદવેણુલાં
 રાજરાજધરી રુકિમણી કણે.
 એયે હતી વિરક્ત દશાએ
 સંસાર સેવતી કા' યોગિની શી.
 એણે નિહાળ્યું સખત પટરાણી મુખડે.
 એવે વહી રાણી સત્યભામાઃ
 “ મુનિશ્રેષ્ઠ નારદજી ! દિ' વીત્યા એ વાતને,
 પ્રદ્યુમ્નમહારાણી મુજ પુત્રવધૂ માયાવતીએ,
 એક દિ' દીધાંતા અલોપન સમાચાર
 મુજ પૌત્ર આજ અનિરુદ્ધના
 મેંયે કહી'તી રાજને વાત ! ”

અને નિહાળ્યું સત્યભામાએ
 આનંદમૂર્તિ કૃષ્ણમુખડે.

ને રાજરાજેશ્વરી રુકિમણી મુખડે,
પણ બેય મોઝે હતા સ્થિરભાવ.

આ દશ્ય નિહાળતા નારદજી
ઝણઝણાવી વઘા પીણાતાર
" સત્યભામા રાણી ! અલિપ્ત ભાસે છે
રાજરાજેશ્વરી

સારાથે યદુસંસારેથી,
પણ આપ દૂરલક્ષી છે
તો સુણો સમાચાર.
કુમાર અનિરુદ્ધને હર્યો ચિત્રલેખાએ
શોણિતપુરરાજા બાણાસુર પુત્રી
નિજ બાણસખી હિયાકુમારી કાળ
ને ક્યાં ગાધર્વલગ્ન.
બાણ થઇ પછી બાણાસુરને
ને કીધો કેદ અનિરુદ્ધકુમારનો પરિહાસ ! "

(૯૩)

બાણાસુર-પરાજય

ને

અનિરુદ્ધ-ઉપાલગ્ન

દ્વારામતીએથી ભગતુ' સાગર મું

બાર અક્ષૌહિણી ચાલવસેન્ય,

પ્રયાણ કરતું પશ્ચિમ ભારતથી
ધશાન ભારત ગિરિ હિમાદ્રિની ળાયે
ધેરતું શેણિતપુર નગર.

એ જાણી

બાકુળ ને બ્યમ થયો બાણાસુરરાજ
ને સારાએ સૈન્યને શૌર્યે દીધા
યાદવધેરાએ આક્રમણના આદેશ.
એવે પાઠવ્યા આબ્યા કૌભાંડપ્રધાન
રાજનીતિય ને પ્રજાહિતશાની.
" રાજન ! વણુઆમંત્ર્યા વિમહ છે
ને જાળવંતી છે મદુસેના.
રાજકુસારી ઉપાને
શોધ્યે ન લાધત અનિરુદ્ધ શો વર,
વિદિને મનસમન્વયે કરશું સમાધાન ? "

એ પ્રધાનજીવેલુને

ગર્વિષ બાણાસુરનાં હૃદયેત્રેએ
ભૂકુટિએ માંડ્યાં યુદ્ધ.

“ પ્રધાનશ્રી ! બાણુ લાગે હું બાણુસરના,
શા છે યદુસૈન્ય ને કૃષ્ણના ભાર ?
મોળાં ઓસાણુ ન દેશો, કૌભાંડ ! ”

કુંગરે લાગે દાહ
ત્યાં નહિ ભાર વહંતા ઝરણાના
કે હોત્રવે પ્રસર્યો અગ્નિ
પણ પછી રહી
પ્રધાન કૌભાંડની ફરજ રાજદૂતે
રાજ્યહિતાર્થે દેવાં દોરવણાં
“ રાજન્ ! અણનમ નિશ્ચય બાસે છે આપનો
તો સુણો મુજ વિનતિ એક
હિમાદ્રિ કેલાસશિખરે
યોગી મહાદેવ દેવની
બાણુથે કરી છી આપે ભક્તિ
ને તેમના સેવા છો અનુમદ,
તો પાડવો સદેશ કે
સહાયતા અર્થે પધારો આજ ! ”

વળધિર્યા આભે

વીખરાય જેમ અશ્ર કાળાં
એવા પ્રધાનના મુચિયારે
હવે ડાહ્યો બાણાસુરરાજ
ને પાઠવ્યા મહાદેવને
પ્રાર્થના સંગે સહાયતાના સંદેશ.

અને.....?

એ હતું મુદ્દ...
શોણિતપુરે વહી શોણિતસરિતા
ને મહીં દેતાંતાં દૂબકાં
જે પક્ષે મરાયેલ માનવ મસ્તકો.
રાજ બાણાસુરનાં બાણ
આજ નહોતાં પાડતાં ધાર્યા નિશાન.

બૂરજો તૂટ્યા મજબૂત
ને ખજાનખોળી ગળડયાં કિલ્લાનાં દ્વાર,
એવે આવી મહાદેવની સેના,

યોગાશ્રમ અસ્ત્ર સજ્જને આગ્યું.
 નંદિકેશ્વર પર બેઠા મદાદેવ,
 કરે પ્રયુત્તુ ત્રિશણ
 ને પાર્ષદોએ અન્ય આયુધ લીધાં
 પછી મંડાણાં મદાતુમુખ યુદ્ધ

શું યોગી મદાદેવને
 યોગેશ્વરની નહોતી જાણ ?
 અને ક્રમે ક્રમે થઈ જાણ.
 “ યોગેશ્વર કૃષ્ણ ! કામા...
 વિરામો જીવનેણ આયુધ,
 પણ્ય પ્રાર્થના છે એક
 કે દો જીવનદાન જાણાસુરને,
 મુજનો છે લાડીનો શિષ્ય ”

એ કેલાસના યોગીવેણુલે
 આયુધો વિગમ્યા યોગેશ્વર.
 “ જટાધારી ! હમા સંજે સાધતા હૃદયોગ,
 શા લાગ્યા સંસારની લગવડ

એ યુદ્ધે પધાર્યા આપ મહાનુભાવ ? ”

એ કૃષ્ણેવેણે હસ્યા સતીશ.
 “ યોગેશ્વર ! મુજ જ્ઞાનસાગરેયે હજી
 આવે છે ભરતી ને ઓટ
 નહીંતર કેંદી’ના લાખ્યા એકતારે
 નિમગ્ન થયો હત સ્વભામાં
 ને માણ્યા હત વિના આવરણના પરમાનંદ.
 પણ હવે યોગેશ્વર આપ
 સારાયે યોગીઓને તારશે સંસારથી
 લાખું છું હું મુજ યોગવિદ્યાએથી. ”

• • •

બાણાસુરે ક્ષમા માગી
 ને પ્રીતે વરાણી નિજપુત્રી ઉપા.

શું સારુયે ઉત્તર પશ્ચિમ ભારત
 જીત્યું દારિકેશે ?
 અને દારિકાએ...?

(૬૪)

રાજસૂય-યજ્ઞ-આમંત્રણ

રાજમહાલયના વિચારણાખંડે
વિરાજમાતા દ્વારિકેશ,

એવે પ્રણામતો પ્રવેશ્યો પ્રતિહારી.
 " મહારાજ ! મગધરાજન્ જરાસંધ કાતામૃદેયી
 રાજવીઓનું છે દૂતપ્રેષણ ! "
 " પ્રવેશાવો દૂતને... ..! "

અને અરતવ્યગ્ત પ્રવાસપહેરવેશે
 બ્યગ્ર દીસ્યો દૂત.
 " રાજન્ ! કહાબ્યું છે મગધધારામૃદેયી
 જરાસંધપરાજિત રાજનોએ કે
 સહાયે પધારે અમશરણામતની ! "

અને ભારતવર્ષના નકશાએ કૃષ્ણે
 મગધદેશે આલેખ્યું લાલ નિશાન.
 " દૂત ! શા શા છે કારવાસના ઇતિહાસ ? "
 " રાજન્ ! રાજજરાસંધે માંડ્યા દિગ્વિજય
 ને એની નીતિના અવરોધકોએ
 અણુનમ રહી માંડ્યા સત્યાગ્રહ,
 પણ બળિયાસંજેની બાથે જકડાઈ
 ગિરિમજ્જકાટે સેવે છે બંધન,
 ને આપસહાયે સેવે છે મુકિતની આશ

જરાસંધના પાપપારોથી. ”

અનિમિષ સંભતિની અભિધાપાએ
આશાવંત દૂત સેવતોતો દર્શન,
એવે પ્રવેશ્યા ઉદ્ધવજી,
પડછાયે લરતોતો ડગ
ઈન્દ્રપ્રસ્થનો સદેશકાસદ.
“ મહારાજ ! રાજ યુધિષ્ઠિરે પાટવી છે
રાજસૂય મય નિમંત્રણ પત્રિકા.

અને સિંહાસનના ગાજડે મેઢી
કર જોડી બિભો કાસદ ને
પદા ઉદ્ધવજી સંક્ષેપે:
“ કૃષ્ણરાજ ! આપદોગ્ધણે દિગંત છતશે
શૌરીતા પાંડવ પાંચ
અનુમતિ છે ને ? ”
દારિકેશ વદા પત્ર વાંચી:
“ ઉદ્ધવજી ! સત્કાર્યને સદાય છે અનુમતિ,
એક પથે સરશે દો કાજ.
ચારે મોણે કરે પાંડવ દિગ્વિજય
ને રણે રોજાશે જરાસંધ અવરથ.

નથી સ્થાન અહમ્ ને હુ કારને
 ભારતવર્ષના ધર્મધમે   "
 " રાજ ! ધર્મધરા ? "
 " ઉદ્ધવજી ? યુગયુગનો બોલ છે
 અધર્મનિનાશ ને સંતોની સહાય ! "
 " પ્રભો ! " એ આશામાઢી ઉદ્ધવવેણુનાં
 ભક્તિવિશ્વાસે રજા ઊડતા,
 ને દારિકેશે દીધા મગધહૂતને ઉત્તર
 " હૂતજી ! સંચરે મુજ શપથે સજે,
 મુક્તિને નહિ રહે પાર્થિવ બધન ! "

પછી દારિકેશે

ઇન્દ્રપ્રસ્થ-પત-કાસદને દીધા સંદેશ
 " કાસદજી ! અમે સચરી દેખે સ દેશ
 ધર્મરાજ મુધિધિરને મુજના
 કે સુયોધડીએ કરીશ પ્રબાજી
 આપ સુકાર્યે દેના સાથ ! "

•   •   •   •

અને ધોધન તા શૌર્યપૂર શી
 બળનતી વહી મદુસેનાસરિતા,
 પાડવસાગરે બેઠમવતી ભળના.

(૬૫)

રાજસૂયયજ્ઞ-મંત્રણા ને જરાસંધવધ

ઈન્દ્રપ્રસ્થે હતાં અનેરાં શોભન
ને તૈવાગી રાજસૂય યજ્ઞનીએ

શીતલકારી હતા ઇન્દ્રપ્રસ્થે,
પણ મહીં વસંતાને મનડે
દેતાંતા વિચારણાની ઉભા,
"દારિકેશ !" યુધિષ્ઠિર વચ્ચે વિચારમગ્નગતિએથી.
"આપ અથાગ મદ્દાએ સેવ્યા અભિલાષ
કે દોરવણાને દોરે દિગંત જાંધીશું.
સકલ ભારતના આપ હો પ્રાણ
કૃષ્ણાર્પણ છે અમ ઇવન. "

એ યુધિષ્ઠિરવેણે નિહાળ્યા દારિકેશ
ચાર બાતો સમર્થ ભક્તિભાવ,
"યુધિષ્ઠિરરાજ ! જાળિયો છે જરાસંધ
એક જાળિયા મગ્ધસેન્ય સહાયે,
મુજ મથુરાના વાસે એને
સત્તરવાર કીધો પરાજિત,
પણ અદારમી વારે
સારુંયે નાહું યદુવંદ અમારું ! "

એ કૃષ્ણવેણે હસ્તા બીમકર્મા
"મહારાજ ! સંકેતત્રીકા હરો અવસ્ય આપની
મથુરા તજી કરવામાં દારિકાવાસ !

મણી શત્રુજય !
આપની શ્રેષ્ઠ કુશળતા ને
મુજનું અદ્ય દેહબળ,
ને અર્જુને વસ્યા જય સંગાથે
અશક્ય નથી લગીર
જરાસંધના રોળિયા અહંકાર ! ”

બળિયા બીમના આદેશને
દોષાં રાજ યુધિષ્ઠિરે સમર્થન
કૃષ્ણધ્વજાના પ્રમાણે પ્રમાણે.
ને કૃષ્ણ, બીમ, ને અર્જુન ત્રિપુટીએ
મગધ દેશનાં માંડ્યાં પ્રવાણ—
એકાકી, સૈન્યવિહોણા.

અને.....!

કુરુદેશથી કરી પ્રવેશન
જન મગધદેશના આધ્યમ મારગડે
નિદાબ્યાં પદસરસૌંદર્ય.
પછી ઉદ્વેગ્યો કાલકૂટગિરિ,
ને મંડકી સરિતાને તીર
લીલા પ્રવાસના વિશ્રામ.
“ પાથ ! આ બન્તઆશ્રમ છે.

મહર્ષિ ભરતનુ મનકુ
 મૂલ્યુ'તુ રાગ ને ત્યાગ વચ્ચે
 મેહની હરણુમાળમા ' '
 ' મહારાજ ' સ્થિતપ્રજ્ઞ દશાએ પહોંચ્યા પછી
 શુ કિયાન હશે યોગદશાએથી ? ''
 '' પાર્થ ! સોનુપતા સ સારણ ધનની
 યોગીઓનાયે લે છે પારખા ''

અને વિચિત્રાતિ પછી
 ત્રિપુટીએ પાર કરી સરિતા જે
 ' શોણુ ' ને ' સરખુ ' ધોધવ તી

પછી હિંદન ઘી કોશનદેશ
 મિથિનાએ વાચ્યા ઇતિહાસ
 ભારતના સતીશિરોમણિ સીતાશુના

એ મગધદેશ,
 ને રાજ જરા સધની ગિગિવજ , નગરી હતી
 શોભા નિહાળી નિહાળી
 ત્રિપુટીએ વટાવ્યા ત્રણ કોટ

નેએની બાળે
દર્મવત્સધારી ત્રિસંન્યાસીનાં
જરાસધરાજને કર્યા સન્માન.
" સંસારવિરક્તો ! શી કરુ તમ સેવા ? "

એ મગધરાજનવેણુના
દારિકેશે દીધા પ્રચુતાર મલકીઃ
" રાજપૂ ! ચારે વર્ષે જ્ઞાતૃષ્ટ દાનિય વૈત્ત્ય રાત્રે
સમાન છે સંસારનિર્લેપતાના જ્ઞાત,
પણ અમે છીએ દાનપ્રકુળવંતા
હું કૃષ્ણ ને પાંડુપુત્ર બે ! "

એ વેણુલે હરથો જરાસંધ,
" કૃષ્ણ ! મારો છે તમ આગમન
હું બળિયા સંગે બીડ્યા બાથ
અવરૂપ લડજો તમે
ને લેજો મુજ બળની પ્રહારણ.
પુનર્જન્મેયે રહેશે એનાં સંભારણાં ! "
" મગધરાજ જરાસંધને ! "

એ કૃષ્ણવેણુનાં

શું વણસુણ્યામાં રહ્યાં જરાસંધથી ?

અને વીતી અબોલ પળ
અન્યોન્ય નિરીક્ષણના દૃશ્યતારે લાગ્યા.
પછી વણાં મગધરાજવેણુઃ
“ દુઃદયદે કયો વીર ઝીલશે
જરાસંધના જીવલેણુ ધાવ ? ”

સુણી વણા મલકી કૃધ્યુઃ
“ મગધરાજ ! આપ કરો પસંદ
કે કોણના ઝીલસો ધાવ ? ”

અને જરાસંધે કીધી જળનિરીક્ષણ
પછી વણો ભીમસેનગીધામણે મલકીઃ
“ પ્રથમ લડીશ વૃકોદરસંગે
ભલી ખડકી છે કાચ ! ”
એ વેણે ભીમકર્માની શ્વકૃતિએ
લગાટે આલેખાયું ઝહરી ત્રિશુલ
ને ગજ ગજ બિહજતા વીરસીનાએ
સિંહપંજના દીધા થાપ.

" મગધરાજ ! વજ્રનો પદક છું ! "
 " ભીમકર્મા ! હું જરાસંધનાં શૌર્ય
 સાગરે ભારતવર્ષે છે વિખ્યાત,
 ધરતીનાં પદ તોડીશ
 ને પધરાગીશ રસાતાળે વજ્રપદાડને ! "

પછી કૃષ્ણસંગે મલકયા.
 " પરોણા થઇ આઝ્યા છે ને
 પ્રથમ ચાખો માગધી પરોણાગત;
 પરમે છે કાર્તિક શુક્લ પ્રતિપદા,
 પ્રભાત ઊઘે માંડશું યુદ્ધ ! "

અને એ પ્રતિપદાને અવસરે
 સારીયે મેદની કસ્તી'તી પ્રતીક્ષા
 કે રણે રોળાશે મરતક ત્રણ
 બાય બીડવા આવતાનાં આજ
 પણ દંડયુદ્ધે તો
 જે જળિયા હવા પૂરા.
 સારાયે દિ' કીધું'તું યુદ્ધ
 પણ હારજીતનાં નહોતાં નિશાન.
 સૂર્ય અસ્તાચળે સંચરતાંતા
 સૃષ્ટિને દેવા ચિરામ.

એવે વદ્યા જરાસંધરાજ
દાવેથી છટકી દૂર ઊભીનેઃ
“ વૃકોદર ! સંખ્યા થઈ છે
વિરામશું સુદ કાલની અવધે ? ”
“ મગધરાજ ! દારંતા ને શ્રમિત લાખે
એ છે મુજને શિરોમાન્ય ! ”

એ વેણે જણે હોમાયુ’
બળમળતા અગ્નિએ ધૂત.
“ વૃકોદર ! પ્રાણો માનીને કે
હુધા બ્યાપી હશે વૃકોદરે. ”
એના દીધા કટાક્ષે ઉત્તર ઊભસેનેઃ
“ રાજન્ ! મોટા ઉદરે રાખું છું
સંમલ કરી માસપર્ષ તનું અલ
એ હુધાએ ન સેવવા પડે વિશ્રામ ! ”

અને સારીયે રાત્રિએ તે દિ’
દારુણ થયું દંડસુદઃ
શૌર્યના કાંટાએ
નોંતા દીસતા નમતા તોલ.

પછી દ્વિતીયા વીતી

ને વીતી તૃતીયા
અણુનમ હિમગરે વી'ચાતાં'તાં
પ્રેક્ષકાનાંયે યાકેલાં નેણુ,
પણુ બે બળિયાતાં શૌર્ય
શુ' હજીયે અણુનમ હતાં ?

અને.....?
અતુર્થો'ની રાત્રિએ
કૃષ્ણે બિરદાવ્યો વાણુપુત્રઃ
"બીમકર્મા ! પુદ્ગલીત કહે છે
માંડ્યાનો આણુવો ઉકેલ !"

અને જીલી એ વેણુ
ગ્રાલ્યો રિપુને રણે
ને આભે દીધાં બળિયા બીમસેને
જરાસંધદેહને સો ફેરણ્યાં;
પછી મટકી ધરનીએ
હરતી ચીરે જેમ માનવદેહ,
એમ ચીરોં બે ભાગસાએ
પડી મૃત્યુચીસ જરાસંધનીએ
સારણે મગધદેશે પિછાણુ' કે

શેરને હત્યો કેાં સવાશેર.

પછી હતંતા દ્વારિકેશ
 એક રથ મગધ-નજનામાં આરૂઢી
 અર્જુન ને લોમકમાં સંગે,
 શૌપ ની પાડતા પાડતા પ્રતિભા
 પધાર્યા ગિરિમજકોટે
 ને મુક્તિ દેધી કારાવાસે પૂર્વાને.
 જેમ અસહયન મળે સદાય
 ને પાંજરે પૂર્વાં કરે ઉડુપન,
 એમ બધા મુક્ત થયા જરાસંધપૂર્વાં રાજનો;
 ઉમ ગે ધર્યો દ્વારિકેશરથ
 ધૂરજ બહારના મોટા પૃથ્વીપટે
 ને અમણી સમા ભાસતા એકે
 પ્રણામી રવીકાર્યા અનુમદઃ
 " દ્વાનિગનાથ ! બહુયે કીધો અનુમદ
 અમ દૂનપ્રેયણે પધારીને,
 કારાગૃહેથી કીધા મુક્ત
 શી સાધીએ આપસેવા ? "

અને મૃણે નિહાળ્યા નિહાળણુહાર

પાછી નિજ દૃષ્ટે ખેત્રો અન્યની દૃષ્ટિ
 જીમકર્માના નમે આકર્ષી
 “ રાજનો ! તમ મુક્તિદાતા છે પુ કુપુત્ર જીમકર્મા
 જરાસંધને દીધી એણે પરાસ્તતા.
 સેવા સાધો પાંડવોની
 ને સાથ દો ગજસયયમે
 મહામુક્તિનુ માની પ્રથમ સોપાન. ”

એ દ્વાન્કિશસયનને
 સારાય રાજવીર દે ઝીલ્યું
 “ મહાગજ ! શિગમાન્ય છે આપવેણુ,
 અમ મુક્તિદાતાના સુકાર્યે
 સદાય છે અમ સાથ ! ”

એવે આળ્યો જરાસંધકુમાર સદહેવ
 જયગ્રસ્ત સસયો જાણે
 પ્રણામતો દડવત કન્તો
 એને કરે ઝંલ્યો દ્વારિકેશે
 “ મગધવૃત્રરાજ ! રાજન છે હવે,
 અસપદન અમારાં છે.

પ્રભ પોપો ને રાજધરાએ રોપો
 નિહિસિદ્ધિના જન્મતંત્ર ધ્વજ. ”
 “ મહાગજ ! આપ અનુગ્રહ છે કે
 વૈરાના પુત્રને કીધો મિત્ર,
 શી સેવા સાધું આપ મહાનુભાવની ? ”

અને પાર્થનાં કીધાં પ્રમાણ
 દ્વાનિકેશ ત્રીધની મલકામણ.
 “ સહરેવણ ! તમનામી પાંડુકમાર છે
 પાર્થદેશે આપને આજથી
 કનિષ્ઠ જ્ઞાત શાં દોરવણા
 ને એની શૌર્યજન ગ્રામે
 અભય રહેશે મગધરાજજન ! ”
 “ બ્રભો ! ” એ નામ અનુભોદને
 એણે કીધા પ્રધાનને સ કેત
 ને જર-જવાહીર-રત્ન-પોશાકની
 વહી જાણે ભરી ભરી સરિતા.
 “ મહાગજ ! હું અદ્ય દસની
 સ્વીકારો નાનીશી ભેટ
 મણા નથી લગીરે આપ રિદ્ધિસિદ્ધિની
 પણ છે મગધદેશના

અહ્ય સ્વહ્ય આ સંભારણાં ! ”

અને.....?

રથાપ્પા મગધરાજ ને સ્વીકારી ભેટ
મુકન કીધા રાજવી સંગાથે
કૃષ્ણ અળું ને વિજેતા ભીમકર્મા
એનાં કર્યા સન્માન પ્રીતે
છન્દ્રપ્રસથે યુધિષ્ઠિરરાજને
નમ્રભાવે કૃષ્ણકૃપા માની.
“ મહારાજ ! આપ દોરવણાંએ
રાજસૂયયજ્ઞમારગડે વિદ્યયુજ્જ્વલ જરાસંધકટક ! ”

વીતી એક સાંત પળ
ને વાતાંતા યમુનાતરંગેથી અનિલ
એવે ઓઢણીની ઊડી કાર;
શું ક.સિન્દી આવી ?
પણ આવી પાંડવરાણી
કૃષ્ણસન્માન ઝીલતી ઝીલતી.
“ બહેની કૃષ્ણા ! ભીમકર્માએ માર્યો
જરાસંધ ! ”
“ છાત ! તમ દોરવણાંએ
સારાયે ભારતવર્ષે રિપુ રાજાશે ! ”

(૯૬)

રાજસૂય યજ્ઞે શ્રીકૃષ્ણ

દ્વારિકેશદેવતાંત્રે મંડળા રાજસૂય યજ્ઞ,
ઉત્તરે ગાળ્યા ગાંડીપટકાર

ને પૂર્વે ભીમગદા ફરી
પશ્ચિમ દિશાએ નકુલખડ્ગે
રિપુ વિદારી કીધા જય
ને દક્ષિણે સહદેવકુમારે
ગણી ગણી નક્ષત્રતારા
માર્યો જય—વિજય.

અને છત્રતાનાં કર્યાં સન્માન
મેંએ મક્કકી દ્વારિકેશેઃ
“ પાર્થ ! ગાંડીવ છત્રું કે ગાંડીવધન્યા ? ”
“ મહારાજ ! પ્રત્યંચા છત્રી ! ”
અહમ્ના દેશવટાની
શું પાર્થે કીધી વાત ?

અને ભીમકર્મા પધાર્યાં
દિગ્વિજય કરી પૂર્વે ભારતે,
એને દીધા કૃષ્ણે આવકારઃ
“ ભીમકુમાર ! બળ છત્રું કે બળા ? ”
અને બલિષ્ઠ દેહધારી મુખડે
હાસ્યના બિડ્યા પુવારઃ

" મહારાજ ! જીત છે દેવલુહારની ! "

એવે દક્ષિણદિગ્વિજેતા સહદેવનાં
 શીકૃષ્ણે કર્મ સન્માન :
 " સહદેવ ! ભાવિ પેખીપેખીને
 શું હત્યો દક્ષિણ દેશ ? "
 " મહારાજ ! સર્વ નક્ષત્રતારામહને
 ભાવિના બાણલુહાર શું
 અભણ્ય થઈ પ્રભે ઝ ? "
 " સહદેવ ! સંસાર તો હશે ને અણુભણ્ય ? "
 અને એ વેણુભાં
 કેટકેટલાયે પારખ્યાં હશે ?
 એવે પશ્ચિમવિજેતા નકુલ પ્રવેશ્યા.
 " નકુલ ! ખડ્ગે હત્યો દેશ ? "
 " મહારાજ ! ખડ્ગની ધારે ! "

• • •

અને ત્રિશાઓના ત્રિગિરિગ્ધ પહો
 સાક્ષ ત બાણે વેદો શા મૂર્તિમાન
 વેદવ્યાસ, ધૌમ્ય ને યાગવલ્કય,
 બ્રહ્મા હોતા ને અપ્યર્થ થયા.
 પહો રાગયુધિષ્ઠિરે કા પૂજન

(૬૭)

શ્રીકૃષ્ણ-અર્ધ્યપ્રદાન ને શિશુપાલવધ

રાજસૂય યજ્ઞે હતો સોમયાગ દિ'
હવિ અપાતાં તા યજ્ઞકુડે,

ને વેદોચ્ચારની મંત્રધૂને
 વાતાવરણે હતી નિર્મળતા.
 આસને વિરાજ મહર્ષિઓ ને યાસિને
 વિવરણ કરતા તા વેદમીમાંસાનાં.
 ને સુવર્ણપર્ણાકાર મંચઆસને
 આલના નક્ષત્ર-તારા શા
 શોભતાંતા રાજવીપરોણા.
 ને નક્ષત્રમાં શોભે જ્યેષ્ઠ ચંદ્ર
 એવાં હતાં ધનરથામનાં સૌંદર્ય.

એવે જદ્દ બીજમપિતામહ સંગે
 આચાર્ય ને ઋષિઓને દહને અર્ધ્ય
 રાજવીજ દે પદામાં યુધિષ્ઠિરરાજ.
 " પિતામહ ! સૂચવેા શ્રેષ્ઠ રાજન
 કે અર્ધ્યપ્રદાન કરી જનું કૃતાર્ય ! "

રાજયુધિષ્ઠિરપ્રભે
 ભીષ્મપુખડે અકાષ આનંદરેખા
 ને જદ્દત્વના અનુભવે
 મનોમમ વૃણાએ કાદયો તોડ.
 એક પલ્લે હતા દારિકાનાથ

ને અન્ય પદ્યે સાર વ રાજવી !
 " યુધિષ્ઠિર ! ધર્મ વૌસર્ધા ભારતવર્ષ રાજને
 કૃષ્ણય દ્રનાં છે તેજ અજવાસ
 અંધકાને પૂજશે કે અજસને ? "
 " પિતામહ ! મનોમને દાધી સાક્ષી ! "

અને યુધિષ્ઠિર રાજ
 વિધિચક્ર ઉત્તમ અર્ધે ગ્રહી
 પ્રથમ કર્ણ કૃષ્ણપૂજન
 શું ધર્મ પૂજતાંતા જાણે ?

પણ..... ?
 કો'ક જ પિછાણે પરશ્વત્તના પ્રકાશ
 સંસારના અંધપડળ નેત્રેથી

અને તેનેદેશે
 શ્રેદીરાજ જાગિયા શિશુપાળે
 સભામધ્યે દાવાં શ્રીકૃષ્ણન દ્વંષ્ય
 સંજોધી રાજસૂયયજ્ઞરાજ ધર્મ રાજનેઃ
 " યુધિષ્ઠિર ! સત્ય પ્રકાશ છે તમ

સારાયે ભારતવર્ષે,
પણ આજ ભાસે છે માન્યતાના વિરોધ
કે અભણ છે સદ્ગત ધર્મેથી
ને તમ ધર્મઅભણને ॥
સ્મૃતિવાક્ય-ત્વજનાર ભીષ્મના સાથ ! "
શું પોતામાં ધૂળ પાડી શિશુપાળે ?
" એદીરાજ ! મ અપમાનો વૃદ્ધત્વને
ઝાલાં ખાશે નહિતર વિમાસણાએ.
એક છે ને છે ભારતેન્દ્ર કૃષ્ણ ! "

એ વેણ સુણી કોપાં અટ્ટહારથ
ઝવેંત એદીરાજ શિશુપાળે.
" ભીષ્મ ! વૃદ્ધત્વે નાસે ભુદ્ધિ,
કહેણીનાં ભાસે છે સત્ય આજ.
રાજ્ય વિનાને કૃષ્ણ
શું તમ નોધપેથીએ એક રાજવી ॥ ? "
અને સમીર થવો શિશુપાળે
દૃષ્ટિએ લીધું સારુયે નાજવીવૃંદ.
" મુદ્ધિહિર ! ધર્મતપના દોગ
અપવિત્ર ગણે છે તુજના
અપમાનિત કરી રાજવી પરોણાને ! "

અને એને સંબોધ્યા પત્રી

રાજસૂયયજ્ઞે શ્રી સારાય રાજવીઓને:
 “ રાજરાજનો ! ભારતવર્ષના ઇતિહાસે
 પગ છે આજ મેશરંગો
 મુખિષ્ઠિરની કાળજીની કોટડીએ
 અસત્ય છે ભર્ષા ભર્ષા
 કાથ લગાડશા કે રહેશે વિશુદ્ધ ? ”

ઉત્તર રવા અણુકિત્તર,
 ખજ શિશુપાલના આસનત્યાગને
 છેકામેલા રાજવીઓએ દીધા સાથ;
 એન વિનંતીભાવે મુખિષ્ઠિરે પછી
 મનામણાના કીચા પ્રયાસ.
 “ રાજનો ! વિનંતી સુશે મનસ્વિરતાએ
 કૃષ્ણ છે સંસારના બજારમક્ષણા
 ને પન્સ સારના પ્રણાને
 વેદઆદેશ કૃષ્ણ છે સમાધા ! ”

મુખિષ્ઠિર વેણુલાના
 અટ્ટદારયે દીધા અત્યુત્તર
 ખડ્ગ કાદો આનેથી
 શિશુપાલવિચારસંગથી સુનીચ રાજને:

“ રાજનો । યશને દો આયુધે આહુતિ
બલિ ચક્રવી યદુ-પાકુના,
મુગના છે તમજૂથે સેનાપતિત્વ । ”

અને ખે ચાણાં દોધારાં ખડ્ગ
બાથેથી આળ્યા ધનુષ્યે બાણ
શુ યજે રેનશે શોણિતસંરતા ?

અને પિતામહ લોખ્ખે
કોધબાણ ખેંચ્યુ ભૂકુટિધનુષ્યે.
“ રાજનો । નથી પહેનાં મે હજી
સુંદરીના રણકતાં ક કણ,
હુ બાળવલ્લ્યારીને
જગતે દીધા છે લોખ્ખનાં બિરદ.
રસાતાળે મૃદી બાવ
આભ તૂટે છાડી મર્યાદા
જો લોખ્ખ જીવતા ચાવ
યદુ-પાડવસ દાર આજ ।
માખના પૂત હો તો
સતેજ કરજો મુગનાં મળ । ”

એ બોખ્ખવેણુલે

આયુધવિરામનો વાથો અનિદ્ર.

પણ શિશુપાળવૈરપારાશીશી ?

“ બીખ્મ ! બેઠેલી હટે આજ

પરેણાનાં થાય છે સ્વાગત ! ”

“ ચેદીગજ ! આપછંછા ! ”

“ અપમાન.....? ”

અને કીધું બીખે અદૃશ્ય.

“ ચેદીગજ ! છંછાએ વાળ્યા બીજનાં

ફળ આરોગો છે આપ ! ”

અને બીખવેણ્યે

ધૂન હોમાયું શિશુપાળવૈરાગિએ,

પછી એણે ગણી ગણી

કૃષ્ણની ગાંધ દૂતચક્રપટ્ટી.

પછી હદની થયે જ્યારે બેઠે

શ્રીકૃષ્ણે સંજોગું યજ્ઞદંડ:

“ મહાનુભાવો ! પાડોશી ની પાંચ ગાળ

ને સજોગી દાધી ‘ સો ’ની

આજ પૂર્ણોદ્ધતિ છે.

સુજ પિતા-ભાંગની-પુત્ર નિર્લજ્જ શિશુપાળે

ગ્રામીણ ગી છે સિમ્તની અવધ
શરતે નહિ જેમ વેદશ્રુતિના અધિકાર
જેમ તથા સિદ્ધપાળને હવનના । ”

અને યોગેશ્વર કૃષ્ણમુખે
 યોગસ પ્રસાર્યા .
 સમાનજયાઽઽચલનમ
 આજતા સાનયે મડપને
 " મહાનુભાવો ! ક્ષમા કર્યા સો અપરાધ
 પશુ ' સો ' ને ' એક ' માએ
 હરે ક્રુ એનો સારાયે સ સાર ! "
 પૂણીકુત છે મુજ પચનપ્રદાનની
 દોધી શિશુપાળજનેતાન કે
 સો ગાળો કરીરા સહન
 પશુ સો ને એકે ? "

અને ચક્રર ચક્રર હુ
કૃષ્ણઅંગેનિએ સુદર્શન ચક્ર,
જાજસે અજાયા પ્રતિરૂપી રાજવી.

શ્રી કાવ્યક કુતુ'હ ?
અને આસનપીઠે દીધા અન્નોન્ને બા

કે દેહસતા થાય ગરકાવ
પણ દળ્યાં મસ્તક
સુદર્શન ચક્રની ગતિએ અંગાધ
આસનની પીઠે દગતાં
ને પછી મીંચાણી આંખ
શિશુપાળના મસ્તકઝેદને.

ધરતીએ પડ્યું ધડ
ને રક્તનીકે તપું પાપી મસ્તક
કમ્પાયમાન થયા નિરીક્ષણદાર ધડીક,
પણ પછી પામી મધ્યસ્થ વિચારણા
રિથર થયા....
અંરિથર થયા.....

આભે સુણી વજ્રપાત
કડકડ...ગર્જનાની પરંપરાએ
ડાહ્યું જાણે સારુથે બ્રહ્માંડ
ને વિશ્વના આભે
પૂંછડિયાળો જિએ ધૂમકેતુ તારો
પૃથ્વીએ ભાખતો ઉલ્કાપાતનાં આવિ.
ને કન્ઝતુએ પડી વધધાર

અબ્ધવિહોણી ત્રાટકી વીજ
શું બાળશે.....?
ષ્ટંદ બાસતું'તું' નીરવ શાંત વયુ'
પણ અશાંત મનડે ઘેયુ'.
શિશુપાલનું ધડ ને મસ્તક
અવલમંજલની અપેક્ષાએ
શું હજીયે પડયું હતું ?

અને દીનભાવે
યુધિષ્ઠિરે કૃષ્ણનેત્રસમર્થને
યાઓ પ્રશ્ન-મા વેદબ્યાસજી:
" જ્ઞાનવર્ધ ! શાં બાળે છે આજ
નિસર્ગતરવો ભવિષ્યનાં ભાવિ ? "

અને વેદબ્યાસે
સંયમ કરી કરી ગણના.
સ્થૂલ-સ્થરૂપ-સૂક્ષ્માન્વયાર્થસ્થ-
સંયમાદ્ ભૂતજયઃ ।
યોગે સાધ્યા નક્ષત્ર-તારાના વર્ચરવે.
" યુધિષ્ઠિર ! દશકો વીતે
ભારતે થશે અદ્યાર અક્ષૌહિણીના સંહાર
જય-વિજયને મહાભારતે । "

(૬૮)

દુર્યોધનમાનભંગ ને વૈરળીજરોપણ

એ રાજસૂયયજ્ઞપૂર્ણાહુતિએ
ઇન્દ્રપ્રસ્થે હતા રામતાના ભાવ

સુકાર્યની સંતોષત્વિતએ,

એ ચક્રવર્તી પાંડુનગરીએ
રાજમહાલયસભાગૃહના વિરાગ અંતરચોકમાં
યસ સુખરૂપ પૂર્ણાકૃતિના આનંદ વાર્તાલાપે
રાચતા'તા પાંચ પાંડવ દ્વારિકેશ સંગાથે.

એ રચનાનાં હતાં અનેરાં સૌન્દર્ય
શિષ્યકલાધર મયદાનવની અનુપમ કલાએ શોભતાં.
કૃતિમ હણું એ સરોવર સ્ફટિકનું
રંગભેરંગી રચનાકૃતિઓ
ને સૂર્યકિરણવાલિના તેજે તેજે
ભિછળતા ભાસતા'તા મહી જળતરંગ
મહી તરતા'તાં કમળ કલ્હાર
ને હિમાદ્રિ પર માનસરોવરિયેથી પધાર્યાં
જાણે રાજહંસ-હસીનાં જોડણાં
રત્નજડતર કળાનાં પ્રતીક

એવે પ્રવેશ્યો પ્રતિહાર.

“ મહારાજ ! પધાર્યા છે દુર્યોધન યુવરાજ ! ”

“ માન સહ પધરાવો, પ્રતિહાર ! ”

કૃષ્ણમુખશાની મુક સંમતિએ

ધુધિધિરે દીધી આરા
 ને પધાર્યા હસ્તનાપુર-યુવરાજ.
 દરયે સયો દષ્ટિભ્રમ
 મયદાનવની અનુપમ કળાએ
 નાનકડા છીછરા સરોવર મધ્યમાં
 બેઠા દોઢા કૃષ્ણ-પાંડવ ને અન્ય રાજન.
 જે જળાશયસ્થમે દુર્યોધનરાજે
 મોજડી ઉતારી મલો પીતાંજર છેડ્યો
 કે ન જીંજે સરોવરનીરે !

એ દરયે.....

સમીપ પધારતી પાંડવ મહારાણી મુખડે
 કટાક્ષયુક્ત હાસ્યના બિછળ્યા તરંગ,
 ને સર્વાં દ્વારિકેશ ઉદ્દેશી વેણલાંઃ
 “ કૃષ્ણ ! અંધ દુતરાષ્ટ્ર રાજનના
 શું અંધ હશે દુર્યોધન યુવરાજ ? ”

અને પ્રસન્ન હાસ્ય
 કટાક્ષમયું દ્વારિકેશમુખડે.
 “ કૃષ્ણ ! જગતનો છે ન્યાય
 કે જેવાના તેવા... ”

અને દુર્યોધને

પારખ્યા મયદાનવના શ્રેષ્ઠ કળાશ્રમ
ને શરીરરનાશ્યના કરો દોગ
ઢોધકટાદો સેરવ્યાં વેણુઃ
“ કૃષ્ણરાજ ! કળાઆડંબરે તો સૌએ ભૂલે
પણ ન હોય કરવાના પરિહાસ ! ”

અને કૃષ્ણ પ્રતિ હસી કૃષ્ણેઃ
“ દુર્યોધનજી ! મહામાયાની સંસારે છે
મોહપાશ ભરી ભરી કળા.
એના ભૂલ્યા સદાય ભૂલે છે ! ”

એ કૃષ્ણવેણુલે
હાડોહાડ લાગી દુર્યોધનને
ને રોમરોમે વ્યાપી ઢોધજ્વાલા
પછી બજૂક્યા અંધારા શા બોલઃ
“ કૃષ્ણ ! જીત ભૂલો છો
સહકાર દઈ પાંડુપુત્રને.
કૌરવ-વૈરાગિના છે
સાગર વી ધતા વાડવાગિ શા પ્રજાવ ! ”

એ દુર્યોધનવેણુલે
દારિકેશ પ્રતિ હસી દ્રૌપદો.
“ કૃષ્ણજીવ ! વૈરવાડવાગિ કે સહકાર ? ”

“ કૃષ્ણા ! વર્ષોનાં વહાણાં કહેશે
પિતરાઈ મંગળ ગાંઠનાં
અદેકારે છૂટયાં અમંગળ ગૂંથણાં
ને સખાશે ભારતે...” ”

એ દ્વારિકેશવેલણાં અવરોધી
દોધાળ્યા જવાલામુખી રો.
ધગધગ જલ્યો દુર્યોધન યુવરાજઃ
“ કૃષ્ણ ને કૃષ્ણા !
ભારતે સખાશે
કૌરવ-વિજયના અમર ઇતિહાસ ! ”

ને.....?
અને ગયો મૂક એ માનવી...
દાંકયા અગ્નિઅંગારા રો.
શું ભમૂકવાની હતી પછી દાંકી જવાલા ?

એ હતાં...
શું.....?
મહાભારતનાં બીજાં પાત્ર.

x x x

અને.....?
દ્વારિકેશનું હૃદય સૌરાષ્ટ્રગમન.

“ યુધિષ્ઠિરરાજ ! મધુરેણ સમાપયેત્ .
પાઠવજો નિત્ય નવીન સંદેશ
આપ શ્રેયના અગમ મારગદેશી ! ”

કૃષ્ણને વળાવતા'તા પાંચ પાંડવ
ને દ્રૌપદી-સુભદ્રા પ્રીતે
છન્દ્રપ્રરથની સીમાંત બહાર લગી,
જ્યાં અતિમ પ્રજ્ઞામ હતા
“ કૃષ્ણા ! ” વચ્ચા કહેતા દ્રૌપદીને કૃષ્ણ,
“ બહેની ! તુંજ પાંચ પતિએ
અવસંજે છે ભારતનું ભાવિ ! ”
“ કૃષ્ણ ! બહેની સુભદ્રા અર્જુનભામા
કહેતી'તી કે અવસંજે છે
કૃષ્ણે સારાયે સંસાર ! ”

અને ઉદલાસે વેરાપાં દારણ
ને ફૂલડાં વીણ્યાં એનાં
અંતરિક્ષેથી ભારતની શાગ્યવિધાતાએ,
પછી ગૂંથી ફૂલડાંની માળ
ને જેવે.....
રથચક્ર ફર્યા વર્તુળાકાર,
એવે સોદાવ્યું ગૂંથન માળાએ
શુ કૃષ્ણ ધનસ્થામને ઠંઠરથ !

(६६)

शाव्यवध

परशुरामे जेम करी'ती प्रतिज्ञा
के नक्षत्री करीस समस्त पृथ्वी,

એ સમાન કરી'તી પ્રતિષ્ઠા
 શિશુપાલગિત્ર સૌભપતિ શાલ્વરાજને
 કે યદુવિહોણી કરીશ અવની.
 પણ પ્રતિષ્ઠા સત્ય પડવાના પ્રમાણ ?
 એ પ્રશ્ન....!
 શાપ તો હોય સતીઓના,
 ન પડે શંખણીઓના સાથા;
 એમ પ્રતિષ્ઠા પરમ પુરુષની
 સ્વીકાર્ય છે પરચ્છાને,
 પણ અલ્પ અહંકારી માનવીની પ્રતિષ્ઠા ?

અને.....!
 સૌભપતિ શાલ્વે યેયું દ્વારિકાનગર,
 પણ કેસરી સિંહની ગુફાએ
 હોય જેમ બાળકેસરીના સામના
 એમ કૃષ્ણવિહોણી યદુપુરીએ
 પ્રદ્યુમ્ન રણે ચડ્યા,
 રાત્રિઅંધકાર પામે જેમ નાશ
 બાતુની કિરણાવલિ તેજે,
 એમ કૃષ્ણકુમાર શૌર્ય કિરણાવલિએ
 દાણવાર ઢંકાયું શાલ્વઅસ્ત્રજેમ.
 પણ પછી મર્યાવતું'તું હાહાકાર

સૌભાદેશની બળા સેનાએ
ધરતીએ બેટાડું મદુબળ.

એવે પ્રકટે

ધુમ્મસઆગ્રહા આભે બાનુતેજ
એમ પ્રકટયા સૌર્યતેજ કૃષ્ણ !
ઇન્દ્રપ્રસ્થેયો આવતાં દીઠે રણસંમામ,
બાણ સામે આવે બાણ
એમ સૌર્ય સામે જિજ્ઞુ સૌર્ય.
પણ બે બળિયામાંથી
એક તો દારેને ?

અને.....?

ધરરર...ક્રયું સુદર્શન ચક્ર
જાણે ઇન્દ્રતું વજ્ર
વૃનાસુરતું કાપતું મરતક !

અને ધનુષબતી શોણિતસરિતાએ
શાલ્યમરતક તરણું છું.
એવે દંતવક્ર—

મિત્ર સૌભાષિત શાસ્ત્રરાજનનો
સંસારસંગ પ્રઅનુકંપાએ આવ્યો
વિદુરથ નિજ મિત્ર સંગાથે.

અને દ્વારિકેશે
કરી ફેરવ્યું અજિત ચક્ર
જીતતું જે નીવડ્યું અવશ્ય
ધરતીએ ઢાળતું હંતવક ને વિદુરથદેહ.

(૧૦૦)

શ્રીદામા-મિલન

એ મદુનમરીએ

મંદમંદ વાતાંતા સામરસમીર,
સ્નાન કરી ગોમતી ગરિતાનાં,
ને રાજમહેય અવકાશિકાએ
અંધ્રખિછાવી ચન્દ્રિકા ધરાચંદનીએ
સોદતાંતાં ધવલ પીઠાસન.
ને દ્વારિકેશ વિરાળ્યાંતા
રાજરાજેશ્વરીના કર સાંનિધ્યે
ને અન્ય રાણીની શુશ્રૂષા
સૌન્દર્યપાન પાનદાની હતી.
એવે પ્રવેશી પ્રતિદારિચીઃ
" મહારાજ ! આપ બાળકિશોર સદાધ્યાયી
સેવે છે મિલન-દર્શનની ઇચ્છા ! "

જાણે.....?

વીજ જમકી
ને પડી પ્રકાશંતી ઝગકંતી
ને સર્પા સત્યલામાવેશુલાંઃ
" રાજ ! ગોકુળથી આવ્યા બાસે છે
રાધારાણી-પ્રણય-સંદેશવાહક કોકિલ ! "

“ દેવી ! ” પ્રતિભાજ્ઞા વેણુની
 વહી પડી કૃષ્ણવેણુસરિતાઃ
 “ સધાના અભિચાન તો
 જગતે કોંક જાણશે ભક્તજન,
 પણ છે મિત્રતાના પ્રભાવ,
 જાણજો... ને... સન્માનજો ! ”

અને.....?

કૃષ્ણદેહધારી પધાર્યો મિત્ર
 અને ભેટ્યા ભાવે દારિકેશ.
 “ શ્રીદામા ! સાંદીપનિ ગુરુ આશ્રમેથી
 ઠેઠ આજ સાંભર્યો મિત્ર,
 કે પાવન કરી દારામતી ? ”

એ દારિકેશવેણુલે
 ઓછા ઓછા થયા શ્રીદામા
 માન્યું સત્પત્તામા આદિ રાણીઓએ કે
 કદા છે કૃષ્ણવેણુલે વેણુને.
 એવે મહી કંચનચાણી કરે
 ને અતિથિનાં કરવા પૂજન
 રાજરાજેશ્વરી રુકિમણી પધાર્યાં
 શું મનોભાવના ઝીંઘી મહારાજની
 મહારાણીજી પધાર્યાં ?
 અને પૂજ્યું પ્રેમીલા સત્કાર પૂર્યાં

“ શ્રીદામા ! શો વ્યવસાય છે આપનો ? ”

એ કૃષ્ણવેળે છાની છાની
ગણીઓએ દોધી રસતાળી.
“ બહેની ! અગાધ હશે મહારાજમિત્રનો
સંસારે ગૂંથ્યો વ્યવસાય ! ”

એ નેપથ્યનાં નાટક
ન હતાં દારિકેશથી છાનાં,
અને આ બાલુ
શ્રીદામાની જીહ્વા ચઢી ચક્રે
કે સા દેવા કૃષ્ણને હિતર ?
પણ પછી પ્રાને જ દોષા
સંબોધી રાજરાજેશ્વરીને,
રુકિમણી બાંડાર છે ભયાં બયાં
શ્રીદામાના જ્ઞાનખડે
એના માનવદિતાર્થ પ્રચારે
સરસ એ ગાળે છે જીવન ! ”
પછી પ્રાન્યા દારિકેશે મિત્રને :
“ શ્રીદામા ! અમજીવીઓનાં હિત્યતર જીવન કરવા
શાં છે તમ મંતવ્ય ? ”

એ જ્ઞાનમગ્ન માનવે
દોહાં હતાં પણ નહોતાં વિચાર્યાં

અમજીનીનાં દલિત જીવન;
 શો હિતર આપે ?
 પણ દીધા પછી વિચારબંધે ડાલી :
 કૃષ્ણ ! મહાગજ ! આપ જાણુજીદાર છે
 સારાથે માનવવર્ગને,
 ને શ્રેયની નેમે નેમે
 ધીમે ધીમે કીધાં છે ઉચ્ચતર જીવન
 ઉત્સાહ દર્શાવે કરી વહેંચણી
 દ્રવ્ય ને કાર્ગ્યપદ્ધતિની,
 સાગથે સૌગન્ધ દેશે ! "

અને વીતી પણ
 અખોલ વાનાવરણે..... ..
 ફક્ત રિંગ...રિંગ...ઝૂંમર હીરલા
 વાતા અનિસે દેતાં તા સ્વરરણકાર,
 પણ શ્રીમમાના મનકામંદિરે
 કહેતાં તા વિગળેલા દેવ કે
 " સારાથે સૌરાષ્ટ્રે દીધી ગિદ્દ
 પણ શું અલિપ્ત રાખ્યું
 શ્રીમમાનું ગૃહ ? "

ઓ પ્રજા !
 સંસારની મજબૂતી શુદ્ધ કરે છે
 માણી યાગી જીવનક્રિયામાણ.

આળ્યા^૧તા શ્રીદામા
 પત્નીપાદ્યા મિત્રસદાય માગતા
 કે રાગન બન્યો મિત્ર દેશે રિદ્ધિ .
 રાનસિદ્ધિ પાળ્યા બ્રહ્મવેતાને.
 બહુબદ્ધુએ કીધી ' ના '
 પણ પછી દુરાગ્રહે આળ્યા
 ને રીઝ્યા સેરી પદાભ્યાગત
 પણ યાયના ગ્હી અધૂરી
 ને મહેલ તાળ્યો રંઢદશાએ
 ' શું આ જ રિયતિ ? '

એ મનોવેશુ વદી
 પ્રત્યક્ષ વદા શ્રીદામા :
 ' મહારાજ ! બહુએ કીધી કૃપા ! '
 ' શ્રીદામા ! અન્યથા આપે કીધી કૃપા
 દાગિદાને પાવન કરીને ! '

શું પાવનનાં મિગ્દ લઇને
 રાગની મિત્ર આમ વળાવરો ?
 એવે પારખી જાણુણુદારે
 શ્રીદામાની દેહાકૃતિયા જાણી લઇને
 મનડાની અધૂરી મહેરજા.

પછી ભયાં પ્રણામી પ્રણામી ડગ
વિપ્ર શ્રીદામાએ જની હતાશ
આબ્મા તેવા જવા પાછા.

શું જ્ઞાનીનેયે લાગતા દશે
સંસારરિદ્ધિના લગવાડ ?
પણ સંસારની મહામાયાનાં
ઢેલઢેલલાએ કર્યાં છે આચ્છાદન ?

એ હતું સધ્ધાટાણું
ને દાગિકાએથી પુનઃ વળ્યા શ્રી-ભા
નિરાશાની નિશાએ વર્ષા.
સમીક્ષા કરતાં તા નિજ ગૃહે પૂજવાની.
મનડું કહેતું 'તું' કે ધીરે પૂગ,
પણ દેહ ભગતો'તો ડગ
અક્ષનકમની રીતે રીતે.

અને..... ?
નેત્ર ચોળ્યાં શ્રીદામાએ
" અરે ! આશ્ચર્ય...શું ભ્રમ દશે ? "

અને ઘડીક વિચારીને

‘ અભાગીનાં ભાગ્ય આગે ભરે કા
 નિઃસંશય કોઈ જાણવાએ
 દેવેલી ચણી મુજ અંપડીસ્થાને
 ને કીધાં ગૃહવિહોળાં
 રસ્તે રઝગાવી નાનાં જાણ ! ’
 અને ‘ હાય હાય ’ કાર કીધો
 પગ પછી કીધું અટહારય.
 ‘ બહુ દુખિયાને વળી દુઃખ શાં ! ’

એવે...!

ઝંઝરના ઝમકોરે
 અપ્સરાઓ જાણે આવી વધાવવા
 આવીશાન એ મહાસયેથી,
 ને મધ્યે હતી નિશ્ચ પાની.
 ‘ શાં આશ્ચર્ય... ! ’

એ વેળુ ઝાંઝાં અધૂરા.
 ‘ નાથ ! પધારો... ! ’
 ‘ દેવી... ! ’
 ‘ નાથ ! આપ રિદ્ધિસિદ્ધિના ચોગે
 વર્ષોના ગૃહવાસે રાખી અજાણ

પરીક્ષા કરવા મુજ સદનરીઝતાની,
દામા કરજો નાથ,
કે મરીનાઈએ કાયાં કદુ વેળ
ને પાઠવ્યા દારિકાએ આપને !'

સાક્ષાત્ કીધા પત્નીએ કંડવત્ પ્રજામ
પાદ જાણી નિજ પ્રાણુપારના,
'દેવી ! શાં આશય આ ?'
'નાથ ! ન સંતાડી છુપાવે
મિત્રસંગે કર્યાં વેપારની વાત,
આલ્યો રથામવર્ણો આપ સાથી
ને ચૂકળા ગણીગણીને
આપણા દ્રવ્યના દિસાગ
પછી વરી પખવાડિયું એક
આપ મનો-અનુભૂતિએ જ ધાલ્યો મહેલ,
નાથ ! હજીયે છુપાવવા છે આપ પ્રણય ?'

એ પત્નીવેણે શ્રીદામાએ
કૃષ્ણમિત્રની પારખી પરીક્ષા સદાય
'સાંદીપનિ આશ્રમનું દ્રુપદ રત્ન
શું જળકયું શ્રીદામાપુરીએ !'
એ હતાં ભક્તિ-વાતસલ્યવેણુલાં.

(૧૦૧)

પાંડવ-કૌરવ-ઘૂત ને દ્રૌપદી-ચીરપૂરણ

એ હતી રાત્રી દારિકાએ
 ને અવકાશિકાએ બિમાં હતાં
 યોગેશ્વર ને રાજરાજેશ્વરી
 નક્ષત્રતારાગણની પેઢી પાર નિહાળતાં.
 ત્રિશ્વની ધરીએ રૂઘુ પૃથ્વીયક
 ને માનવીનો માનવસંસાર
 તાદશ હતો એ જાણણુદારને.
 ભારતવર્ષનું અવલંબનું ભાવિ
 એ યુગ-અવતારીની સમભાવનાએ
 “ દેવી ! કેવું પડશે કાલનું પ્રભાત ? ”
 “ નાથ ! જાનકીશો ન જાનાતિ
 પ્રભાતે કિં અચિદ્યતિ ! ”

દારક દરયા કૃષ્ણ,
 “ રામે ન જાણ્યા સેવી સંસારમર્ષાદિ
 પણ કૃષ્ણ છે મર્ષાદાનન્ધનોથી પર.
 દેવી ! કાલ પૂરવાં છે કૃષ્ણનાં ચીર ! ”
 “ નાથ ! શું વદો છે ? ”
 “ દેવી ! ભારતનું વદે છે ભાવિ
 કે ઇન્દ્રપ્રસ્થે ખાતમુહૂર્ત મહાભારતનાં હતાં

ને પછી રોપાણાં વૈરનાં પીજ,
અંકુર ફૂટશે આવતી કાલે
આગમ ભાષી ભાવિ મદાબાર

શું સારુયે ભારતવર્ષ
યોગેશ્વરની પ્રતાદષ્ટિએ હવું ?

અને..... ?

પ્રભાતે પતિપૂજનથી પરબારી
પ્રશ્ન્યા નિજ પ્રાણાધાર.
“ મહારાજ ! વીતી રજનીએ
ને થયું છે આજનું પ્રભાત.
શાં નિર્માણ થયાં છે મહાભાર

અને કૃષ્ણે ક્યાં રુકિ
ને હિધાણ્યાં અંતરચક્ષુ.
‘ પ્રવૃત્ત્યા લોકન્યાસાન્
મુક્તમવ્યવહિતવિપ્રકૃત્ત્વા,
પછી દીર્ઘ અંતઃના ન રભા
ને દસ્યમાન થયું હસ્તિનાપુર.
‘ દેવી ! શાં શાં દસ્ય દષ્ટિ પેખે
“ મહારાજ ! હસ્તિનાપુરનાં નગરસ્

અને હસ્યા દ્વારિકેશ

ભાવિતું ડો' બપ હર હાર્ય
 એ હાત્યે .....
 દેહવતા મૂં રકિમણી રાણીની,
 ને ચક્ષુએ યથા ચન્ચિત્ર દશ્યમાન
 " રાજ ' છન જેને છે હસ્તિનાપુર ગજમહાલયે
 પાડવજ્યેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર રાજ,
 શુ જ્ઞાનીયે અજ્ઞાનો બ-વા ? "
 " દેવી ! ભાવિ જેને છે મહામાયાની બાજીએ ! "

અને ચક્ષુ દશ્યમાન દશ્ય

એ હતો

રાજમહાનય ખડ હસ્તિનાપુરનો,
 પાસા રડતા તા ચોપાટ પડે
 ને રાજયુધિષ્ઠિર-અનિપક્ષી શૂનિના
 ધાર્યા પડતાં તા પોગા
 ને એક બાજીએ હાર્યા યુધિષ્ઠિર
 સાથેયે બડાગ દ્રવ્ય, રત્ન, અન્ન-વસ્ત્ર ને સુવર્ણનો

પ્રસર્યો ઉત્સાહ કૌંવમડો,
 ને યોજીના યથા પાડવજાન
 સિ હાસને વિગળ્યા અ ધ ધૃતરાષ્ટ્ર રાજન
 મૂઝમા મન્કરા ઝીઝૂ ઝીઝૂ
 ને શીખમપિતામહ ને ગુરુ દ્રોણાચાર્ય

વિચારસ્થૂન્ય બન્યા અવિચારી ફૂલો,
નેણુલાં દાળી ધરતીને પ્રજ્ઞતા
કે શા મંડાશે બાવિએ હિલકાપાત ?

એ દસ્યે.....

દેશાવલિ કંપી રાજરાજેશ્વરી રુકિમણીદેવીની,
" રાજ ! વિધાતા શાં વરસાવે છે
વીતક સત્ય મારગડે જીવન જીવંતા પાંડવો પર ! "
" દેવી ! કર્મના સિદ્ધાંતની છે
સંસારે જોવી આ સત્ય પારખ ! "

અને ફરી ચક્ષુચિત્રાવલિ થઈ દશ્મમાન
કમ્પાવતી રાજરાણી મહુપુરીનીને
સુધી ધૂત સકુનિ-વેણુમાં:
" યુધિષ્ઠિરાજ ! બીજી હોડ પછે છે !
કે તમને હો હારીને બાજી ? "

શકુનિવેણુલે

દાપરના આચમતી સંધ્યાએ
કળિ બેઠા યુધિષ્ઠિરજિહ્વાએ,
ને દીરમા સંધ્યાના સપ્ત રંગ
હાઈ જુગારીને આચાવંતા.
" શકુનિ ! યુગ્મગીખત જમ પાંચ ક્ષાતકું
- ઇન્દ્રપ્રસ્થરાજ સંગાયે માંકું છું.

પણ શી માંડો છે સમોવડિયો હોડ ? ”
 ઝીત્યાં એ ચુધિછિરવેણી
 ઘૂનનો પાટલો મંડાવજુદાર દુર્યોધને
 ને સામાં માંડ્યાં હસ્તિનાપુર રાજ્ય,
 “ ચુધિછિર ! ભક્ષા માંડ્યા દાવ
 શોભતા પાસા રમજુદારને
 હસ્તિનાપુર ને ઇન્દ્રપ્રસ્થ જાગડે છે;
 છુલ્લો કોના હશે નમતા તોલ ? ”

એ વેણીને પછી
 રાજરાજેશ્વરી રુકિમળાદેવીના દૂર દેશી ચમુએ
 સૌમ્યમૂર્તિ નારખ્યા વિદુર
 પ્રવેશી પ્રાર્થતા અંધ રાજન ધૃતરાષ્ટ્રને:
 “ ભત ! બેઠ્ઠની દહે
 છેદન થાય છે શૌર્ય ક્ષત્રીનાં
 પાંડવો છે પાગરતાં પુષ્પ
 મકંદ લો,
 પણ ન વેડે કળીએ કળીએ ! ”

પણ જેમ વાયા વટોળ હોડે
 એમ ઊડ્યાં વિદુર-વેણી
 દુર્યોધન કણ શકુનિ ને દુઃશાસનની
 મંડાળ ચોકડીના અદ્દહારે

તે ખડખડા ચોપાટપડે યાસા,
જુગ હાલ્યા યુધિષ્ઠિરના
હતંતી ભાસી ખેલાતી બાણ,
પણ પછી ચપ હાર.

શું ગુલામ થયા પાંચ પાંડવ ?
પછી ગુલામ બન્યાએ
હોડે મૂકી દ્રૌપદીરાણી.
" દુર્યોધન ! પાંચાલીનાં દાસીત્વ
છે આજની બાણએ હોડે ! "

એ યુધિષ્ઠિરવાક્યે
ચાર બધુએ કીધી નેત્ર વાત
દે જ્યેષ્ઠ ભાત ભૂલે છે બીંત
કોધાગિત ઝગ...ઝગ...ઝગહલ્યો,
પણ રાખ્યો ગલ્લો જ્યેષ્ઠ ભાત આમન્યાએ
ને મંડાણી બાણ.....
સોઘાં ક્યાં ચોપાટપડે
જાણે ફરતું ભાગતું ભાવિ,
અને હાર.....?
બચાવક બન્યાં ગજરાજેશ્વરી રુકિમણીદેવીએ
નેત્રે કીધી કરગ થણી,
કે દરવને ટાંકી...ટાંકી હોંઠે

પણ કેમ હંકાય
દેવાદર્યે જીવડ્યાં દરય ?

સ્પર્શતાંતા વાતા પવન
અગ્નિદાદ શા રુકિમણીદેવીને.
" રાજ ! અકથ્ય દરય છે ! "
" દેવી ! શા..... છે ! "

અને આજધેરાયો મેધ
વણનાટકયો અવનાંખી રહી
પછી પડે જોમ ધોધમાર
એમ સર્વા રુકિમણીદેવીવેળાં:
" મદાગજ ! નગધમ દુઃશાસન
દ્રૌપદીનેા ચોટસો તાણી
આણે છે સલામંડપ મધ્યે ! "
" દેવી ! અહંકારને ઝલ્યો છે બળિયા
અહંકારે ! "
" રાજ ! સતી સાધ્વી દ્રૌપદીએ
શા પેળો છે આપ અહંકાર ? "

અને દરયા કૃષ્ણ
મહા દત્તી વધતી સમરયા,
અમમ્ય દરપમાન દર્યેથી

પરમ મર્મ છાનના તારવત્રાની

સારીયે સભા બની દિડ્મૂઢ

કુનવંધુના શુ આના રખાતા તો માન ?

પિતામહે ધરતીએ ઢાળ્યા નેથુના

રજસ્વના પાચ્યાની

એકાકી વસ્ત્રે સભાએ ખે ચાણી

ચિનવતી દુ શાસનને

‘ દુ શાસન ! ધર્મે આની નારીના

ભૂપણ નથી એકાકી એઠીને નસ્ત્ર

હસ્તિનાપુની રાજસભાએ પ્રવેશનાના । ”

એ વેણુને કીધો કટાક્ષ

દૂરથી દાખરી દુ શાસને દુર્મેધિનને

“ દ્રૌપદી ! ભૂપણ છે દાસીના

કે દોરાણુ સરદારઆણાએ । ”

“ હુ દાસી . ? ”

એ મત્યાનાતવેણુના

ગોડી રણા સભામડપે

એ હસ્તિનાપુર સભામડપ

અધર્મેના અરણ્યરણુ સમે હતો,

પાપરેતના ઊડતાંતા પટેળ
ક્ષાત્રધર્મનું ચતુર્થ ધર્મોન્તર
શું તીવ્ર શ્વ માનસે ?

એ દશ્ય નિહાળતીંતી
રાજરાજેશ્વરી દારિકાની દરિતનાપુર સભામંડપે
યોગયોગેશ્વર કૃષ્ણના કર્પા સંયમે.
“ મહારાજ ! યુગ ક્ષિપ્રર્માં, રવાર્માં વાસે છે
ભારતવર્ષે ક્ષાત્રધર્મનાં પુણ્ય ! ”
“ દેવી ! ધર્મની રચાપના અર્થે
રચામ છે દરિતનાપુરે જૂમિકા ! ”

અને પુનઃ દશ્યમાન ચયું
રાણી રકિમચીને સભામંડપે દશ્ય.
અસરી હતી નીરવ શાંતિ,
પાંડવ ખેડાંતા અવાચક
પણ વખતે વખતે ભીમકર્માના કર
મુઠિટકા ખીડી દેહનસો ખેચી
કંપોલે પાડતાંતા ક્રોધ કરચલી.
પિનાગહ ને દ્રોણાચાર્ય
નેત્રોને ખીડીને અન્નતાંતા
કે નિન્ન આંખનાં રત્ન હજી
શું નહિ હોલવાવ આવાં દશ્ય ?

એ ધરતીએ દળ્યા શીન્વંતાના નેણુનાને
 પ્રભો ઊચક્યા પત્રી દ્રોપદએ
 “ હસ્તિનાપુરના ધર્મધુર ધરો !
 ખળખળે છે આજ
 અધર્મ કર્મો તમ ધર્મના પાયા ! ”

એ દ્રોપદોવેણુવે પ્રસરી
 હિમ શી દડીના ગોળની કંપારી
 સુરાગનોના નિચાર તા મનડે
 એવે મુશ્કાળ કરી વેણુ
 “ પિતામહ ! કુળ વાગે છે કુરુ રાતું,
 નધો ભાગતી દ્રોપદની સજા.
 મું પુત્રવૃન્દા આવા આપ છે માન ? ”
 અજઉત્તર રવા શીખ ને
 પત્રી પ્રજાવા દ્રોણાચાર્યને પાચાલીએ
 “ ગુરદેવ ! વિદ્યા ભાગે છે આપની,
 મું આવા રાધા હિં ધર્મનાં મૂળ
 આપ મિખો દર્શન આપિ ! ”

શું પિતામહ તે ગુરુ દ્રોણાચાર્ય
 સેવશે મૌન ? ”
 “ દેવી ! એ છે ભારતનું ભાગ્ય ! ”

એવે હરી દસ્યમાન થઇ દસ્યે
 ધૃતરાષ્ટ્રને પ્રશ્નની પાંચાલીઃ
 “ શ્વશુરરાજન ધૃતરાષ્ટ્ર !
 વિચારનાં દિવ્ય ચક્ષુએ પેળે
 સાજે છે દરિનાપુર સિંહાસનની સાજ
 તે શૌર્યધતિહાસની જૂંસાય છે રોશની
 રેલાઈ રેલાઈ પુત્રવધૂની અશ્રુધાર ! ”

એ દ્રોપદીવેણસે
 પ્રસરી વિચારમન્થનની છ.વ
 અંધ રાજવી ધૃતરાષ્ટ્રને કપોસે.
 એ વાંચી
 દુઃશાસને નીરખ્યું દુર્ગોધને
 ને મલ્લકામણે મલ્લા વિચાર
 ઝટકો દઇ પાંચાલીના એ ટલાને.
 “ દારી ! અનોખા જખાશે ધતિહાસ
 દૌરવશૌર્યના ભારતવર્ષે.
 આ છે સજાગૃહ
 ઉદ્ધાસ ને વિદાસ રીઝે જ્યાં.

ભલે આન દે સભામ ડપ
દુજ નગ્ન નૃત્યની કળાએ કળાએ ! ”

૪૭ી વેણુલા સગાથે દુ શાસને
ભગીર ખેચ્યા પાચાલીના ચીર,
એને ખાળી રહી માડ માડ
પત્રી વદી કોધવેણુના
“ સભાજનો ! નગ્ન નૃત્ય તો કરજે અવસ્ય
મદાદાગો અહીં ખપ્પગ ભગીભગીને,
જે દિ’ રદ્ર બની ભીમકર્મા મારો
કુદમાળ ધરજે કૌરવમગ્તકનો.
પણ સભાજનો !
નિચારશીન સભાજનો !
પ્રશ્ન પૂછુ છુ એક
“ કાણુ દાયુ’ ને કાણુ હત્યુ ? ”
એના દીધા મનકી કગલે કલે ઉત્તર
“ પાચાની દાસી ! હત્યા દુર્યોનન મુનરાજ
ને દાયો ધર્માત્મા સુધિજિર ! ”
અને દાન્તિકાએ દશ્ય નિદાળતી રુકિમણીએ
પ્રશ્ન્યા ગમીપે નિગળવાને
“ નાય ! શુ ધર્મ દાયો ને
અધર્મ હત્યો ? ”

“ દેવી ! ધડીક છૂપે છે ને વાદળટાંકયો
સપ્ ? ”

અને.....

રકિમણીએ પેખી હરિતનાપુર સભામંડપે
સાંત, સાંન, રમરાનસાંતિ.
પૂતળાં રા દતા વૃદ્ધજનો.
એવે..... ઊડયો..... વિકલ્પ...
ધૂતરાણીની પૈરપરાણીનો પુત્ર
પાછાજ સાં જાન દતાં
ને હનાં ક્ષાત્ર શીર્ષ.
એનાં વેલુલે જાણે
સમાના ડગમગ્યા દિશાજ
ને આસનો પ્રજામાં દોહી.
“ ધર્મ શીર્ષ ને વિચારવંતાઓ !
અધર્મ મૂકે છે અવધ આજ
ન્યાયની માડો તુલા
ને શાસ્ત્રાર્થે તોળો ન્યાય,
પ્રશ્ન છે પાંડવ મદારાણીનો:
કોણ હાયુ ને કોણ જીવ ? ”

અને વીતી અખોલ પગ
વિકલ્પવેલુલાની ફરતી પ્રતીક્ષા.
“ સલામનો ! રાજધુધિધિર હાર્યા

ગુલામીખતે દેહ ને ધન્દ્રપ્રસ્થરાજ.
હારેલાને શા છે અધિકાર
અન્યને હોડે મૂકવાના ? ”

અ ધાગ અર્જુનને ઝગડે જેમ
તેજવંતો પીગ-ઝગકાર
ને પંથભૂટ્યા પચિકને
માન્યતાં જેમ મળે નિશાન,
એમ આનંદી સારીયે સખા;
પણ પછી યની વિસ્વળ
કર્ણના બોલે બોલે:
“ વિકર્ણ ! ન કર અવસા
શ્તાયો થઇ જ્યેષ્ઠ જ્ઞાત દુર્યોધન પરિપક્વ
વિચારણાની.
ધર્મ-અધર્મના ભેદ
દુઃકર છે તુજ બાળમુદ્ધિએ જાણવા ! ”

અને એ કર્ણ-વેળુને
હિતેજન લાખ્યું દુઃશાસનને,
ને બેઠ્યું એણે.....
એકાકી પાંચાલીનું ચીર;
એને માંડ ખાળતીએ
નિનવણાં માંડ્યાં.....
પતિઓને કીધું અપે સદાય

વૃદ્ધજનો પ્રજાઓ વિનમ્યા
કે સાજ રાખે કૌરવકુલવધૂની.

એ દશ્ય ચલચિત્ર શું નિદાગતી'તી
હારામતીના રાજમહાલયેથી રકિમણી
યોગેશ્વર કૃષ્ણે કર્યા યોગસંયમે.
" નાથ ! સર્વે સ રા છો,
શું કૃષ્ણાની નહિ કરે સદાય કૃષ્ણ ? "

એ અનિશ્ચિત રકિમણીવેણના
હાસ્યે દીધા દ્વારિકેશ પ્રત્યુત્તરઃ
" દેવી ! પેખો... પેખો... સન્નામંડયે
કૃષ્ણા યાએ છે પનિદેવાને
ને સન્નાજનોને હજી ! "

અને રકિમણીનેજે દીરયાં દશ્ય.
" શું યાચના અધૂરી હતી ? "

અને પાંચાલીએ અનુભવી
હૃદયની પૂર્ણ નિરાશા.
પછી અળખાને સાંભર્યો 'નિર્વલકે ચલ રામ'
ને પરચઢાની એકનિષ્ઠ લાવના
સ્થાપી યોગયોગેશ્વર કૃષ્ણ-મૂર્તિ'એ.

કરળજે ઝાલ્યો સાળુડો તનયો
 ને અસહાય નારીએ યાત્રી સહાય
 ભાંગ્યાના ભેરુ ભગવાનની.
 “ કૃષ્ણ... કૃષ્ણ... કૃષ્ણ...
 કાધી મને તેં કૃષ્ણા,
 આજ એ કૃષ્ણ તારી
 બૂડે છે કોરવખાપસાગરે,
 શું ભાત નહિ કરે બહેનીની વહાર ? ”

અસહાય યુવક દૃશ્ય
 સંખમે નિહાળતી રાજરાજેશ્વરી રુકિમણીને,
 સારુએ વિશ્વ ધુમ્મસિયુવા લેતું ભારયું.
 “ નાથ ! બેઠકની હદ થાય છે ! ”
 “ દેવી ! હદ થઈને
 હદ આવી છે હવે એની.
 ઓગળ્યો છે દ્રોણદીનો અહંકાર
 હુંકાર કરીકરીને.
 બહુમે યાત્રી સહાય,
 પતિઓ ને આપ્તજનોની ! ”
 “ નાથ ! પણ હવે સ્મર્યાને પરિશ્રદ્ધ
 એકનિષ્ઠ કરી આપે ભાવના ? ”

અને મલકયા કૃષ્ણ મનકામણે

સાગયે મલામડપે
 અવખોડ્યા દુર્યોધનકૃત્ય
 ને પ્રત્યર્થે ભય કર કળકળાટ
 દ્રૌપદાચીર ખેચી ખેચી યાકયા દુ શાસને
 સાળુડના હોળે છૂપાઇ
 શગભામણે લીધા આસન.
 ને એ ટાણે.....
 પ્રતિજ્ઞા કરી સભામડપ મધ્યે
 ગદાધારી ભીમકર્મોએ બિઝળીનેઃ
 " સભાજનો.....!
 જો હધશ હુ ક્ષાત્રખીજ
 તો દુ શાસનના રુધિરે શમાવી મુજ વૈરામિ
 પાચાલીનો કરીશ વેણીસ દ્વાર. "

ભીમ ગદાધારી વેણે
 ત્રાહિ ત્રાહિ કર્યું કૌરવદંડ
 ને સારીયે સભાનુ મનકુ
 લજ્યુ દળ્યું પાડનતરદેણે
 એવે સુણાયા દ્રૌપદોવેણ
 વસ્ત્ર પૂરી પુનઃ પધાર્યા
 કૃષ્ણસાન્નિધ્યે વિરાજી રુકિમણીને
 " નાથ ! લાજ રાખી ! "

એ પરિષ્કાન્તની સૃષ્ટિએ
ભારતવર્ષે દરિનાપુરે પેખ્યું
દારિકાએથી રકિમબીએ દરય.

સત્યના કીર્તિસ્તંભ શી
અસત્યના વાતાવરણે ઊભીંતી દ્રૌપદી.
" પૂજ્ય જનો ! પરિષ્કાન્તે પૂરી છે સાજ.
ક્ષમા કરવો
એ સંસારના આપ્તજનો !
ઠે પ્રવેશી જેવે સમામધ્યે
વિદ્વદ્ જનીને જૂઠી પ્રણામતાં.
પણ ન દેશો દોષ મુને,
દુઃશાસનખેંચો હું હતી અરતવ્યરત ! "

એ દ્રૌપદીવેણુજ્ઞાના
પિતામહે દીધા પ્રત્યુત્તરઃ
" બેટા ! નથી દોષ લાખ્યો તુને
ભારતવર્ષે અધર્મપ્રસાર્યા વાતાવરણે,
ભૂલ્યા ભીંત અમ અધર્મધેર્યા ! "

એ પિતામહવેણુજ્ઞાં પછી
સર્વાં વેણુ અધ રાજન ધૃતરાષ્ટ્રનાંઃ
" બેટા દ્રૌપદી ! અધ ચક્ષુ મુજનાંએ

અજ્ઞાનના આબ્યા અધારા,
ફરો એ બિધડ્યા તુજ સ્ત્રીત્વપતે,
હવે ચાચ વરદાન, પુત્રી ! ”

અને પ્રણામી ક્રોધહી
“ પૂજનીય ! ચાચુ છુ એક વર
દાસત્વેથી મુજ પતિ યુધિષ્ઠિરાજની મુક્તિ ! ”
“ અરતુ..... જોડા ! ”

એ ધૂનગજવેણુને બિધડી ચક્ર સભામડપતી
ને પ્રવેશી મહાગણી ગાધારી
અધ પતિના અધત્વના
એથે પાળતી તી.....
નેત્રોએ બાધી પાટા;
આર્ય નારીની એ હતી મહત્તા
સારુએ સમાજનજદ પ્રણમ્યુ
ને છેડે પાથર્યો પાચાલીએ
“ પુત્રવધૂ ! સૌભાગ્યવતી બ્રવ !
પૂજની એકાગ્રતાએ પરવારી એવે
દુષ્ટ કર્મ દુર્યોધનના સુપ્ત
એ પુત્ર નથી મુજનો
પણ કુળબોળણુદાર કુલાગર છે
વર માગ, જોડા ! ”

“ માતાજી ! આપ અનુસાએ યાચું છું
મુજ પતિ લીમંકર્મા ને અલુન ને
સદુદેવ-નિકુળની મુક્તિ
હાર્યા છતના ગુણામીખતેથી । ”
“ અરતુ, ખેટા... ! ”

એ દસ્ય દારિકાએથી નિહાળતી
રાણી રુકિમણી નયણેથી સર્વા
ભર્યા ભર્યા હર્ષોત્તુ !
“ મહારાજ ! શા છે ખેલ આ ?
ધર્મ પ્રવર્તે છે કે અધર્મ
અંધ રાજ ધૃતરાષ્ટ્ર હૈયે ? ”

એ વેળુએ હરવા દારિકેશઃ
“ દેવી ! ધૃતરાષ્ટ્રનાં પ્રજાનયનુ આઝાં
પુત્ર-પ્રેમના સંસાર-લગ્નચક્રનાં
દળ્યાં છે ધોર પડ્યાં !
ખૂત્રે છે એવે હીસે છે એને
ને તરે છે જાનસાગરે ? ”
“ પ્રભો ! મહારાણી ગાંધારી ? ”
“ દેવી ! પતિવ્રતા નારીનો છે જયસ્તંભ
ને એની પ્રેરણાએ અવધળી છે

આજ લગી પાડવ-કૌરવ ઋષિ,
તૂટે તૂટે પથ માડ બાધી ! ”

અને વાતા સમીરે ઊડી
ઉપાની નરમ ઓઢણી,
અમકયા રાજરાજેશ્વરી—
“ શું પ્રભાન કે મધ્યાહન ? ”

એ રુકિમણીની મનઃસમસ્યાના
મસકી દીધા દારિકેશો પ્રત્યુત્તર.
“ દેવી ! પૌત્રવધૂ ઉપા પધાની
શા શા સ દેશડા લાવી ? ”

અને પ્રવેશી ઉપા પ્રણામતી
વડ-શ્વસુર ને વડ-શ્વશૂ રાણીને,
“ જનકજી ! મુજ માતા સત્યબામાજી કહાવે છે
કે પીરસાણું ભોજનિયા ઠરે છે ! ”

ગજરાજેશ્વરી મદકયાં:
“ બેટા ! અમઘડી પધારે છે મહારાજ ! ”

અને ડગ લગતી ઉપાને
શુ વાતસહ્યે નિદાણી નલા ચાર નેત્રો ?

(૧૦૨)

પાંડવવનવાસ—સમાચાર

ભારતવર્ષની પાપમાત્રીનાં
મંડાળાં મંડાળુ આર્ષ પાટનગરે,

સત્ય-અસત્યની તુલાએ મૂલના
અંધ રાજન ધૃતરાષ્ટ્રે પડી
પુત્ર દુર્યોધનના અનુરાગે
અર્ધ સમ્ભતિ દીધી ન દીધી
ને ચંડાળચોકડીના ચણકોએ
ફરી ઘનખેડને આમંત્ર્યા પાંડવ
પાટવીને ધૃતરાષ્ટ્રઆરા.
એ આરા પિતાતુલ્ય પિતૃઆંધવની
સદાય શિરોમાન્ય હતી આત્મકિત પાંડવોને.
સંસારના કુટુંબજીવનમુખની
હતી એ પરમ સત્ય સમરથ,
પણ ઝગમગની દુનિયા
અસાનિને દેની'તી આવાદન.
ગાં કર્મચંદોએ સાધ્યાં પાપ-પુણ્ય ઉકેલની

રમભૂમિ હશે સ સાર ?
 અને ફરી હાર્યા પાડવ છૂટે.
 મહેનવાસી વનવાસી બન્યા
 નગરવટે સેવીને,
 પહેરીને વસ્ત્ર વસ્ત્ર,
 ને કામ્યક તપોનને
 સ સારી કમતા'તા તપ
 પર્ણકુટિ બાંધી વાસ કરતા'તા
 ફળફૂલ લાનતા'તા સહદેન-નિકુળ
 ને કાષ્ઠ લાનતા'તા ભીમકર્મા
 દ્રૌપદી ગધના તા અન્ન
 ને ધુધિધરરાજ સ્નાની
 નિશાન-મગ્ધાન પૂજતા'તા પરબ્રહ્મ
 ને માણાનળા અભુજન
 શાકીવને દેતા તા તાનીમ
 કે મહાભારત શ્રુતે ભાવિતુ

પણ ભારિતુ મહાભારત ક્રાંતાનણુદાર કૃષ્ણ
 મ ત્રણ કરતા તા નિચારણાખડે
 સાત્યકિ, કૃતનર્મ વગેરે
 યદુ સૌર વીરના સંગે

એ દ્વાગિકાના ગામમહેતે

સમીર વાતાંતા સાગરના
 ને વહોંતાંતાં દારિકેશ-વેણુધાં.
 " અકૂરજી ! શાં બાધે છે મંત્રવ્ય
 પાંડવ વનવાસ ગમનેથી ? "

એ કૃષ્ણ-પ્રશ્નવલિ
 વિચારણાએ ધુમાવતી સામી
 પ્રત્યેક મદુરેષ વિશન્વરને
 " અકૂરજી ! " દારિકેશ વચ્ચે ફરી,
 મોંએ રેલાતી મલક મલકામલકુંઃ
 " હરિતનાપુરના મન્વવિસ્તારવિગ્રસની
 આજ આવી ભામે છે મધ્યાંક.
 એક હાથે ન પડે તારી
 કે પાંડવવિદોળા કૌરવ
 છનંતા અને સાગરે બારતના ! "

એ વિચારણાખંડે
 પ્રશ્નના ત્યાં કેઈ દે પ્રત્યુત્તર
 એવે પ્રવેશ્યા હિમ્મેન ગુગ્ગન
 ને આસનેથી લિટ્કા બેઠા.
 " કૃષ્ણ ! વરુદેવરુદે પ્રસ્થાં છે ઉદ્દેગ
 કુંતી-પુત્ર પાંડવના વનગમને.
 બેસ ! ભાગ કાઢી પાંડવની દે સાન્તવન

સૂચવી ભાવીના મારગડા. "

એ ઉગ્રસેનરાજનવેણુલે,
અકૂરજીએ પેખી ઓળસપ્રતિભા
સ્થામસુંદર ધનસ્થામ મુખડે.
" રાજન ! કૃષ્ણજી છે સર્વે જાણુણુહાર
ને દોરવણુહાર ભારતના
ને પાડવોના છે તારણુહાર. "

અકૂરજીવેણુજાં ઝીલીને
વઘા યદુવૃદ્ધ રાજ ઉગ્રસેનઃ
" અકૂર ! સત્ય વઘો તું.
સત્યશોધનહાર છે કૃષ્ણ
અમ વૃદ્ધનાયે મુકાવે છે મન ! "
" પૂજનીય ! આપ દોરવણું યદુવૃંદને
અમર કરશે ભારત-ધતિદાસે. -
સ ચરું છું કાલની પ્રભાતે,
' કામ્યક 'વને પાંડવમિત્તને
આપ મહાનુભાવની દૃષ્ટિ આશિષ ! "

એ કૃષ્ણ-વેણુલે
અંતરિક્ષેથી દસ્યું યોગીવૃંદ યોગસોકનું
' શું યોગયોગેશ્વર કૃષ્ણની આશિષ
કે વૃદ્ધ સંસારી ઉગ્રસેનની ?

(૧૦૩)

કામ્યકવને પાંડવમિલન

અવનિઝ્યે પ્રસર્પા ઉપાના રંગ
ને અરુણસુવર્ણ રથે જીડયો આભે.

પણ રથ શ્રીકૃષ્ણનો
પ્રભાતે વટાવી હસ્તિનાપુરંસીમાંત
સરસ્વતી સરિતાના વહેણ-વળાંકે,
વાતા અનિલના અડપદ્માએ
તરંગ... મનતરંગ શો પ્રવેશ્યો
કામ્યક તપોવને
વન-ઉપવનની દત્તી બ્યાં મંચિ

કૃષ્ણાં ખીલ્યાં મકર દે કહેતાંતાં
 ગીચ વનઝાડીને બોલ
 પવનલહરીના સ્પર્શે સ્પર્શે.
 મહેકી રહું છું સારુ થે તપોવન
 હૂમતી-ઝૂમતી ડાળાએ ડાળાએ
 લતા ડાલતી'તી ડગ-મગ-ડોલ.
 પંખીડાં કરતાં'તાં કિશોલ
 મીઠા મધુરા કલરવે કાવલ ખપેલા
 ગાઇ ગાઇ નિસર્ગનાં ગાન.
 આનંદોન્મત્ત મયૂર-મયૂરી
 હર્ષમગ્ન દહકા કરતાં'તાં,
 હરણાં નિર્ભય કરતાં'તાં
 ઋષિઓના વર્ચસ્વલક્ષ્યા કામ્યકવને.
 રથજોડમા અશ્વોની હરણુકાળે આનંદતા
 એ નિહાળતાં કૃષ્ણ વદા સાગરિનેઃ
 “ હારુક ! પેલી હીઠી કે પર્ણકુટિની દાર ? ”
 “ મહારાજ ! પાંડુપ્રજોના વનવાસે
 સોહંતું ભાસે છે તપોવન ! ”
 અને પર્ણકુટિના નગરે
 હતો એ વનવાસીનો મહેલ
 ભોજનસમયનું હતું દાણું,
 રથ થયો દારિકેશનો.
 “ મહારાજ ! પધારો...પધારો...

કૃપા કરી વનમાયે લીધી ભાળ ! ”

દારિકેશને પ્રથમ આનંદાર્થાનું
ભીમકર્માએ હેતે ભેટીને
પછી મળ્યું વનવાસી કુટુંબ
યુધિષ્ઠિર ને ચાર બ્રાત્રી પ્રીતે.
સુભદ્રાએ લીધાં બ્રાત્રનાં આવારણાં
ને માણનકંઠે વાતસલ્યમાળ શો શોભ્યો.
સુભદ્રાપુત્ર બાળ અભિમન્યુ
એવે પાયાલી પધાગે રાધણિપેથો.
“ મધુસૂદન ! ભલી લીધી ભાળ
ભાભીઓના પ્રણયપાશેથી છૂટી ! ”
“ કૃષ્ણા ! કેમ કટાક્ષે વહે છે ? ”
“ મધુસૂદન ! મુજ પગભવ કીધો કૌરવોએ
ભગી સભાએ ખેંચી ચોર.
પાત્ર પતિઓએ ઢી પાચોત્રી નિઃસંકાપ,
કૃષ્ણને તો શાની સાંભગી હોય કૃષ્ણા ? ”
“ કૃષ્ણા ! બેદની દહે વહે છે;
પણ દુ શાસનકર શ્રમિત થયાને
ખેંચી ખેંચી નવમો નવાણું ચોર ? ”

સખીએ પાંખ્યા સખ્યભાવ
ને મુખપ્રાને બાળે ખોદનાં

મલકામણાનાં મધુરા ફૂલ.
 " મધુસૂદન ! સંસારના સત્યસૂદનોને
 કેહો'ક મળશે કૃત્યગદ્યો ? "
 " કૃષ્ણા ! જે દિ' ગાંડીવ કરશે ટંકાર
 ને ભીમકર્માની પ્રતિજ્ઞા
 પૂર્ણ કરશે બળવ તી ગદ્ય ! "

વહી મલકયા કૃષ્ણ
 " સહદેવ બેપી ! પ્રસ હ્યો
 ને નક્ષત્ર-તારલિપાને પ્રભો
 કે તે સાચાં તો છે ને કૃષ્ણભાષ્યાં ? "
 " મહારાજ ! સમુદ્રે પડે શોષ કે
 હિમાદ્રિએ થાય ચોપટ ધરતી
 તો વેણુલાં યોગેશ્વર કૃષ્ણનાં
 અક્ષય ગાય યુગદ્ધમરે ! "

કૃષ્ણ હરયા સહદેવવેણુયે,
 એવે અવસરે આમંત્ર્યા પર્ણકુટી મહારાણીએ
 ને રાંધણુ પર્ણકુટીની પરસાળે,
 રોનલાના થાળે બોજન આરોગતા
 આજ જમતા હતા પતરાવગીએ.
 એવે યુધિષ્ઠિર-સાન્નિધ્યેથી
 બાળ અભિમન્યુએ પ્રશ્ન્યા કૃષ્ણમાતૃમને:

“ મામાજી ! તાત યુધિષ્ઠિરજીને ઘૂતે હગવ્યા
કપડી કુહ્ય શકુનિએ,
મેં સુર્યા સમાચાર
ને ધનુષ્ય ધધું ને ચાગ્યું બાણ
કે કોરવોને રાણુ દાણે,
પણ માતાજીએ અવરોધ્યો । ”

પીરસતી સુભદ્રાના પ્રસન્ન મુખડે પાપાં
પ્રતિબિંબ અભિમન્યુના કદાણા મોનાં.
એ નિહાળી વઘા કૃષ્ણ મરકતાઃ
“ ખેદા ! બાજ છે હજી
પણ ભાવિએ તોડવાના છે તારે
સંસારચક્રે કોરવચકાવા । ”

એ કૃષ્ણવેણુએ
યુધિષ્ઠિરે દીધા વાતસ્યે ચાપે
બાળ અભિમન્યુને મલકીને
ને શાંત સત્યવકના મુખડેથી
પછી સર્પા કૃષ્ણ-કૃતસ વેણુઃ
“ મહારાજ ! આપ અનુસાએ
હવકૃત છે પાંડુપુત્રો,
કૃષ્ણ ! ભુવ્વાબ્યો ભાવિએ મુગ્ધને
તે ઘૂતે હસતી ખોડું હન્દરચરાજ

“ યુધિષ્ઠિરજી ! ખોયું છે ઇન્દ્રપ્રસ્થરાજ
ભારત ને જુદદ ભારતનું મેળવવા સામાન્ય.
ભાવિએ બુઝાવી પેખો છો,
પણ પારખો છો ભાવિની ઉત્તરવલ સમરયા ? ”

શ્રીકૃષ્ણે દીધાં સાન્તવન
વનવાસી સંગે વસી પ્રીતે
ને સુભદ્રા ને અભિમન્યુ સંગે વિગળ્યા કૃષ્ણ
રથે દ્વારિકાગમનપ્રતીક્ષાએ,
“ યુધિષ્ઠિરજી ! પાઠવતા રહેજો સમાચાર
સદાય તમ ક્ષેમકુશળતાના ! ”

અખોલ રહ્યા ધર્મરાજ
ભાગણી ભર્ષા ભર્ષા છલકતા.
“ કૃષ્ણ ! પાઠવજો સુખસમાચાર ! ”

એ કૃષ્ણવેણુલે ફરકયું મલકામણું
પાંચાલીના પંચતરવી દેહ મુખડે,
“ મધુસૂદન ! સુખ જોવાનાં છે આપને,
લકતને પડી છે કે ભગવાનને ? ”

અને.....?
રથ કરતોતો દ્વારિકાગમન.

(૧૦૪)

દારિકાએ શ્રીકૃષ્ણ

ભારતનું ભાવિ
સર્વનિષ્ઠાનામાં સ્વર્ગ અનિષ્ઠિત,

પાટનગર દસિતનાથુરે
અવસંભવું તું દેશનું બાવિ,
પણ અર્ધાયા પડ્યા કૃમ પે બાગલા.

એલે ગયો ગાજસુધપત્ર પાંડવોને
જયધ્વજ દાંડીએયો જિતયો
પાંડવોના જૂમટાએ થયા પરાજય.

કામ્યક વને મળ્યા પાંડવોને
દારિદ્રેશ પધાર્યા શ્રીકૃષ્ણ
ન દત્તવને રથાનાંતરે કથું પાંડવોએ
વનપ્રમણોએ વિનાવયા
નિશ્ચિન કયો વનવાસનો કાળ.

અને શ્રીકૃષ્ણે દ્વાનિષાએ
દૃઢ-અદૃઢતાનાં જ્ઞાન અર્થે
વેદ-ઉપનિષદોના માડ્યા અભ્યાસ.

શું સર્વજ્ઞતાના યોગયોગેશ્વરે

માંડ્યા અભ્યાસ ?

દારિદ્રે કહ્યું બાળવયેથી વધના અભિમન્યુનેઃ
 “ કિશોર ! આજના પ્રભાતેથી
 વર્ષ એકનાં વહાણાં લગી
 છૂપા વેશે જાના વસી
 સેવશે પાંડવો જાના વાસ ! ”

એ વેણુલે
 ધનુષ્ય પ્રત્ય ચાથી ખેંચ્યું ઉતારી બાણ
 અભિમન્યુ વઘો વેણુઃ
 “ મામાજી ! કયાં સેવશે છૂપા વાસ ? ”
 “ કિશોર બાણ ! વિરાટ આ વિશ્વ
 કેડાં વિરાટનગરે વસશે ! ”
 ઝોા પ્રણા ! કેટકેટલાએ પારખી હશે
 પાંડવવાસની છૂપી સમસ્યા ?

અને વિરાટનગરે... ?

(૧૦૫)

વિરાટનગરે છૂપા વેશે પાંડવો

શિલ્પની વિરાટ સમૃદ્ધિએ

પાથ્યુ' 'તુ' વિરાટ નગર

જિ'યાં જિ'યાં ભવનના મિનારા

આભપરિંદાએ કરતા'તા વાતઃ

એવે રાજ્યસભામંડપે

જાસૂસે કીધી વિરાટગજનને વાત

" મહાગજ ! દક્ષિણી ગૌશાળાએ

હલ્લા ઊભટયા છે સુશર્મા રાજનના

ને ગૌધન હયુ' છે ગૌશાળાનું ! "

એ જાસૂસવેણલે

રાજવીધર્મના ન્યાયે ન્યાયે

આસન તજ્યુ વિરાટરાજને

વહાર કરી વાળવા ગૌધન.

" શૌર્યવંતાઓ ! સજ્જ કરો હથિયાર

વિપત્તિની ધજા છે આજ ! "

અને ગજવીહાકલે

નરજંકા શૌર્યે ડોડ્યા

ને ધાયા ગૌધનવહારે.

• પછી વિરાટ રાજ સીમાંતના પાદરે

ધૂમ મચ્યુ ધીર લુહ
ને ઉદ્દેગબર્ષા વિરાટરાજ
અકેલા ધાવા મૈન્યસ રક્ષણ તત્ત
એવા જગડાયા સુરામનિ પળે !

શુ વિરાટવિજયધ્વજ પરાજયે જિતર્થે !

અને કંકે બદનવ ચોદાએ
પ્રધિક ને અટ્ટનેમિ સગે
અતુન બળે કીધો હુલો
ને છોડાવ્યો વિરાટરાજન.
પછી સકળે અષ્ટથો સુરામાને
ને દીધી પરાશતતા પૂરી.

એવે વિગટનગરે ?

જામુમે દીધા સમાચાર
અંતઃપુરે યુવગજ ઉત્તરકુમારને
“ યુવગજ ! ઉત્તર વિરાટ ગીચાગા
બળવતી કોરવમેનાતો
અતુન હુમલો માંડ બાળે છે,
ગડ તૂટશે ઘડી બે ઘડીમા ! ”

એ જામુમવેણુમે

દેમે ડગમગા ઉત્તર મુન્દગજ
વિગટનગરની ઘરાતી પ્રતિજ્ઞાએ,

પણ શૌર્ય સામનાના અલાવે
 બીરતું હલમલ્યું હેતું.
 તોયે બાહ્ય દાખવવા
 શૌર્યનાં કહ્યાં વેણુઃ
 " જાસૂમ ! લગીરે નયો મુજને ક્ષોભ
 કે સારીયે સેના પાટનગરે નથી;
 પણ કમભાગ્ય છે
 કે સારથિવિહોણો છું હું અકલો;
 પ્રાણ હોકે મુજનો રથ ? "

એ વદી વેણુ
 ગમગમ પ્રકૃદલાવી છાતી
 ઉત્તરકુમારે અંતઃપૂરણવના દરથે.
 " શા બાર કૈરવેના છે !
 બોધમ-દ્રોણાદિને રથે રોળું ! "

એ ઉત્તરકુમારવેણુલાં
 રમણીઓના જુદે પ્રસર્થાં,
 એવે આવી સૈર-ધ્રી
 કુમારી ઉત્તરાની પાસઃ
 " રાજદુલારો ! વિપત્તિ પેખી વિરાટ રાજાએ
 દામા કરજો જો દઉં સચના
 પણ આપ જુદ-નનદવા એ
 પાંડવોની હતી શિખ્યા

ને હાકયો'તો સારથિ બનીને
પાર્થનો અનેક વિજયે રથ । ”

એ સૈર-પ્રીવેણલા ઝીલી
ઉત્તરકુમારને સ બોધ્યો ઉત્તરાયેઃ
“ જાત ! જુહનના હાકશે આપ રથ
અપસ્ય મુજ પાર્થના સુણીને । ”

અને એ વાર્તાવાગે
સૈર પ્રીની સરા ઝીની જુહનવાયેઃ
“ મુવરાજ ! અરુપ વિદ્યા સારથિની
હાથ છે હું અદનાને
એ છે મુજની સહ-કયા
પણ નૃત્ય ને ગાન કે
પાનિ તની ભણાવની લલિત કયાઓ
છે મુજનું પ્રાપ્ત કર્તવ્ય । ”

જુહનનાવેણલે
ઉત્તરે વેધું પ્રતિભાબધું હાસ્ય
પ્રસન્નવદ્ધ લવનાવૃદ્ધે
“ જુહનના ! અરુપ ગુજનું સારથિતાન
પૂર્ણ છે મુજના શૌર્યે,
અરિ હણીયા હું શૌર્યે,
હું હાકજે કુચબતાયો નય । ”

અને સળ્યાં ઉત્તરકુમારે આયુધ
 શોભ્યો જણે કિશોર લાલ્ય,
 ને હારવ-ટૂટના ઘડયા કૂવાગ
 અંતઃપુરની લવનાને મુખડે
 અયુધ પૂહનલોને કવચ મહતી નિહાળી.
 પણ જેવે રથે બેસી
 અશ્વોની ગ્રહી રાસ,
 એવે ઉત્તરાકુમારીએ પારખ્યા પ્રભાવ
 ને કાળાં પેલુકાં મયકી.
 " બૃહનન્ના ! સગ્રામ જીતીને
 અમ દીગંધી કાજ લાવજો વાધા
 ભીખ-મોલ્યાદિ કૌરવ યોદ્ધાનાં વસ્ત્રના ! "
 " રાજદુવારી ! જીતશે જો યુવરાજ ઉત્તર
 તો લાવીશ અવશ્ય ઉત્તારીને
 જીતનાં રમારક વસ્ત્રો ! "

અને દ્રુપાં રથનાં ચક્રો
 શૌર્યચક્ર જાણે અરિને રોળવા.
 ને એમ એમ
 એકત્ર ઉત્તરકુમારના ધૈર્ય
 અવવળી રત્ના નગર નર-નારી ઉત્સાહે.
 પછી ફૂક્યાં નિહાળીને
 કૌરવ-સૈન્યના જિમટયા સાગર

ને સમીપ આઘ્યા દૃશ્યે
રંગના નિહાળ્યા ઊડતા વટોળ
આચ્છાદન કરતા ઉત્તરકુમારની દૃષ્ટિ
પછી ગાત્ર થયા સિથિલ
ને ધ્રુવરોએ સર્પાં વેણુલાં:
" જૃહનના ! પુનઃ વાળ રથ નગર પ્રતિ
પાજ બાંધ્યે ન ખળાય સાગર,
સૈન્ય સારુથે છે પિતા સંગાયે,
અકેલા ન થાય વિરાટ સૈન્યના સામના ! "

એ વેણુને સારથિ જૃહનનાએ
ઢોધરકા મુખ રથે ફેરવ્યું:
" મુવરાજ ! પાર્થ ધનુર્ધર લાજે
તે જૃહનના સારથિ હાંક્યો રથ
પરાજિત પેળી નગર પ્રવેશે ! "
" જૃહનના ! ગર્જ ને મૂકું છું માન ! "

અને એ વેણુને
રથે ફેંકી ધનુષ્યસદિત બાણ
ઠેક દઇ નાડો ઉત્તર.
" ઉત્તર...ઉત્તર...કુમાર...! "

અને પૂઠે ધાયો જૃહનનારૂપ અભુત.
એ દૃશ્ય નિહાળ્યું કૌતુહલ-યે.
' વારમથો હાંક્યા અગ્નિ શો

ઠાણુ વેશઢાંકયો છ ! ”

એ સમસ્યા પ્રસરાવી
દષ્ટિએ હૈયેહૈવાને
ને પલે બૃહન્નલાએ
ઉત્તરકુમારને આલ્યો કેશથી,
“ રાજપુત્ર ! રાજાનો જાણે ધર્મ
ક્ષત્રિય ન નાસે રણસંગ્રામેથી ! ”

અને કંપે જેમ મૃગજાળ
એમ કંપારીએ વલો ઉત્તરકુમારઃ
“ બૃહન્નલા ! કૌરવ સૈન્યની સૌધંભરી આંધીએ
હું તણુખલાના શા છે ભાર !
જીવંત નર બધા પામશે
રથ વાળી કલ્યાણુ.....
સુવર્ણમહોરે બરીશ તુજ ચુક ! ”

એ ઉત્તરકુમારવેણુલે
બૃહન્નલાનેત્રે ઝ્યોં અગ્નિ,
“ કુમાર ! હું જીવીશ કૌરવને ! ”

અને ભયધીરિત ઉત્તરને
સત્તાખળે બેસાડ્યો રથે.

એ દસ્ય નિદાળી

ગુરુ દોલે પાઠખ્યો નિજ પ્રિય શિષ્ય.
 “ બીજમ ! ચેખો પાર્યંતે,
 છામડે દાક્યો તોય સર્વ ! ”
 “ આચાર્ય ! મુજ વૃદ્ધ નેત્રે ન પારખ્યો ! ”
 “ બીજમ ! પારખ્યો ધન જયને
 ગાડીવેથો જ્યારે છૂટશે બાણ ! ”

અને એ વૃદ્ધ
 વાસવના વેર્ષા દારય
 એ દુઃદૃષ્ટિથી નિહાળ્યાં પાથે
 શમીવૃક્ષ સમીપ જેવે
 પૂજ્યો ઉત્તરદાક્યો રથ
 “ ઉત્તરકુમાર ! શમીવૃક્ષમખોલેથી
 ઉતારો અણુનનુ ગાડીવ ! ”
 “ અણુન ! ” એ નામોરચારે
 પ્રિયવસાગર મજધાગ ડોલ્યો ઉતાર
 “ રાજપુત ! પાડવોએ સેવ્યા વનવાસનું
 છૂપું વર્ષ તેરમું છે
 ને એના છુપાવ્યાં અન્ન-શસ્ત્રોની
 મુજને લાધી છે જાણ
 ઉતારો ધનુષ્ય, ગજપુત્ર !
 અક્ષયબાણ સંગાથે. ”

એ પાર્યંતેણે

પરાધીનતા ને વાણીજીમના વચ્ચે
 રામીવૃક્ષે ચડ્યો યુવરાજ
 ને રોમાંચિત થયો ભયથી ઉદ્ધિગ્ન ઉત્તર
 નિહાળી પાંડવ અસ્વશસ્ત્રો
 ને ગાંડીવદશ્યે અંગમ આપ્ય.
 “ ઉત્તર ! ઉતારો હનુમંતાનિશાનધ્વજ
 દશ્યે રાત્રનાં હરાશે જોમ ! ”

મદક્ષિણા કરી રામીવૃક્ષની
 પાથે ધધુ ગાંડીવ,
 ને કયો ગાંડીવધન્વાએ ટંકાર.
 જાણે ધરતી ધૂણ
 ઝગમગા દશેય દિક્ષપાલ
 આજે વિખરાયાં વાદળ.
 એમ ગાંડીવટંકારે હેબત પામી
 વીખરાણું ભાસ્કું કૌરવસૈન્ય.

એ દશ્યે દરકયું હાસ્ક,
 પાર્થના દીર્ઘદર્શી ગુરુ દ્રોણાચાર્ય મુખડે.
 “ દુર્યોધન ! યોદ્ધાઓ ચાપ છે વિવર્યું
 ગાંડીવ પ્રત્ય માના ટંકારે ! ”

એ વેણુલે કર્ણરાજ
કટાક્ષ કરતા આજ્ઞા સમીપ
“ આચાર્ય ! બહુ લાસે છે આપ હેયે
પ્રિય શિષ્ય અર્જુનનો પક્ષપાત,
કૌરવ અન્ન-ગ્ન શુ જીવવાએથી બૂ સાણી ? ”
કર્ણવેણુલે ગમ ખાધી ગુરુએ
“ કર્ણ ! ભયમસ્ત બન્યુ છે સૈન્ય
એની દીધી પ્રતીતિ
શુ અનળવેણુ સુણવાને ? ”

માહોમાહેના વાગ્યુદ્ધ
શુ રિપુથી પમાડશે પરાજય ?

એ જાણી ક્રીડ્યા કૃપાચાર્યે
ને કર્ણને કહ્યા વેણુલા
નિનારણુ કરતા દ્રોણ ક્રોધના
“ કર્ણ ! પાર્થના છે પરમ પરાક્રમ
મહાદેવ સ ગે કીધુ યુદ્ધ
ને પ્રાપ્ત્યુ અસ્ત્ર
કઈ વિમાસણાએ પડ્યુ તુ તુજ સૌર્ય
જેવે માધર્વરાજ ચિત્રસેને
દુર્યોધન સ ગ તમને કીધા કેદ,
ને છોડ્યા ભર્યા ભર્યા ગોચે ”

અણુને કરીને સહાયતા ? ”

પ્રસરી નીરવ શાંતિ.

એને તોડી

સુસવાટા કરતા ગાંડીવખાણે

પામી એ... પારખી એ

કુસુપનાં દીધાં દુર્યોધને નિવારણાં:

“ શૌર્યવંતાઓ ! અસ્ત્ર-શસ્ત્ર ધરો,

ન લજ્જાવો હસ્તિનાપુરની લાજ

પાગૂ...વેણુના કુસંપે પ્રસરી.

સમમ ભાગશો,

નહિ લાગ્ને એકાકી કોઇ ! ”

એ વેણુસે

બીખે ભરી અમ કમ

બૂદ્ધગ્યનાનાં દીધાં દોગ્ધણાં

શું બીખ મુદે ચડ્યા ?

પણ પ્રથમ મુદ્દનાં માન

બીખે દીધાં આચાર્યને

અને હવું એ ગુરુશિષ્યનું મુદ્દ.

“ ઉત્તરકુમાર ! ગુરુદેવ પધાર્યા છે

ગાંડીવ પ્રણામશે છોડીને જાણુ ! ”

અને સસવાટ કરતાં બે ગાણું

ગુરુષદ્ધૃતિની લીધી રજ.
 જી ચક્રમાં બે દ્રોણાચાર્યે જાણ
 આશિષનાં આશિષતા શિષ્યને:
 " પાર્થ ! ગુરુથી સરાયો થા ! "

આશિષ-વેણુમાં પછી
 સુસવાટા કરતાં અન્ય બે જાણે
 ગુરુકણે કીધી કંઈ વાત;
 પછી લોકપુ જાણવડાંએ રણમેદાન,
 એવે દ્રોણાચાર્ય આજ્ઞા લઈ
 કૃપાચાર્ય મુદ્દે ચક્રમાં
 ને મધ્યુ ધોર મુદ્દે.
 પાર્થ કીધા કૃપાચાર્યને વિરથ,
 ને ધરતીએ ડગમગતા દળતાને
 પરિચારકજ્ઞે ખસેડ્યા જાવણીએ.

પછી પધાર્યા ગુરુ દ્રોણ
 મલકે મલકે મલકતા મુખડે:
 " પાર્થ ! ગુરુ જીતશે કે શિષ્ય ? "
 " ગુરુદેવ ! શિષ્યની જીતે ગુરુને
 પરમ જીત ગુરુ-વિદ્યાની છે ! "

અને મંડાળા ધોર મુદ્દે

હારતા જાસ્યા દ્રોણાચાર્ય,
શું ગુરુસત્તાયો શિષ્ય નીવડયો ?

અને ગુરુગુરુ અશ્વત્થામા આજ્યા
પિતાની વહારે આવી પુત્રજ્યોત
ને કીધી એણે બાણવર્ષા,
પણ કટાણાનો વધ્યો જેમ ખૂટે મેધ
એમ ખૂટ્યાં અશ્વત્થામાનાં બાણ.
પછી બાણાવળી અભ્યુન સ જે
કર્ણ બાણાવળીએ ભીડી બાથ.
“ પાર્થ ! સાવધાન ! ”
“ કર્ણ ! અસત્યનાં અસાવધતાનાં રણ
સંસારે છે તારે લેવાનાં.
સભામધ્યે કીધા પંચાક્ષીના પરાજવ,
હવે રણસત્રમે છે કર્ણના પરાજવ ! ”
“ પાર્થ ! અતિક્રમણ માપ છે શૌર્યનું ! ”

અને કર્ણે ફેંક્યા
બાણના બંધકર સમુદાય,
એને ખાળ્યા ધનંજયે.
એ ધોર સંગ્રામની પણ
વિકરાળ જાસી ઉત્તરકુમારને.
“ બૃહન્નલા ! નેત્રે આવે છે અંધારાં

કર્ણની બાણવર્ષાની આંધીએ ! ”

“ ઉત્તર ! હમણાં વિખેરુ છું આંધી ! ”

અને ધનંજયે

કર્ણે ખેંચી ગાંડીવપ્રત્યંચા

પછી હૃદય કર્ણઅશ્વ,

ને સારથિને ઢાળી ધરતીએ

ખેમાકળો કર્ણને કીધો

ને છાતીએ ભારીને તીક્ષ્ણ બાણ

ખેલાને કીધો રાધાપુત્રને.

કારમી એ વેદના સહતો

પછી કર્ણ નાઠો ઉત્તર દિશાએ

ને ઉત્તરકુમારે સુણી જયધોષણાઃ

“ યુવરાજ ! હાંકો રથને પછે

પિતામહ જ્યાં ધૂમે છે રણે

એવ આખે પૌત્રના બાણપ્રસાદે ! ”

અને બલિરાજા ને ઇન્દ્ર શું બુદ્ધ

ધોર મચ્યું ભીષ્મ ને અર્જુનનું.

મેધ શી પિતામહની બાણવર્ષા

પહાડ બની ગ્રહણ કરતોતો પાથ્ય;

ને એમ એમ પછી

શમણ કરના અશ્વિયક શા

ગાંડીવે બદલ્યા રંગ
 ને છટણં તેજસ જાણ.
 કપાયું ગંગાપુત્રનું ધનુષ્ય
 ને વાંધ્યો પિનામહનો
 સિંહ સમો સીનેા સિંહજાળે,
 ડગમગ્યા મહાબાહુ ભીષ્મ
 રથ અમભાગના મેતા ચંબવિશ્રાવ,
 એ નિહાળ્યું સારથિએ,
 ને હાંક્યો સંઆમેથી રથ
 રક્ષા કરવા રક્ષારહિન પિન્ડ-ટુન્ડી.

“ દુર્યોધન ! લાગે છે સુવરાજપદ,
ક્ષાત્રળીજ ન ભરે પાછાં ડગ ! ”

પણ છૂતે જીતનારને
સંગ્રામે પરાજય ભાગ્યો.
રક્ષકનાયે હતા અભાવ
ને અકેસા નાહા હરિતનાપુરપુવરાજ.
પછી એના પાદ પૃથ્વીએ જડયા
પાયેં મારી માંડીવેથી બાણ
ને મંડાણાં કારમાં યુદ્ધ.
સારાયે કૌરવ-સૈન્યે ઘેરોં પાયેં
ને કીધી અભયશસ્ત્રવર્ષા,
એનાં કીધાં માંડીવે નિવારણ.
પછી પાયેં કીધો સંજનાદ
ધોષણાએ ધરતી ધણુધણી,
પછી ખેંચી માંડીવની પ્રત્યા
પાયેં વણેડમાં સંમોહનાસ્ત્ર બાણ
ને મોહિત વ્યથાયુક્ત બની
ધરતીએ ઢળ્યું સંસારહિત કૌરવ સૈન્ય.

અરણ્યનાં બાણે પોદયાં વસો
એનો કીધો ધનંજયે દષ્ટિપાત.
“ ઉત્તરકુમાર ! મુજ શિષ્યા ઉત્તરાએ

હીંગલીકાજ માગ્યા છે વાધા.
પધારો ને આણો વિપવસ્ત્ર
જ્યાં લગી મોહિત છે મહારથીઓ,
પણ ગુરુદેવ ને પિતામહ
પર છે મોહાભયી ! ”
અને તારા મૂઢી રથેથી ઊતરી
પાર્થને પ્રભ્યા ઉત્તરકુમારે:
“ ગુરુદેવ ને પિતામહને
પર કહો છો સંમોહનાસ્ત્રેથી,
પણ પોઢ્યા તો છે ધરતીએ ! ”

અને ફરકયું અભુતનમુખે હારય.
“ ઉત્તરકુમાર ! શિષ્યની વધારવા પ્રતિભા
પોઢ્યા છે ગુરુદેવ કોણાચાર્ય,
ને પૌત્રનાં વધારે છે ગૌરવ .
માંડીવની ખત રાખવા પિતામહ.
પણ વિશ્વંજ ન કરો, યુવરાજ ! ”

અને લીધા ઉત્તરે
રંગબેરંગી મહારથીના વાધા
બહેની ઉત્તરાના રમણને કાજ.
“ ઉત્તરકુમાર ! હવે બનીશ હું સારથિ
વાળિયો કરી વાળવી છે ધેનુ ! ”

અને સારથિ અમુને
રથના લઘુ ધુમણિયાં
દેવદત્ત શ્રી ખે કર્યો ' વાંભ ' ખનિ,
ને વાળ્યુ વિરાટનગર દીમણું
કૌરવહયુ' ધેનુનું ધણુ.

અને...?

વિરાટનગરે પ્રસર્યો આનંદ
કે યુવરાજ ઉત્તરે વાળ્યુ ગોધન
અહાં કૌરવ મહારથી કનેથી,
ને મગર થયા વિરાટગજન
પુત્રના પરમ શૌર્યે.
પણ પિતાને કીધી પુત્રે
સત્યની સક્ષેપે વાતઃ
" પિતાશ્રી ! બૃહન્નલાના શ્રેષ્ઠ એ
અનેક મહારથી હત્યા ! "

અને એકાંતખંડે

રાજા ને યુવરાજ કરતાંતા વાર્તાલાપ
એવે પ્રવેશ્યો આપ્ત અનુચરઃ
" રાજા ! વિસ્મય ને વિમાસણાએ
ડાલી છે સારી સલા
પાય પાંડવોના અત્યક્ષ દર્શને ! "

“ અનુચરશ્રેષ્ઠ ! શું વરો છે ? ”
 “ પ્રભો ! આપ રાંધણીમાં ‘ બદલવ ’
 છે મદાધારો ભીમકર્મા
 એણે હજાર બાળિકા કીચકને,
 ને બૃહન્નલા ગાંડીવધારી પાર્ય છે,
 અશ્વસાળાના ચાબૂકસ્વાર
 બન્યાંતા નકુળરાજ.
 નગરે દીઠો નકોતો આવો અસવાર
 બાજી ખેલવતો અશ્વશ્રેષ્ઠને.
 ને મોશાળારક્ષક સહદેવ ! ”
 “ અનુચરશ્રેષ્ઠ ! યુધિષ્ઠિરરાજ ને દ્રૌપદી
 લોકવાયકા છે કે સગાથે સેવતાંતાં વનવાસ ! ”
 “ મહારાજ ! તપિ કંક છે
 ધર્માત્મા સત્યવાદી યુધિષ્ઠિરરાજ
 ને સૈરંધ્રી દ્રૌપદી છે ! ”

અને પછી...?
 પાંડવોનાં ચાહન થયાં ને
 વિગટરાજે દીધા પ્રત્યુપકાર.

પાંચ પાંડવ અને
 પિતા-પુત્ર વિરાટ જિભાંતા
 ને પાંડવ મહારાણી ને વિરાટ મહારાણી

એવે વઘા વિરાટરાજ વેણુઃ
 “ મુર્ધિધરરાજ ! નોક રાખી ઉપકૃત કરી
 બહુબલુ કાંધા છે ઉપકાર
 આપ પાડવધ્રાતના શૌર્યે
 પ્રત્યુપકાર કરું કેમ ?
 પણ આપ ગુણગને નિર્નાત છે એક
 કે પાર્થ ધનુર્ધર ગાંડીવધારી
 ઉપકૃત કરી સ્વીકારે મુજ કન્યા ! ”

એ વેણુને પ્રસરી શાન્તિ
 ને તૂટી અર્જુન-વેણુને:
 “ વિરાટરાજ ! હિતરા છે મુજ શિષ્યા
 પુત્રીભાવે દોષી છે વિદ્યા.
 પિતા ન વરે પુત્રીને ! ”

અને વોતી શાંત પળે
 મુણ્ડાયાં દ્રૌપદી-વેણુલાં:
 “ વિરાટરાજ ! પાર્થ ન વરે શિષ્યાને
 પણ વરશે પાર્થની પુત્રજ્યોત ! ”

અને..... ?
 શું નિર્માણ ચયાં હિતરા ને
 અભિમન્યુનાં લગ્ન ?

(૧૦૬)

વિરાટનગરે શ્રીકૃષ્ણ
ને
ઉત્તરા-અભિમન્યુ-સપ્ત

વિરાટનગરના આમે
પરર...લીલા ધુમ્મસિયા,

એક નહિ પણ બે-ચાર
સ્પષ્ટ ન દેખાતાં અગાધ વિમાને.
નર-નાર ઊભાં અટારીએ
ને અવકાશિકાએ ઊભા બાણુવળી
કે ઊડતા પંખીને વીધે.

એવે વિરાટરાજ મહાત્મ્ય અવકાશિકાની પા
પાંચે મેશ્યું માંડીવ મલકી.
“વિરાટરાજ ! દુશ્મન નથી પણ
આપ્તજન છે દારિકેશ !”
“શ્રીકૃષ્ણ.....?”

એ વેણુવાના પ્રભાવ
પ્રત્યક્ષ થયા વિમાનહિતરણે.
પીળું પીતાંબર ને મોરમુકુટધારી
કિશોર અભિમન્યુ સ ગાયે જિતયાં.
અને મામા ને ભાણુવાની જોડીની પ્રતિભાએ
આંજલો વિરાટ-રાજ્ય-પરિવાર.
ને સર્પાં મહારાણીમુખે વેણુવાં:
“પુત્રી દ્વિ લીધો ખાસે ॥ પુત્ર !”

અને દ્વારિકેશ બેટ્યા વિરાટરાજને
 ને પછી પાંચ પાંડવને.
 " વિરાટરાજ ! વિરાટની પુત્રી
 આજ વરશે પાર્થની પુત્રજ્યોતને ! "

પછી પ્રન્ન્યા શ્રીકૃષ્ણે
 સહદેવ જોશીને મંલકામણે:
 " શુ કહે છે નક્ષત્ર તારા ગ્રહો ? "
 " મહાગજ ! ભારતની રાજ્યધુગ
 મહાભારત પછોયે ગ્રહશે
 અભિમન્યુ ને ઉત્તરાના વંશજ ! "

એ વેણુસે
 કૃષ્ણ મલકયા દ્રૌપદીમુખડે:
 " કૃષ્ણ ! શુ સત્ય બાબે છે સહદેવ ? "
 " કૃષ્ણ સખા ! બાવિ અમિથ્યાનાં
 જોશી પેખે સદાય પ્રમાણ ! "
 " કૃષ્ણ ! અંતરનાં સમર્થન છે તુજનાં ! "
 " કૃષ્ણ ! અંજનીગયો નથી હું હનુમંત
 કે હૃદય ચીરીને દાખવું,

પણ છું નારી-અવતાર
 ને શપથ છે મુજને મુગ્ધાપરનો
 વદું જો બળતાં-સળતા વેણ.
 હૃદય કહે છે કે
 મહાભારતે રાજવંશવળી ગવાશે
 ઉત્તરા-અભિમન્યુની વ શન્યોત્તની ! ૧૧

અને..... ?

(૧૮૭)

પાંડવોને માર્ગ-દર્શન ને દ્વારિકા-ગમન

અભિમન્યુ-ઉત્તરાના સગને
વિરાટ ને પાકુળ્યાની મંથિનાં
હેતે મંધાણાં બંધન.
એને આશિષ્યાં મિત્રરાજનોએ.
પછી પાંડવની ભાવિ-વિચારણા
એક દિ' થઇ એકનિત રાજવીઓ મધ્યે.

એ હતો પ્રભાતનો પ્રહર ત્રીજો
પૂર્વેથી સવિતાનારાયણ
સાઠ અવનાશિથી ફેંકતાંતા કિરણ
સભાખંડને તેજે અજવાળતા.

હકડેહક જાગીંતી કચેરી
રત્નમડિત ને સુવર્ણ આસનોએ
શોભતાં આસરણે ને રંગરંગ વસ્ત્રોએ

મહારથીઓ શોભતાંતા રાજવીઓ સંગાથે,
 આલ શોભતું જાણે નિર્મળ ગ્રહોએ.
 ને ભાતુ શા શોભતાંતા મહીં
 દારિકેશે શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર.
 “ રાજરાજનો ! ભારત ધરતીનું હૃદય
 મુશ્કેલીથી લે છે શ્વાસોચ્છ્વાસ,
 હૃદયને ખૂંદે છે પાપાત્માઓ ! ”
 “ સત્ય છે કૃષ્ણરાજ ! ”
 એં પદ રાજવી વેણુદાનાં
 સમર્થન દીધાં વિરાટરાજે.
 “ દારિકેશ ! ભારતભૂવણુ છે આપ
 ભારતીમાતાનાં કષ્ટ વિદારે ! ”

અને મલક્યા મુણી દારિકેશઃ
 “ રાજનો ! પાંડવ પાક્યા છે ધરણીએ
 સમર્થન છો ને છો સહાય
 હજીવી ફૂલ જનશે જૂંમિ.
 સત્ય પુકારે છે પાંડવોનાં
 કોરવ-અસત્યના આચ્છાદનેથી ઢાંક્યાં.
 છળથી દીધી છૂતે પરેસ્તતા
 રાકુનિએ યુધિષ્ઠિરાજને,
 ને સત્યના અંગાર સમા
 પાંડવોએ સેવ્યો ગાર વર્ષ વનવાસ,

ને દુસ્તર અગાતવાસનું વર્ષ એક,

વિરાટ રાજન !

આપ રાજધાનીએ વિતાવ્યું ! ”

“ સત્ય છે...સત્ય છે ! ”

સર્વ સમ્મતિનાં સર્વાં વેણુ,

એ ઝીલી વધા દારિકેશ :

“ રાજનો ! જ્ઞાન ને ધર્મની વિનીતતાના

અધર્મ ને સ્વાર્થ લે છે લાલ,

દુર્યોધનની ભોલભોલપતાને

નથી રહી માઝાની સીમાત,

પણ રાજનો

ધર્મ છે આપણુ મધ્યસ્થનો,

આપ ધર્મશીલ દેશે સમર્થન મુજને

કે ભારતની ધરણીએ

ન રહે શોષિત સરિતા,

ને આવે કુસંપના અંત,

એ આપણું પ્રથમ કર્તવ્ય ! ”

કૃષ્ણ સૂચક દરેકના લાગ્યા દોર

ભાત જલબદ્ધને શાંત મુખડે

ને એ ઝીલતાં સર્વાં જળદેવજીવેણુ :

“ રાજનો ! હિતરૂપ બન્ને પક્ષી

ને વિમોહવિરોધક કૃષ્ણ-આદેશ

વિચારણીય ને પ્રજાહિતકારી છે.

પાહો દૂત ને પુછાવો;
બીજમ, દ્રોણ ને વિદુર, કૃપાચાર્ય
અપર્ય દેશે હિતે સમર્થ ન ! ”

બળરામજીવેલુલાં
છૂમી રણાં સભાએ પછી
યાદવશર ક્રાત્યકિએ ઝીલ્યાં:
“ બળરામજી ! ક્ષમા કરજો મહાનુભાવ
જો જુદો પડું આપ સૂચનાએથી
ન પેખો આપ સમા સર્વેને
નિર્મળ નથી સારોયે સંસાર.
બહુયે દુર્યોધનને કીધાં
બીજમ-વિદુરાદિએ સત્યવેલુલાં
પણ ન ઝીલે નરાધમ પાત્ર કદી
ધર્મ-અમૃતની સત્ય ધાર.
શઠ પ્રતિ શાઠ્ય કુર્યાત્ । ”
સાત્યકિવેલુલે પ્રસધું મલકામણું
૧૬ દુષદરાજન મુખડે:
“ વીર ! નિઃસંશય છે તુજ વાત.
આવ્યાં છે દુર્યોધનજુલે
વૈરનાં કારમાં ફળ ।
ને યંદનચોકડીનાં વિષસિંચન
અધ રાજ ધૃતરાષ્ટ્રની પ્રજાચક્ષુકારીએ

અમૃત વૃક્ષ છોડ જિગંતાને બાળે છે ! "

પછી પ્રસરી લગીર શાંતિ
ને વઘા દૂર દેશી દારિકેશઃ
" રાજન્ ! સત્ય વઘા વેણ,
દૂતપ્રેમણ્ય યોગ્ય છે હસ્તિનાપુરે;
પણ આવશ્યકતા છે કે
પાહવો સંદેશ ભારતવર્ષે રાજનોને
ભાવિ યુદ્ધે સહાય દેવા પાંડવોને । "
વિશ્વક્ષણ પુરુષ દારિકેશની સૂચના
શિરોમાન્ય હતી સર્વને.
ને દૂત પાહવ્યા
સંદેશ સંગાથે આપ્ત રાજનોને કે
ભાવિના યુદ્ધે દે સહાયતા
ને ઉગ્મળે પાંડવપક્ષ.

પછી પાહવ્યા પુરોહિતજીને
દુપદરાજને દહને સૂચનઃ
" પુરોહિતજી ! વૃત્તસંપન્ન છે
ને છે રાત્રસંપન્ન ધનવર્ધ.
યુગ્ધપરના ગુણાએ
એક જાંબડે પાંકવ-કોરવ યુદ્ધ છે
ને બીજી જાંબડે શાંતિ-સમાધાન । "

સારથે ભારતવર્ષના ક્ષત્રિયોનું
હિત છે આપને હાથ. ”
“ રાજાનું મુજની સર્વ સક્તિએ
પ્રયાસ કરીશ કુસંપ નિહારવાના.
ભારતની સતિએ
પરધ્વજનીયે હશે આશિષ ! ”

અને પુરોહિતજીએ લાપાં ડગ
ને પાથે પ્રત્યે મલક્યા કૃષ્ણ
“ મહારાજ ! શાં છે મર્મ મલકામણે ? ”
“ પાથે ! પરધ્વજ મલકે છે
ઉપહાસ કરી માનવપત્ને કે
શું વિધાતાના વચ્ચુકૃષ્ણા રહેશે લેખ ? ”

અને.....?
કૃષ્ણ પધારતાં તા દારિકા
ને પુષ્પહાર પહેરાવ્યા નિરાદરાજને.
“ દારિકેશ ! આપે અવસંભે છે
લિજ્જવળ લાવિ પાંડુપુત્રોડું ! ”
“ રાજાનું ! શ્રીમ ભારતે અવસંભે છે ! ”

અને કૃષ્ણરથ
પગે પડ્યો દારિકાભારગડે.

(૧૦૮)

રાજરાજેશ્વરી રુક્મિણીનાં મહેલે શ્રીકૃષ્ણ

સંધ્યાના રંગ .....

ક્યા વણી ખીસ્યાંતા આજ ?
રાજરાણી રુક્મિણીના રંગમહેલે
અદ્ય પટરાણીઓ કરતીંતી પ્રતીક્ષા
? ક્યાંતે પધારે પ્રાણાધાર.

એવે જરખડેથી દીરધું દરખ.
ડમરી ઊડતીંતી રચની
ને પવનવેગી દારુકહાંકિયા અશ્વ

સારાયે ભારતવર્ષના ક્ષત્રિયોનું
હિત છે આપને હાથ. ”
“ રાજન્ ! મુજની સર્વ સકિતએ
પ્રયાસ કરીશ કુસંપ વિદ્યારવાના.
ભારતની શાંતિએ
પરશ્વહનીયે હશે આશિષ ! ”

અને પુરોહિતશ્રીએ ભયાં ડમ
ને પાર્થ પ્રત્યે મલક્યા કૃષ્ણ
“ મહારાજ ! શાં છે મર્મ મલકામણે ! ”
“ પાર્થ ! પરશ્વહ મલકે છે
ઉપદાસ કરી માનવમત્ને કે
શું વિધાતાના વણકૃણ્યા રહેશે લેખ ? ”

અને.....?
કૃષ્ણ પધારતાં તા દારિકા
ને પુષ્પહાર પહેરાવ્યા વિરાટરાજને.
“ દારિકેશ ! આપે અવલંબે છે
ઉજ્જવળ લાવિ પ્રાંડુપુત્રોનું ! ”
“ રાજન્ ! ભૂમિ ભારતે અવલંબે છે ! ”

અને કૃષ્ણુરથ
પંથે પડ્યો દારિકામારગડે.

(૧૦૮)

રાજરાજેશ્વરી રુકિમણીનાં મહેલે
શ્રીકૃષ્ણ

સંક્યાના રંગ .....

ક્યા વણે ખીલ્યાંતા આજ ?
રાજરાણી રુકિમણીના રંગમહેલે
અણ પટરાણીઓ કરતીંતી પ્રતીક્ષા
કે ક્યારે પધારે પ્રાણાધાર.

એવે ઝખડેથી દીસ્યું દરય.
ડમરી બિડતીંતી રથની
ને પવનવેગી દારુકદાંડયા અથ

સારાયે ભારતવર્ષના ક્ષત્રિયોનું
હિત છે આપને હાથ. "
" રાજન ! મુજની સર્વ શક્તિએ
અયાસ કરીશ કુસ પ નિદારવાના.
ભારતની શાંતિએ
પરબ્રહ્મનીયે હશે આશિષ ! "

અને પુરોહિતજીએ ભર્યાં ડગ
ને પાર્થ ! અત્યે મલક્યા કૃષ્ણ
" મહારાજ ! શાં છે મર્મ મલકામણે ! "
" પાર્થ ! પરબ્રહ્મ મલકે છે
ઉપહાસ કરી માનવચત્રને કે
શું વિધાતાના વજ્રરૂપા રહેશે લેખ ? "

અને.....?
કૃષ્ણ પધારતાંતા દ્વારિકા
ને પુષ્પહાર ખહેરાવ્યા ત્રિરાટરાજને.
" દ્વારિકેશ ! આપે અવલ બે છે
ઉજ્જવળ ભાવિ પાંડુપુત્રોનું ! "
" રાજન ! ભૂમિ ભારતે અવલ બે ! "

અને કૃષ્ણરથ
પથે પડ્યો દ્વારિકામારગડે.

(૧૦૮)

રાજરાજેશ્વરી રુકિમણીનાં મહેલે
શ્રીકૃષ્ણ

સંધ્યાના રંગ .....

ક્યા વર્ણો ખીલ્યાંતા આજ ?
રાજરાણી રુકિમણીના રંગમહેલે
અષ્ટ પટરાણીઓ કરતીંતી પ્રતીક્ષા
કે ક્યારે પધારે પ્રાણાધાર.

- એવે ઝરઝરેથી દીરુનું દશ્ય.
ડમરી ઊડતીંતી રથની
ને પવનવેગી દારુકહાંકિયા અથ

હણુહણુદ કરતા પ્રવેશ્યા નગરે.
પછી રાજમહાલયના પ્રવેશસોપાને
સત્કાર્યા અષ્ટ પટરાણીએ
રાજરાજેશ્વરોનાં વેણુલાં સંગાથે.
“ મહારાજ ! નિમાનમાં પધાર્યાંતા તે
કેમ પધાર્યાં રથે વિરાજ ? ”

અને હારથે મલકયા દ્વારિકેશ.
“ દેવી ! સારથિ બનવાની મહાધમ્મજાએ
અરણ્યના વાંકાચૂંકા મારગડે
દારુક કનેથી લીધીંતી
હણુહણુતા અશ્વની રાશ
કે હાથ તો છે ને અશ્વવિદ્યા ? ”

એ કૃષ્ણવેણુને
કટાક્ષે મલક્યાં સત્પભામારાણીઃ
“ મહારાજ ! સોળ હજાર ને એક સો
ને અમ આઠ પટરાણીના વૃદ્ધે
શું અકેલા હાંકી રથ
આણુવીંતી કોં અનન્યાને ? ”

અને હરયાં જ્યંજુવંતીવેણુલાંઃ
“ બહેની ! ગજ તો છે લગ્ને લગ્ને કુંવારા ! ”

(૧૦૬)

એક પક્ષે અનાયુધ કૃષ્ણ ને બીજે
પક્ષે યાદવ સેના

ભારતની શેતરંજે
ગોપાતાતા યુદ્ધના વ્યૂહો.

કૌરવનાં કાળાં મહોરાં
ને પાંડવોનાં શ્વેત મહોરાં,
કેાણુ જીતશે બાજી ?

એ સમરયા હતી બન્ને પક્ષે,
સારાય ભારતરાજવીઓની પાચી'તો સદાય
અને દ્વારિકેશ સહાય અર્થે
પાથ' પધાર્યો,
ને દુર્યોધન હરિતનાપુરમુવરાજ.

પ્રવેશ્યા નગરકોટે,
મધ્યાહ્નનાં ભાનુતેજ
સારીયે સૃષ્ટિને કહેતાં'તાં કે
દિનચર્યાના વિરામ થ્યો બડીક
હરીને લામકૃક્ષી
કે વધે જીવનપ્રવાહ.

અને શયનમૃદ્ધે
ખેડ્યા'તા ધનસ્થામ
ને ગારી રાણી રુકિમણી

દોળતાંતાં આછો આછો વીંઝણો.

એવે પ્રવેશી પરિચારિકા
છાતી છાતી ચૂપકી આત્રે
રુકિમણીકણે સુણાવતી ધીરાં વેણ:
" રાજરાજેશ્વરીશુ ! હસ્તિનાપુરેથી પધાર્યા છે
મહારાજમિત્તને દુર્યોધન યુવરાજ ! "
" ભલે પધારે ! "

અને દીધા નેત્રઆવકાર
કરસંજાએ સચવી આસન,
આવતાંતાં જ્યાં સાગર અનિલ
સોનસ ઝરખાની માંચ.
પણ દુર્યોધન યુવરાજે
આસન સોહાબધું દારિકેશ મરતક દીમણું
ખાલી કબુ" વીંઝણા દોળતીએ.

પોદયાંતા દારિકેશ
ને વીંઝણો હલનવિહોણો મહી
ઊભાંતાં રાજરાજેશ્વરી

એવી ફરી આવી પરિચારિકા:

“ રાજરાજેશ્વરીજી ! અભ્યુનરાજ પધાર્યા છે

મહાનામના આદેશ-મિલને ! ”

“ બલે પધારે ! ” એ રુકિમણીવેણુને

પાર્થ પ્રવેશ્યો શયનખંડે

ને સીધું કૃષ્ણચરણાસન.

અનિત્ર વાતાંતા સાગરના

પથ નહીં રુકિમણીદોળ્યા વીંઝણના

અને નેત્ર ઊધડ્યાં કમળનવનનાં

ને ચરણાસને દીઠા પાર્થને.

“ અભ્યુન ! સમાચાર વિના પધાર્યો,

શાં છે આગમનરહસ્ય ? ”

આપે પાર્થ ઉત્તર જોવે

એવે વદ્યા દુર્યોધન યુવરાજ

સમીપ આવી શિરઆસનેથી:

“ મહારાજ ! પ્રણામ.

પાર્થ પહેલાં આવ્યો છું હું

આપ મહાનુભાવની યાચવા સહાય

વિમહે કોરવજીતસમર્થને ! ”

એ વેણુલે હસ્યા કૃષ્ણઃ
 " યુવરાજ ! પહેલો પેખ્યો પાર્થઃ
 વળી નાનેરાની પહેલી મામ,
 આપ વચે છે પાર્થ બાળ
 એક પક્ષે અનાયુધ છું કૃષ્ણ
 ને બીજે છે નારાયણી સેના । "

એ કૃષ્ણવેણુલે
 વિચારસાગર મજધાર ડાળી
 દુર્યોધનની ડગમગ નાવડી.
 એવે વઘો પાર્થ વેણુઃ
 " મહારાજ ! નારાયણી સેના પધારે ઠોરવ પક્ષે,
 અને અમ પક્ષે માત્રું છું
 અનાયુધ તોમ અમ્યુત । "

એ અર્જુનમાગે
 હર્ષ ઊમટ્યો દુર્યોધનનો
 કે દશ લાખની મળી સેના.
 પછી પ્રણામી ભર્ષા ડગ
 અંતર્ગત વેરી હાસ્ય
 અર્જુનની મૂર્ખતાન!

એવી કરી આવી પરિચારિકા:

“ રાજરાજેશ્વરીજી ! અર્જુનરાજ પધાર્યા છે

મહાનગના આદેશ-મિલને ! ”

“ બલે પધારે ! ” એ રુકિમણીવેણુમે

પાર્થ પ્રવેશ્યો શયનખંડે

ને કીધું કૃષ્ણચરણાસન.

અનિદ્ર વાતાંતા સાગરના

પણ નહીં રુકિમણીદેવ્યા વીંઝણાના

અને નેત્ર બિધડ્યાં કમળનયનનાં

ને ચરણાસને દીઠો પાર્થને.

“ અર્જુન ! સમાચાર વિના પધાર્યો,

શાં છે આગમનરહસ્ય ? ”

આપે પાર્થ હિતર નેવે

એવે વદ્યા દુર્વોધન મુવરાજ

સમીપ આવી શિરઆસનેથી:

“ મહારાજ ! પ્રણામ.

પાર્થ પહેલાં આવ્યો છું હું

આપ મહાવુશાવની વાચવા સહાય

વિમહે કૌરવજીતસમર્થને ! ”

એ વેણુને હરયા કૃષ્ણઃ
 " સુવસાજ ! પહેલો પેખ્યો પાર્થ ;
 ધણી નાનેરાની પહેલી માગ,
 આપ વધે છે પાર્થ બાળ
 એક પક્ષે અનાયુધ હું કૃષ્ણ
 ને બીજે છે નારાયણી સેના ! "

એ કૃષ્ણવેણુને
 વિચારસાગર મજધાર ડેલી
 દુર્યોધનની ડગમગ નાવડી,
 એવે વઘો પાર્થ વેણુઃ
 " મહારાજ ! નારાયણી સેના પધારે કૌરવ પક્ષે,
 અને અમ પક્ષે યાત્રુ' છું
 અનાયુધ તોય અવ્યુત ! "

એ અર્જુનમાત્રે
 દર્પ ઊમટ્યો દુર્યોધનને
 કે દશ લાખની મળી સેના,
 પછી પ્રણામી બર્ષા ડગ
 અંતર્ગત વેરી હાર્ય
 અર્જુનની મૂર્ખતાના!

એ પીઠેથી પારખ્યાં દારિકેશે:

“ પાર્થ ! હસે છે હસ્તિનાપુર સુવરાજ
કે દરા લાખતી નારાયણી સેના તજ
પાર્થ પાખ્યો અનાયુધ કૃષ્ણ ! ”

“ મહારાજ ! ભાગ્યવંત માનું છું મુજને
કે અનાયુધ આપ રહેશે
નહિતર યશ ન ચરત પાર્થને.
હવે જગત કહેશે કે
પાર્થે જીત્યો ભારતસંધામ ! ”

અને હરયા ધનંજય:

“ મહારાજ ! પણ સારથિ બનશેને
દાંકિવા જયરથ ? ”
“ અરણ્ય..... પાર્થ ! ”

એ પીઠથી પારખ્યાં દારિકેશ:

“ પાર્થ ! હસે છે હસ્તિનાપુર યુવરાજ

કે દશ લાખની નારાયણી સેના તથા

પાર્થ પામ્યો અનાયુધ કૃષ્ણ ! ”

“ મહારાજ ! લાગ્યવંત માનું છું મુજને

કે અનાયુધ આપ રહેશે

નહિતર યશ ન વરત પાર્થને.

હવે જગત કહેશે કે

પાર્થે જીત્યો ભારતસંગ્રામ ! ”

અને હસ્યા ધનંજય:

“ મહારાજ ! પણ સારથિ બનશેને

હાંકવા જયરથ ? ”

“ અરવુ..... પાર્થ ! ”

યોગેશ્વર કૃષ્ણ “ દ્વારિકેશ ”માં આપેલા રાસના ઢાળ

રાસ	પૃષ્ઠ	ઢાળ
હું તો ગઈ'તી વસંતને ખાગ	૫૮૬	રાતું રાતું બ્રહ્મજનું કૃષ્ણ
સંદેશઠા દેતા અધીર લજ્જાભણી		
લજ્જાભણી રે	૫૯૬	પોઢો પોઢો ને મારા રામ
સખી પ્રણયની એ રાત	૬૫૫	ચાલે લેલેલ કૃષ્ણદોહનો
રેવમાં આવ્યાં સખી આખી રાત	૭૨૮	પંચપટ્ટીને મંદિરે
સલિયર સાંભળી ધાનેરી એક વાત	૮૦૧	મધુરામાં ખેલ ખેલી આવ્યો

યોગેશ્વર કૃષ્ણ " દ્વારિકેશ "માં આવેલા રાસના ઢાળ

રાસ	પૃષ્ઠ	ઢાળ
હું તો ગઈતી વસંતને જાગ	૫૮૬	રાતું રાતું મુલાબતું ફૂલ
સંદેશદા દેતા અધીર લજ્જતમણી		
લજ્જતમણી રે	૫૮૯	પોદો પોદો ને મારા રામ
સખી પ્રણયની એ રાત	૬૫૫	આજે હાસલ ફૂલડોલનો
રેવમાં આવ્યાં સખી આખી રાત	૭૨૮-	પંચવટીને મંદિરે
સલિયર સાંભળ ધાનેરી એક વાત	૮૦૧	મધુરામાં ખેલ ખેલી આવ્યાં